

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**13-15. YÜZYILLARDA KATOLİK SEYYAHLAR GÖZÜNDEN TÜRK
İLLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan: Veysel Gökberk MANGA

15911516

ANKARA-2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**13-15. YÜZYILLARDA KATOLİK SEYYAHLAR GÖZÜNDEN TÜRK
İLLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan: Veysel Gökberk MANGA

15911516

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Üçler BULDUK

ANKARA-2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**13-15. YÜZYILLARDA KATOLİK SEYYAHLAR GÖZÜNDEN TÜRK
İLLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Üçler BULDUK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

Kısaltmalar	3
Önsöz	4
Giriş	7
A-13-15. Yüzyıllarda Bozkır-Denizci/Yerleşik Devletler İlişkileri	10
1. Bölüm: Kaynak Grubu-Seyahatnâmeler	24
1.1-John Plano de Carpini(1185-1252)	27
1.2.2-Simon de Saint-Quentin	32
1.2.3-Willem de Rubruck(1220-1293)	33
1.2.4-Marco Polo(1254-1324)	36
1.2.5-Clavijo(?-1412)	41
1.2.6-Johannes Schiltberger(1381-1440)	44
1.2.7-Bertrandon de la Broquiére(1400-1459)	47
1.2.8-Pero Tafur(1410-1484)	51
1.2.9-Caterino Zeno	55
1.2.10-Josaphat Barbaro(1413-1494)	60
1.2.11-Ambrogio Contarini(1429-1499)	63
2. Bölüm: Seyyahların Kimliği	67
2.1-Neden Geldiler: Ortaçağ'ın Sonu	67
2.2-Kimler Geldi?	72
2.2.1-Tüccar	72
2.2.2-Hacı	76
2.2.3-Elçi	78
2.2.4-Seyyah	84
2.2.5-Kaynak Grubunun Ontolojisi	86
2.3-Ne Söylediler?	87
3. Bölüm: Seyahatnâmelerde Türk İlleri: "Başka Bir Dünya"	94
3.1-Sosyal Hayat	94
3.1.1-Günlük Hayat	94
3.1.2-Yemekleri	103
3.1.3-Evlilik Âdetleri	107
3.1.4-Ölü Gömme Âdetleri	109
3.1.5-Yasaları ve Adâlet Anlayışları	116
3.1.6-Din	120
3.2-Ordular ve Savaş Usûlleri	129
3.3-Posta Sistemi	140
3.4-Hükümdârların Tasvirleri	146
3.4.1-Güyük Han(1206-1248)	146
3.4.2-Mengü Kağan(1208-1259)	148
3.4.3-Kubilay Han(1215-1294)	148
3.4.4-Timur(1336-1405)	150

3.4.5-2. Murad(1404-1451)	152
3.4.6-Karamanoğlu 2. İbrahim Bey(?-1464)	152
3.4.7-Uzun Hasan(1423-1478)	153
3.5-Şehirler	154
3.5.1-Bursa	155
3.5.2-Edirne	158
3.5.3-Gelibolu	158
3.5.4-Lârende-Konya	159
3.5.5-Adana-Tarsus-Silifke-Korykos	161
3.5.6-Erzurum	163
3.5.7-Erzincan	164
3.5.8-Sinop-Samsun-Suğdak	166
3.5.9-Trabzon	167
3.5.10-Kefe	168
3.5.11-Astrahan	170
3.5.12-Tebriz	171
3.5.13-Şamahı	174
3.5.14-Derbend	174
3.5.15-Sultaniye	178
3.5.16-Hürmüz	179
3.5.17-Hoy	181
3.5.18-İsfahan	181
3.5.19-Şiraz	182
3.5.20-Buhara	183
3.5.21-Timur'un Hazinesi: Semerkand	184
3.5.22-Karakurum	186
3.5.23-Hanbalık	187
Sonuç	189
Kaynakça	195
Özet	202
Abstract	202

Kısaltmalar

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	Çeviren
ed.	Editör,
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
MEBİA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
s.	Sayfa
sa.	Sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu

Önsöz

Ortaçağların son asırlarına rastlayan zamanlar, birbirlerine düşman ancak ticaret gibi özel dallarda da muhtaç biçimde varlıklarını sürdüren iki medeniyet dairesinin geçireceği, etkileri günümüze kadar süren değişimlerin ortaya çıkış aşaması olarak tebarüz eder. Gerçi seyahat ve deneyimlerin kaleme alınması ihtiyacı daha önce de vardır; fakat istihbarî amaçlarla derli toplu raporların yazılması, böylece dört başı mamur bir seyahatnâme kültürünün ortaya çıkması da bu dönemlerde gerçekleşir. 13-15. yüzyıllarda, geliş amaçları ve yolları farklı olsa da, seyyahların sayısında eskiye kıyasla büyük bir artış görülür.

Elinizdeki çalışmada, bu seyyahların geriye bıraktıkları seyahatnâmelerin bazıları, daha doğrusu dönemin geçiş özelliklerini yansıttığı düşünülenleri seçilerek Türk topluluklarının Batılı muhatap-muarızları tarafından ne gözle görüldüğü, ellerinde tuttıkları toprakların Avrupalılar için ne ifade ettiği anlaşılmaya çalışıldı. Çalışmanın çatısı yalnızca siyasi ilişkilerden örülmedi. Eldeki seyahatnâmeler kullanılırken, zaten büyük ölçüde aydınlandığı düşünülen Türk sosyal hayatının, bilinen eski dünyanın batısından nasıl görüldüğünü resmetmeye çabalandı. İçeride yalnız seyyahların geldiği zamanlara karşılık gelen siyasi gelişmelerin anahatlarını verildi ve bu münasebetler seyyahların söyledikleri değerlendirilirken birer dolgu malzemesi olarak kullanıldı. Bu bakımdan çalışma, dönemin siyasi gelişmelerini yeterince aksettirmediği için kusurludur; fakat bu kusur inşayı bozan yapısal bir kusur değildir.

Seyyahlar tanımadıkları yerlere, "tamamen yabancı"lar olarak gittikleri için onların bu yeni insanları nasıl algıladığını bilmek gerekiyordu. Bu maksatla, bütün

önkabullerden sıyrılarak, başka bir toplumun ferdi bulunan seyyahların muhayyilelerini devşirip devrin Türk toplumuna onların gözünden bakmak istedim. Bu da beni, temel çizgileriyle de olsa Hristiyan Teolojisi'ni anlamaya itti; çünkü o yüzyılların ruhu, bütün insanların dışarıya tanrısal bir pencereden bakmasını zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla kaynaklarda anlatılan toplumları, Ortaçağlı bir Katolik gibi görmek faydalıydı. Ancak bu arada Marc Bloch'un uyarısı da kulaklarımdan hiçbir zaman gitmedi: "Tanıkların her sözüne inanılmaması gerektiğini polislerin en safi bile bilir." Seyyahların her söylediğine inanmadım, söylenenleri kendi müfekkire süzgecimden geçirdim ve anlattıklarını tenkit etmeye uğraşım. Bir yüksek lisans tezinin mahdud zamanı, beni gördüğüm veya haberdar olduğum bazı çalışmalarını kullanmaktan feragat etmek zorunda bıraktı; ama meseleyi esastan değiştirme kudretini haiz olduğunu düşündüğüm, bulabildiğim bütün eserleri kullanmak için çaba sarf ettim.

Anlatıların ruhunu bozmamak için seyyahların adlandırmalarını, mümkün mertebe onların söyledikleri gibi bıraktım. Yâni meselâ, seyyah İstanbul'un fethinden önce bölgeden geçmiş ve buradan Konstantinopolis diye bahsetmişse, onun söylediğine sâdik kaldım. Bizans İmparatoru'ndan bahsederken Rum İmparatoru diyorsa bunu olduğu gibi bıraktım. Ancak özellikle Rahip Johannes gibi çokça geçen isimlerde bu tavır bir sorun hâline geldi. Bunu aşmak için şöyle bir yöntem izledim: aynı misal üzerinden gidecek olursak, eğer rahipten ben bahsediyorsam onu olduğu gibi, Rahip Johannes olarak yazdım; ancak seyyah, aynı rahipten John olarak bahsediyorsa bunu italik karakter kullanarak, "*Rahip John*" şeklinde yazdım. Dolayısıyla dönemin adlandırmaları, italik yazı karakteriyle gösterilmiş oldu. Çalışma incelenirken, bu hususun da göz önünde bulundurulmasını rica ederim.

Evvela konu seçiminde yol gösteren, ardından ferasetiyle durmadan destek olan tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Üçler BULDUK'a teşekkür borcum var. Aynı şekilde, önerilerini bir an olsun esirgemeyen hocalarım, Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU ve bulduğu, tezimle alakalı her kaynağı bana göndermek zahmetine katlanan Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU'ya da teşekkür etmeliyim. Kaynak taraması ve temini sırasında her ihtiyaç duyuşumda yardımına koşan Emre TEĞİN, okumalar bittikten sonra en zahmetli kısımda beni yalnız bırakmayan Nizameddin TOPCU ve özellikle Çince şehir isimlerinin okunarak bugünkü yerlerinin tespit edilmesinde uzmanca desteklerini gördüğüm Maimaitiaili MAIMAITIMING olmasaydı işlerim epeyce zorlaşırdı; onlara da teşekkür ediyorum. Fakat en büyük teşekkürü, başkalarına kıyasla çok daha uzun süren eğitim hayatım boyunca sabırla bana katlanan ailem hak ediyor.

Giriş

13. yüzyıl, heybesinde, dünya tarihinin o güne kadarki kısmından oldukça büyük farklılıklar arz eden siyasî olayların nüvelerini taşıyordu. Uzun süren Bizans-Arap yahut Hristiyan-Müslüman çekişmesi, Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle farklı bir nitelik kazandı. İlk başta Müslüman dünyaya karşı yapılması planlanan Haçlı Seferleri'nin dördüncüsü, Konstantinopolis'i, genelde Papalığı temsil edilen Latinlerin, özelde ise seferin gemini elinde tutan Venediklilerin hâkimiyetine soktu. Tam da bu yıllarda bilinen dünyanın öbür ucunda tarihi ve algıları değiştirecek bir olay gerçekleşti: mensubu olduğu bozkır kültürünün karakterini yansıtan adıyla Temuçin veya liderliğe seçildiği kurultayda aldığı yeni adıyla Cengiz, önce çekinerek, ardından kendini yenilmez kılan kudretinin bilincini kuşanarak, atılgan tavırlarla Avrupa'nın karşısına yeni bir fatih olarak dikildi. Avrupalıların sık sık karşılaştığı bozkırlı taciz akınları büyük ve derli toplu bir iradenin elinde birikti, tek merkezden yönetilir oldu. Ne Ortodokslar ne de Katolikler, kendini yepyeni bir ideolojiyle güncelleyen düşmanı, kültürlerinin dairesi içine hapsedmeye muktedir olabildi. Önceleri Karadeniz'in kuzeyinden gelen, tip ve yaşayış olarak birbirine benzeyen, ancak aslında kabile tesânüdü hisleriyle birbirinden ayrılan, hatta bâzı yerlerde uzun süren düşmanlıkların özneleri durumunda bulunan konar-göçer bozkır savaşçıları, bu sefer en az daha önceki kadar kuvvetli ve buna ek olarak, bir noktada tekessüf etmiş bir cihan fatihliği iddiasıyla mücehhez vaziyette, yerleşikliğin karşısına çıktı. Venedik önderliğinde Küçük Asya'ya inmiş bulunan ve koloniler kurup liman kentlerine yerleşen, böylece Türklerin en azından bir kısmını gören

Latin Avrupa, kendisini, yeni fatihleri tanımak, hem onları Hristiyanlığa davet etmek, hem de bu yolla nimetlerini yeni yeni tatmaya başladığı Akdeniz ticaretini garanti altına almak zorunda hissetti. Ticaret yollarının neredeyse başında ve neredeyse sonunda bulunan iki kuvvet, her birisi ayrı ayrı, içinde bulunduğu imkân evrenini kendi siyasî kimliği içine sıkıştırdı ve nihâyet küresel kudret iddiaları dünya hâkimiyeti söylemlerinde can buldu: Moğol hâkimiyet anlayışı veya Hristiyanlık, her ikisi de yerel gömleklerinden taşıdı, belki de doğalarına bile aykırı olarak, bütün yerelliklerine rağmen evrensel birer ülkü hâline geldi.

Venedik, daha o günlerde açık açık söyleyemiyordu ama, aklının bir yerinde Roma tecrübesi kendisine sağlam bir yer edinmişti. Denizci bir devlet olması, ona, karanın rakiplerine sağladığından çok daha büyük imkânların kapılarını açıyordu. Bir kere, ulaşımın hâlâ zahmetli, yorucu ve zaman alıcı olduğu o çağlarda, deniz yolculuğu yapmak müthiş bir hızla hareket etmek mânâsına geliyordu. Aynı yolculuk, bütün bir Ortaçağ'ı dolduran efsâneleri yerinde görerek değerlendirmek fırsatı da sunuyor, böylece denizci devletlerin bilinen dünyayı dolaşmış mağrur vatandaşları, köylerinin veya şehirlerinin sınırlarının bittiği yerde ufukları da kapanan, yaşadığı toprağa bağlı rakiplerine bilgileri ve görgüleriyle entelektüel üstünlük kuruyorlardı. Bu bütün denizci devlet vatandaşları için de geçerli bir avantajdı. Zâten kısa bir süre sonra, yâni yaklaşık olarak 15. yüzyılda, denizcilerin eski dünyanın sınırlarını denizden dolaşan ihtirasları, Kıta Avrupası'nın yerleşik devletlerini rahatsız etti. Venedik'in, daha öncekiler nasıl sonuçlanmış olursa olsun, doymadan ve yılmadan yeni Haçlı Seferleri teşebbüsleri konusundaki isteği ve ısrarı onu, Roma'nın yerini almaya çalışmak suçlamalarıyla yüzleşmek zorunda bıraktı.

Türklerin veya onların hâkim kültür seviyesine yükselerek öncüsü oldukları bozkır kültürünün denize karşı en eski zamanlardan beri ciddi bir ilgisi vardı. Bu ilgi, onları çeşitli zamanlarda, farklı farklı hükümdârlar öncülüğünde deniz kıyısına doğru çekti. Latin Avrupa'yla tanışmaları da denizle tanışmalarıyla eşzamanlı olarak gerçekleşti. Oğuz Kağan, ünlü söylencesini dillendirir, “daha deniz, daha müren!” diye haykırır, hatta biraz da emreder ve yol gösterirken, karşısına neyin çıkacağını büyük bir açıklıkla biliyor olamazdı; fakat bâzı mecburiyetlerle başlayan, ardından ticarî-siyasî çıkarlarla desteklenen serüvenleri, denizci devletlere bozkırlıları takdîm ettiğinde, Latinler de en az Oğuz Kağan'ın torunları kadar yabancılık çekmiş ve şaşırmış olmalı. Neresinden bakılırsa bakılsın yeni ve öteki bir dünyanın içine düşmüşlerdi. Başka bir hayatı yaşayan bu yeni tip insanlar hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Dolayısıyla onlar karşısında nasıl davranacaklarını kestiremediklerini düşünmek de yanlış olmaz. Latinlerin kafa yapısını, hem de uzun zamandır şekillendiren tek güç olan Katolik Kilisesi'nin elinden, birkaç kanaldan dehşetli adını duyduğu Moğollara karşı, önceki düşmanlarına yaptığından başka bir şey yapmak gelmedi. Daha doğrusu, ilk aşamada Moğolların, kesin ve rijit düşmanlar olarak algılandıkları bile şüphelidir. Onların da, sırf selefleri sayılan atlı göçebelere şekli benzerliklerinden, Papalığın dünyaya bakışında önemli bir yer tutan “Hristiyan yapılabilecek düşmanlar” kategorisine kondukları görülüyor. Nitekim bâzen dost, bâzen de düşman olacaklarını sezdikleri muhataplarını tanımakla vazifelendirilen elçi-seyyahlar, her tarafıyla merakı cezbeden Moğolları tanımak maksadıyla yola revan edildiler.

Elçi-seyyahlar her zaman olağanüstü yetkilerle donanmış değillerdi. Karşıdakini tartmaya yoğunlaşmış bir merak, Hristiyanlığı oluşturan efsâneleri teyit

veya red ihtiyacı ve daha çok bu yeni düşmanlara nasıl davranılacağını test etmeye yarayan bir diplomatik görevle sarayların yollarını tuttular. Hatta seyahatnâme müelliflerinin tamamı uhdelerinde elçilik görevi barındırıyor da değillerdi. Bâzıları hacı kılığına girmiş casus, bâzıları tüccar, bâzıları da kaderin cilvesi neticesinde esir düşmüş ama bir yolunu bulup ülkesine dönmeyi başarmış talihsiz askerlerdi. Yine de hepsi Latin-Katolik kültürünün iyi birer mümessiliydiler ve bu hâl, dikkatlerini yoğunlaştırdıkları mevzular tetkik edildiğinde de ortaya çıkmaktadır.

Merak, efsâne avcılığı ve düşmanı tanıma ihtiyacı, daha önceden başkaları için emsalleri varsa da, Türk tarihi için paha biçilemez bir kaynak grubunu ortaya çıkardı: Katolik seyyahların seyahatnâmeleri. Kimliklerini oluşturan motivasyonlarla büyük bozkırı araştıran gözlerle seyre dalan, keşfe çıkan seyyahların faaliyetleri, geriye dünyaca ünlü birçok seyahatnâmenin kalmasını sağladı. Bu çalışmada, daha ileride çizilecek bir çerçeveye dâhil olacak şekilde, içlerinde Rubrucklu Willem ve Marco Polo gibi dünyaca ünlülerinin de bulunduğu on bir Katolik seyyahın seyahatnâmesi kullanıldı; gelenlerin kimlikleri, yolculuğa çıkmalarına neden olan güdüler ve Türkleri nasıl algıladıkları anlaşılmaya çalışıldı.

A-13-15. Yüzyıllarda Bozkır-Denizci/Yerleşik Devletler İlişkileri

Ortaçağ İtalyası'nın yönetim biçimi geçiş dönemlerine özgü bir karışıklık arz ediyordu. Büyük komünlerin daha küçükleri henüz yutmadığı 12. yüzyıl sonlarında, şehir devleti olarak anılmayı hak edecek iki veya üç yüz tane siyasî yapı vardı ki, bir çırpıda ağızdan çıkabilen fark yüz kadar şehir devletine tekabül ediyordu. Bu devletlerin vatandaşlarının muhafazakar bağlılık hisleri yoğundu: kendi kendilerinin siyasetçileri, kanun koyucuları, memurları idiler ve elde ettikleri yetki, devirlerinin

yerel ve millî ruhuyla da birleşince, öncelikleri de değişiyordu. Askerî harcamaları güvenlikleri için çok faydalı görüyorlardı.¹

Nüfusun çoğu köylerden ve küçük yerleşimlerden ziyade şehirlerde yaşıyordu. Bu nüfus daha 10. yüzyıldan itibaren artmaya, kalabalık şehirler oluşturmaya başladı. Sadece dört yüzyılda bölgedeki şehirlerde yaşayan insanların sayısının iki katına çıktığı tahmin edilir. Nüfus artışı yalnızca doğal yollardan gerçekleşmiyordu; kır insanları da şehrin cazibesine kapılıyor, oralara yerleşiyorlardı. Bu olağanüstü artış, ciddi bir sorunu da beraberinde getiriyordu: şehirlerin toprakları yeni kalabalığı doyurmak için yeterli değildi, o hâlde yeni araziler tarıma açılmalıydı.

Yeni tarım arazileri bulma zorunluluğu, toprakların önemli bir kısmını elinde, tanrısal yetkileri sayesinde tutan Kilise'yle şehir devletlerini çatışma içine soktu. Nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak en önemli meseleydi; hatta imparatorlukların şehirlere yeterli özeni göstermemesi yüzünden komünlerin ortaya çıktığına dâir görüşler de vardı. İmparatorlukların iradesinden bir şekilde kurtulmayı becermiş şehir insanı kalabalığının, geçim kaygısındaiken karşısında, en büyük toprak sahibi olarak bir tek Kilise kalmıştı. Bu da biraz sonra ortaya çıkacak olan Kilise-Devlet çatışmasının yolunu açtı. Hatta bu çatışma Rönesans'ın neden İtalya'da başladığı meselesini de açıklamakta faydalı bir unsurdur.

Şehir halkının profili de çok karışıktı. Aynı ânda soylulardan ve henüz şehirlileşen köylülerden, zanaatkarlardan ve onların yaptığı malları satan tüccarlardan, yâni kısaca birbirinden faydalanan yahut karşılıklı düşmanlık güden

¹ Daniel Waley-Trevor Dean, *İtalyan Şehir Cumhuriyetleri*, çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014, s. XXIV-XXVII, önsöz'den...

birçok gruptan oluşuyordu. Ancak tabii burada da her şey birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştı ve soylular aynı zamanda tüccar, büyük toprak işleten çiftçi veya zanaatkar da olabiliyorlardı. Yargıç-toprak sahibi veya tüccar-toprak sahibi, aynı oranda sık rastlanan tuhaf ama gerçek tanımlardı.²

13. yüzyıl birçok şehrin, etrafındaki bölgelerdeki tarımla ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar büyümesine tanık oldu. Cenova ve Floransa böyle büyüyen devletlere birer misâl teşkil ediyordu.³ Venedik ise, onlardan farklı olarak, daha en başından kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz vaziyetteydi. Roma'ya yürüyen Attila'nın önünden kaçan Venetlerin kurduğu şehir, coğrafyası itibariyle hiçbir zaman tarım yapılabilen bir kent olamadı. Bunun yerine şehirde balıkçılık ve tuz üretimi gelişti. Bu faaliyetin bir şehri doyurması mümkün değildi. Ellerindeki malların takas malzemesi olarak kullanılması hâlinde de yeterli geliri sağlayamıyorlardı. Böylece Venedik, toprağa bağlı olmadan kazanç elde etmenin yollarını bulmaya mecbur kaldı; ticaret fikri gelişti, bu yeni bir çözüm yöntemiydi. Yaptıkları takasta kendilerinin ihtiyaç duydukları en önemli ürün buğdaydı. Uzun süre boyunca da buğday, Venediklilerin en önemli takas ürünlerinden biri olarak kaldı. Söz konusu mecburiyet, gemi teknolojisiyle birleşince ülkeyi, İtalya'nın ve Avrupa'nın Levant'a açılan kapısı hâline getirdi.⁴ Denizaşırı faaliyetleri, evvelâ mektup taşımacılığıyla başladı. Kısa bir süre sonra ise Venedik, en önemli rakibi olan Ceneviz'le birlikte, Kıta Avrupası'na lâzım olan her şeyi, hatta birinci dereceden ihtiyaç malzemesi olmayan lüks tüketim ürünlerini de getirir oldu. Sürecin devamı, yepyeni bir tarzda örgütlenen bu iki devleti, zamanla denizaşırı imparatorluklar yaptı. Bu arada çeşitli

² Waley-Dean, *age*, s. 1, 4, 13-14, 16.

³ Waley-Dean, *age*, s. 21.

⁴ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, c. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 20.

siyasî zorlukları olan ve kriz çıkarma potansiyeli bulunan mektup taşımacılığı da ana uğraş olmaktan çıkarak yok oldu.⁵

Denizci devletlerin büyük bir kuvvet olarak varlık göstermeleri, Kilise-Devlet çekişmesini daha da derinleştirdi. Dünyevî olanla olmayan arasındaki çıkar çatışması kesinlikle dünyevîydi ve ister toprak konusunda, ister yönetim hakkı meselesinde olsun, din adamlarının kendi ilkeleriyle çatışmaları kaçınılmazdı. Devlet güçleri Kilise'nin bütün yetkilerini kısıtlamak, onu tamamen ortadan kaldıramasalar bile hiç olmazsa egemenliğini paylaşmak istiyorlardı.⁶ Laik olanla dinî olanın çatışması, devletlerin kısa süre içerisinde kendi toplantı salonlarını, çan kulelerini ve arşivlerini inşa etmeleri,⁷ millileşmeleri ve hatta Kiliseninkilere karşı kendi millî azizlerini yaratmalarıyla⁸ sonuçlandı. Böylece daha 1200lü yılların başlarında bile İtalya'da, imparatorlukların toptancı iradesine ve Kilise'nin tanrısal kudretine karşı yerelleşme ve millileşme önemli kazançlar elde etmiş vaziyetteydi.

İtalya'nın bu yıllardaki durumuna karşılık, dünyanın öbür ucunda yeni bir kuvvet bozkır kalabalıklarını hâkimiyeti altına alıyordu. Cengiz Han'ın başta Moğolları, ardından bütün bozkırlıları bir araya getirdiği konar-göçer devleti, önceden pek de yapılamamış bir şeyi başarmak üzereydi. Konar-göçerlerin çeşitli sâiklerle, meselâ otlak sıkıntısı, doğudan göçler veya iklim değişiklikleri etkileriyle batıya-uzun zamandır parça parça yaptıkları-göçler yıkıcı bir dalgaya dönüşüyordu. Hem Cengizlilerin önünden kaçıp Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden Hristiyan topraklarına hücum edenler, hem de Cengizlilerin bizzat kendileri Hristiyan Batı'nın

⁵ Turan, *age*, 21.

⁶ Waley-Dean, *age*, 11.

⁷ Waley-Dean, *age*, 63-64.

⁸ Waley-Dean, *age*, 114.

paniklemesine neden oldu. Moğollarca uygulanan ve düşmanları tarafından şöhreti yayılan tedhiş rejimi, kısa süre içinde Avrupa'yı birbirine kattı.

Cengiz Avrupalıların gözüne daha Harezmsahlarla yaptığı mücadele sırasında çarpmıştı. Celaleddin Harezmsah ona bağlı kuvvetlerce kovalanıp, Azerbaycan ve Gürcistan da Cebe ve Subutay'a bağlı kuvvetler tarafından talan edildiğinde, Moğolların adı Avrupa'ya kadar gitti. Ardından kademe kademe Anadolu'ya ilerlemeleri ise bu süreci tamamladı. Çünkü bu ilerleyiş Haçlı komutanların da Cengizlilerden haberdâr olmalarını sağladı. Kısa bir süre sonra Moğol birlikleri Kuzey Suriye'de de görüldüler.⁹

Papa IX. Gregorius Moğollara karşı bir Haçlı Seferi başlatmak istedi. Ardından gelen IV. Innocentius da aynı fikirdeydi; diğer yandan, Moğolları Hristiyan yaparak bu tehditten kurtulmak da ona makul gelmişti. İstila Avrupa'ya kadar ulaşım Macaristan kıyılarını aşarak Adriyatik'e vardığında¹⁰ Papa, 1245'te Lyon'da toplanan bir sinodda, bu amaçla, bir ittifak kurmak için onlara elçi göndermeyi

⁹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk, 1253-1255*, ed.: Peter Jackson, David Morgan, çev.: Zülal Kılıç, s. 29.30. (Bundan sonra Willem olarak anılacak.) Konar-göçer üniteler Anadolu'ya ve burası üzerinden batıya gitmek istiyorlarsa, Azerbaycan'dan geçmek, bölgeyi tutmak zorundalardı. Çünkü bölge, geniş düzlükleriyle, konar-göçerlerin oturmaları için çok elverişliydi. Bu rota, aynı bölgenin egemenliğini sahiplenmek için bir kuvvet olarak ortaya çıkan Gürcülerin ve Ermenilerin, ama daha fazla olarak Gürcülerin üzerine gitmelerini zorunlu kıldı. Nitekim Curmagun da(Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han," *DİA*, c. 34, TDV, Ankara, 2007, s. 21.) Timur da, Uzun Hasan da Gürcistan üzerine sefer açtı. Gürcistan'dan giden kim olursa olsun, adının Papalığın kulaklarına çarpmaması imkânsız görünüyordu. Willem'i misafir eden bir Gürcü yönetici, eğer Papa onlara biraz destek gönderirse bütün komşu halkları kiliseye itaat ettireceklerini, kendilerinin Roma Kilisesi'nin çocukları olduklarını söylüyordu; Willem, s. 278. Bu ifade, içinde siyasî istekler barındırıyor ve biraz da Willem'i ikna etme amacı güdüyor olsa da, Gürcistan'la Papalığın arasının iyi olduğu hakikatti. Buranın Asyalı fatihlerce hâkimiyet altına alınması, Suriye topraklarına doğru bir akının da yolunu açıyordu. Çünkü eğer Anadolu üzerinden batıya gitmek hedefleniyorsa, bunun ticarî çıkarlarla doğrudan alâkası vardı. Bölge ticaretine hâkim olmak isteği Gürcistan'ı alan fatihlerin akın ibrelerini Suriye'ye çevirmelerine neden oluyordu. Böylece Suriye'deki Hristiyan unsurlarla da temasa geçiliyordu. Gürcistan ve Suriye üzerinden işleyen bu sıralı faaliyetler, Asyalı fatihlerin adlarının Batı'da duyulmasını sağladı.

¹⁰ Batı Avrupa'ya hem Macar Kralı'ndan, hem de bir dizi daha önemsiz şahıstan, Moğol tehdidine ilişkin mektuplar gelmiş ve Tatar terimi Avrupa literatürüne ilk kez bu mektuplarla girmişti; Willem, 32; önsöz'den...

kararlaştırdı. İnan'daki Dominikenlere haber yollayıp Tatarıstan'a gıtmek için elçiler seçmelerini istedi. Lombardiyalı Ascelin, Simon de Saint-Quentin ve diğer iki kişi, Papa'nın mektubunu alarak Baycu'nun karargâhına doğru yola çıktılar. Longjumeaulu Andrew de bir heyetle hareket etti.¹¹ Carpini ve ekibiye Tatarıstan'a, Moğolların merkezine doğru hareket etti. Bunlardan önce de gönderilen elçiler varsa da onlar, Moğolların seferi yarıda kesildiği için bir sonuç alamadılar.¹² Bu görüşmeler, daha sonra karakter değiştirecek olsa da, Latin Avrupa ile bozkırlı devletlerin üst düzey diplomatik ilişkilerinin temelini attı.

İlk görüşmelerin karakterini anlamak açısından, Papa ve Güyük Kağan'ın karşılıklı mektuplarını incelemek çok ilgi çekici olacaktır. Kendini Tanrı'nın kullarının kulu olarak tanıtan Innocentius, Moğolların özellikle Hristiyanlara yaptıkları katliamlardan rahatsızlık duyduğunu, buna bir son vermeleri gerektiğini, aksi takdirde Tanrı'nın buna daha fazla göz yummayacağını söyleyerek onları vaftiz olmaya çağırır. Karşılığında ise Güyük, nasıl Hristiyan olmaları gerektiğini anlamadıklarını, hatta Papa'nın Hristiyanları öldürmekten ne kastettiklerini de anlamadıklarını; onların, Cengiz Yasası'na karşı çıktıkları için cezalandırıldıklarını, zâten Tanrı istemeseydi Moğolların ve insanların hiçbir şey yapmaya muktedir olamayacaklarını söyler. Moğollar Tanrı'ya taparlar ve Tanrı'nın gücüyle dünyayı doğudan batıya tarumar edeceklerdir. Güyük, kendinden bahsederken "Tanrı'nın gücü ve bütün insanların hakanı" olduğunu belirtecek kadar büyülenmesine rağmen, Papalığın kibirli olduğunu ve Tanrı katında kimin hidayete ereceğinin

¹¹ Willem, 46; önsöz'den...

¹² *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi(1245-1247)*, çev.: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, 2015, s. 8-9, Ergin Ayan'ın önsözünden... (Bundan sonra Carpini olarak anılacak.)

bilinemeyeceğini söyleyecektir.¹³ Burada Moğollar kibirli fatihler, Papalık da kendi hikmetlerine güvenen, fakat aslında korkmuş bir irade olarak tebarüz eder.

Durum bu kadar açık olmasına rağmen Moğolların Hristiyan olduklarına dâir söylentiler Avrupa'da dolaşıyordu. Papalığa bağlı, Katolik ve Romalı bir Moğol Hanı'nın Müslümanların sonunu getireceği fikri,¹⁴ doğudan yeni bir umut güneşinin doğmasına neden oldu. Gerçekte Moğollar, ağırlayıp gönderdikleri elçilerin dinlerine karşı tam bir kayıtsızlık içindelerdi. Söylediklerine hiç aldırıyorlar; yalnızca kendilerine itaat edip etmeyeceklerini mesele ediniyorlardı. Hatta bir elçinin eğer bu amaçla gelmemişse, neden zahmet edip bu kadar yol geldiğini de anlayamıyorlardı.¹⁵

Moğolların önünden kaçan Harezmsâhların kalıntılarının daha 1244 yılında Eyyübilerle anlaşarak Kutsal Topraklar'ı işgal etmesi, Willem'in bağlı bulunduğu 9. Louis'nin bölgeye bir sefer açmasına neden oldu. Bu arada Baycu Noyan yerine Elcigidey gelmişti ve o, Latinlere iyi davranmayı tercih etmişti. Çünkü Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun direnci çok azalmıştı. Açılacak herhangi bir Haçlı Seferi, öncekilerden çok daha başarılı olabilirdi. Moğollar bir düşmanı henüz alt etmişken, onların yerine ikame edilecek yeni bir düşmanı kesinlikle istemiyorlardı.¹⁶

Haçlıların Anadolu'ya gelişlerinin Türk tarafı açısından en büyük etkisi, yayılmalarının belirli olmayan bir süre boyunca gecikmiş olmasıydı. Cahen, eğer bu seferler olmasaydı, 14. yüzyıldaki beyliklerin belki çok daha erkenden kurulacağını

¹³ Carpini, 23-27.

¹⁴ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 1*, çev.: Işık Ergüden, İthaki, İstanbul, 2003, s. 9, Yerasimov'un önsözünden... (Bundan sonra Polo-1 olarak anılacak.)

¹⁵ Willem, 183.

¹⁶ Willem, 48-56; önsöz'den...

söyler.¹⁷ Gerçekten de Türklerin Anadolu'daki tarihleri Bizans, Haçlılar ve Moğollar arasında salınıp duruyordu. Bölgenin bütün devletlerin iştahını kabartan jeo-ekonomik konumu, 13. ve 14. yüzyıllarda bu dört büyük gücü karşı karşıya getirdi. Bâzen geçici ittifaklar kurdular, bâzılarının yerini dünya değıştikçe başkaları aldı; fakat bu transit noktasının ve uzun mesafeli ticaret yollarının hâkimiyeti, Osmanlılar kuvvetlenip bölgeyi tek başlarına ele geçirene kadar büyük bir mesele olarak kaldı.

Batı Türkleri Anadolu'ya yerleştikten sonra ilk olarak İtalyanlarla karşılaştılar.¹⁸ Çünkü Venedik, Ceneviz ve buralarda daha az siyasî-ticarî öneme sahip Amalfi, Pisa gibi diğerleri, Türklerin gelişinden önce Bizans'la ilişkilerini ilerletmişler, hatta bâzen zor da kullanarak çeşitli adalarla liman şehirlerinde önemli noktaları tutmuşlardı. Ceneviz, bâzılarında limana çıkmak, bâzılarında koloni kurmak, bâzılarında da hâkim olmak suretiyle şu noktalarda varlık gösteriyordu: Galata, Edremit, Kadı Kalesi(*Ania*), İzmir, Sakız Adası, Foça, Pera, Midilli, Enez, İmroz, Taşoz, Kefken(*Finogonya*), Amasra, Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon, Kefe ve Suğdak. Bunlardan Foça Akdeniz'de, Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon ve Kefe de Karadeniz'de çok önemli noktalardı.¹⁹ Venedikliler ise Modon, Koron, Korint, Nauplion, Argos, Mora, Girit, Eğriboz, Stampalia, Scarpando, Mikene, Kerpe, Naksos, Alanya, Antalya, Suğdak, Tana, Kefe ve Samsun'da Cenevizlilerinkine benzer yetkilere sahiptiler.²⁰ Dolayısıyla, Anadolu'dan geçen ticaret yollarının en azından bir kısmına hâkim olmak isteyen Türkler, denizde bu devletlerle karşılaşmak zorundaydı; nitekim öyle de oldu.

¹⁷ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 4. Baskı, çev.: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 2011-Şubat 2012, s. 12.

¹⁸ Ş. Turan, *age*, 12.

¹⁹ Ş. Turan, *age*, 45-69; Kate Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev.: Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, 5-6.

²⁰ Ş. Turan, *age*, 79-87; Fleet, *age*, 6.

Ticaret, Türklerle İtalyanların bütün siyasî ilişkilerinde en temel ögeydi. O kadar ki, bir noktanın diğer devletlerin eline geçmesindenense tahrip edilerek devre dışı bırakılması dahi tercih ediliyordu. Selahaddin Eyyübî, 1191’de Haçlılara karşı koruyamayacağı gerekçesiyle bir limanı tahrip etti. Bundan sonra bu olay, aynı hatta sahip olan Türk hükümdarlarca aynı gerekçelerle 1322 yılına kadar tekrarlandı. Böylece tarihî ticaret yollarından birinin ekseni değişerek ağırlık Selçuklu sahası diyebileceğimiz alana kaydı.²¹ Buna karşılık Papalık da, daha çok güvenlikle ilgili sebepleri öne çıkararak inançsızlarla metal ticaretini yasakladı.²² Ancak birçok kez bu yasak delindi ve ticaret gizli gizli devam etti.

Din düşmanlığı o zamanlardaki savaşların başlıca sebebi durumundaydı; fakat bu savaşlar ticareti durdurmadığı gibi, devletler arasında kesin düşmanlıkların oluşmasına da neden olmuyordu. Cahen, Kılıçarslan’ın, Haçlıların kendi topraklarından barışçıl şekilde geçmesini istemediğini düşündürecek hiçbir şeyin olmadığı fikrindedir. Durum gerçekten böyle miydi bilinmez; fakat aynı Kılıçarslan’la Sicilya Kralı 2. Guillaume arasında, başka Türk-Haçlı liderleri arasında olduğu gibi temaslar kurulmuştu. Keyhüsrev Antalya’yı fethettikten sonra Venedik’le bir anlaşma yapmış, bu yüzden Bizans’la arası bozulmuştu.²³ Keykubad saltanatının sonlarına doğru Papa IX. Gregorius’a elçi göndermişti ve bunun gibi başka misâller de vardı.²⁴ Türkler de Moğollar gibi karşılarındakinin dinî inançlarına kayıtsız kalıyorlardı ve ticarî çıkarlar çok zaman dinî ayrılıkların önüne geçiyordu.

²¹ Ş. Turan, *age*, 134-135.

²² Fleet, *age*, 112.

²³ Cahen, *age*, 57, 68, 168.

²⁴ Cahen, *age*, 97; ayrıca Turan, *age*, 122-123.

14. yüzyılın ortalarında artık Moğollar Anadolu'dan çekildiler. Selçuklu Devleti de yalnızca, hatırası meşruiyet sağlama vasıtası olarak yaşayan bir devlet olarak kaldı. Bu süreçte aralarında Osmanlı'nın da bulunduğu birçok Türkmen Beyliği ortaya çıktı ve Selçuklu ile İlhanlı'nın yok oluşundan doğan mirası, ufak paylara ayırarak aralarında bölüştüler. Aslında onlar böyle bir bölüşmeyi gönüllü olarak yapmadılar; olan, herkesin kudretini yetirebildiği kadar bir alanda hâkimiyeti almasından ibaretti. Bölgede eski imtiyazlar olduğu gibi devam ediyordu. Bâzı limanlarda İlhanlı, Selçuklu veya Bizans tarafından verilen imtiyazlar, limanların yeni sahiplerince de yinelenirdi.²⁵ Hatta bâzen bu durum koz olarak kullanıldı ve imtiyazların el değiştirdiği de oldu; kapitülasyonlar, getirilen malların önemine göre yeniden düzenlendi.²⁶ Yine de olayların genel görüntüsü, taraflar değişmekle birlikte, ticaretin çok fazla değişmeden, hacim kaybetmeden ilerlediğini anlatır durumdaydı.

Bölge ticaretinin birkaç önemli kalemi vardı. Bunların arasında, boya yapımında kullanılan şap, büyük bir yer tutuyordu. Avrupa'nın bütün şapı Anadolu'nun çeşitli noktalarından satın alınıyordu ve şap ticareti tekeli Cenevizlilerin elindeydi.²⁷ Bir başka önemli kalem, köle ticaretiydi. Özellikle Memlûkler, Kafkasya'dan getirilen kölelere iyi paralar veriyorlardı. Zâten Memlûk Devleti de böyle bir temelde kurulmuştu ve varlığını devam ettirmesinin yolu buydu. Bir başka kalem ise buğdaydı. Denizci devletler, daha önce de söylendiği gibi tarım yapamıyorlar, buğday ihtiyaçlarını karşılayamıyorlardı. Bu da onları buğdaylarını başka merkezlerden karşılamaya itiyordu. Buğday ticaretinin yapıldığı asıl bölge

²⁵ M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 172; Cahen, *age*, 121, 126-127; Turan, *age*, 10; Galata'nın Osmanlı'dan önce de bir ticaret kolonisi olması hakkında bkz.: Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Venedik, 1600-1630*, Giza Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79-80.

²⁶ Köse, *age*, 65.

²⁷ Cahen, *age*, 121.

Rusya'ydı. Fakat bâzen Tatarlar arasındaki mücadelelerden dolayı bölgeyle ticaret yapmak mümkün olmuyordu ve Anadolu, Mısır ve Suriye eskisinden çok daha önemli bir hâle gelebiliyordu.²⁸ Batı'dan Türkiye'ye en çok gelen mal ise kumaştı.²⁹

Beylikler döneminde ticaret, yönetim hakkı tartışmasıyla birlikte, en değerli iki tartışma konusundan biriydi. Özellikle denizlere çıkabilen ve böylece Latinlerle ilişki kuran beylikler, diğerlerine kıyasla daha büyük avantaja sahip oluyorlardı. Ticarî malların satılması, aralarında bir rekabet mevzuuydu. Denizci devletler onların bu rekabetinden en büyük nispette yararlanmayı bildiler; hem beylikler muhataplarına kıyasla bu ticarete daha bağımlı olduklarından, hem de rekabetten, denizci devletlerin istedikleri fiyatları kabul etmek zorunda kalıyorlar, kendi isteklerinde ayak direyemiyorlardı.³⁰ Onların yerine büyük bir kuvvet olarak ortaya çıkan Osmanlı bu durumu değiştirdi. Kendi fiyatını kendisi belirliyordu ve karşısındakileri mecbur bırakıyordu. Şap ticareti konusundaki Osmanlı politikası bunun iyi bir göstergesiydi.³¹

15. yüzyıla gelindiğinde Akdeniz, dünya ticareti için çekişmelerin en yoğun olduğu nokta konumundaydı. Osmanlı Akdeniz ekonomisinin bir parçasıydı, politikalarını herhangi bir dinî kaygıdan çok bu belirliyordu³² ve doğrusu, neredeyse bir bütün oluşturabilecekleri Venedik'le birlikte, buradaki ticareti ele geçirebilmek için büyük bir savaş veriyorlardı. Osmanlı-Venedik ilişkileri ne tam dostça, ne de

²⁸ Köse, *age*, 104; Fleet, *age*, 73.

²⁹ Fleet, *age*, 35.

³⁰ Cahen bu durumu, beyliklerin gelişmeye başlayınca yabancı tüccarlara kolaylıklar sağladıkları şeklinde yorumlar; Cahen, *age*, 319. Ancak bize Fleet'in yorumu daha sağlam görünüyor.

³¹ Fleet, *age*, 92, 94.

³² Fleet, *age*, 139.

tam düşmanca ilerliyordu.³³ Savaşta barış, barışta savaş, vaziyete zıt varlıklarını gizli gizli devam ettiriyorlardı. Osmanlı da, aynen en büyük rakibi Venedik gibi, Akdeniz ticaretini ele geçirmek, rakibini Levant'tan atmak istiyordu. Ama buna rağmen iki düşman devletin de birbirleri nezdindeki itibarları hayli yüksekti.³⁴

İstanbul'un fethedilmesi Avrupa'da yeni bir Haçlı Seferi iştahı kabarttı. Lâkin bu büyük olay bile ticaretin kesilmesine neden olmadı; aksine, her şeyin olduğu gibi sürmesi için elçi alışverişi başladı.³⁵ Gerçi 2. Mehmed fetihten hemen sonra Venedik Balyosu'nu öldürttü; çünkü Venedikliler şehir düşmesin diye Bizanslılarla birlikte kendilerine karşı savaşmışlardı. Sadece bir sene sonraysa ilişkiler normale döndü ve Venedikliler şehirde balyos bulundurma hakkını Osmanlı nezdinde tekrar kazandılar.³⁶

Levant'taki Osmanlı-Venedik mücadelesi, daha çok stratejik önemi olan adaların hâkimiyetini sağlama savaşı olarak sürüyordu. Özellikle Girit, Rodos, Kıbrıs ve Eğriboz, bu hâkimiyeti sağlamak için kilit noktalarıydı. 2. Mehmed, ayrıca, ülkesini ilgilendiren bütün ticaret noktalarını da ele geçirmek istiyordu; bu maksatla Karadeniz'e müdahale etti.³⁷ Bu keyfiyet Batılıları Karadeniz'den uzaklaşmak zorunda bıraktı. Osmanlı'nın elinde tuttuğu ticarî yolların kıymetini azaltan, yalnızca yeni ticaret yollarının bulunması değil, bununla beraber bütün noktaların Osmanlı'nın eline geçmesi ve bölgede tekel uygulanmaya başlamasıydı.

³³ Tommaso Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye*, çev.: Mahmut Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 58.

³⁴ Bertelé, *age*, 124.

³⁵ Fleet, *age*, 119-123.

³⁶ Bertelé, *age*, 47; Köse, *age*, 30.

³⁷ Caterino Zeno-Ambrogio Contarini, *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2009, s. 9. (Bundan sonra Zeno-Contarini olarak anılacak.)

Karadeniz'den artık, Osmanlı'yla müttefik olmayan hiç kimsenin gemilerinin geçmesi mümkün görünmüyordu. Venedik, aynı durumun Akdeniz'de de yaşanmaması için çaba sarfediyordu; tabî ki onun böyle davranmasının sebebi Akdeniz ticaretinin önem kaybetmesinden çekinmesi değil, yüzyıllardır kendi elinde tuttuğu ticarî kazançların yok olup gidecek olmasıydı. Eğriboz'un Osmanlı eline geçmesi bu sürecin başlangıcıydı.

Eğriboz'un kaybedilmesi Venediklileri telaşa sürükledi. Gerçi bir süredir Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan'la dirsek temasındaydılar; fakat bu kayıp, sürecin hızlanmasına yol açtı. Zeno, Barbaro ve Contarini birbiri ardına, hem de bâzen birinden cevap gelmeden bir diğeri yola çıkarılarak Akkoyunlu sarayına yollandılar. Uzun Hasan, onların Levant ticaretine bir kez daha tutunabilmeleri için tek çareleri olarak görünüyordu. Kısa süre önce Timur'un yaptığını, aynı topraklardan gelerek onun da yapmaması için hiçbir sebep yoktu. İşin aslı, Uzun Hasan'ın da aklında buna benzer tasavvurlar vardı ve bir süredir hâkimiyetini almaya uğraştığı iki ticaret yolu hattının öneminin farkındaydı. Bunun için o da Venedik'i doğal bir müttefik olarak görüyordu, ona ulaşmak için kuzey değil, güney ticaret yolunu tercih etti;³⁸ zâten Osmanlı'nın ve Tatarların elinde olan kuzeye yönelmesi pek de mantıklı olmayacaktı. Avrupa, içinde Venedik'in de bulunduğu çok uluslu bir konsey toplantısında, Barbaro aracılığıyla Uzun Hasan'a, Boğazları silahsızlandırıp ticareti serbest bırakması şartıyla bütün Anadolu'yu dahi vaad edecekti.³⁹ Ancak Otlukbeli yenilgisinden sonra Avrupalılar Uzun Hasan'dan da ümitlerini kestiler ve kendi

³⁸ John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev.: Sibel Özbudun, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 167, 195.

³⁹ Woods, *age*, 223, bkz.: 117 numaralı dipnot.

mücadelelerini yalnız başına vermek zorunda kaldılar.⁴⁰ Uzun Hasan'ın oğlu Yakub döneminde bu minvalde birkaç görüşme daha oldu, elçiler gelip gitti ama bir sonuç alınamadı. Çünkü artık Osmanlı-Venedik Savaşı dahi sona ermiş, sonuç az çok belli olmuştu.⁴¹ Bundan bir müddet sonra Kıbrıs'ı Osmanlı fethedecek, Venediklilerin Akdeniz macerası da Yahudiler lehine sona erecekti.⁴²

Görüldüğü üzere önce Papalık, sonra da Venedik, bozkırlı-Türk unsurlarla ilişkilerini siyasî-ticarî çıkarlarına göre kuruyordu. 13. yüzyılın başlarında Papalık, kendisini Latin Avrupa'nın sözcüsü ve temsilcisi görerek, Moğollarla görüşmeleri için elçiler yola çıkardı. Bu, o zamanlarda Papalığın belki de en doğal vazifesi, hatta hakkıydı. İlk muhataplara karşı takınılan tavır daha romantik, üstten bakan bir havadaydı. Karşılarındaki hükümdârları kendi dinlerine davet eden Katolik seyyahlar, belki de Moğol sarayında alay konusu bile olmuşlardı. Ancak zaman geçip Anadolu'da bir büyük tehlike Hristiyanlar hilafına ortaya çıkınca, ilişkilerde de gözle görülür bir değişim oldu. Bundan sonra düşmanın ötesindeki müstakbel düşman olarak görünen Moğollara karşı, geçici de olsa dostça tavırlar takınıldı ve yardım teklif edildi. Hedefe ulaşmak için büyük küçük bütün müttefiklere vaatlerde bulunuldu. Nihâyet Osmanlı kesin galibiyetini ilan ettiğindeyse, 15. yüzyılda artık Venedik tarafından temsil edilen Latin Avrupa için, hiç olmazsa Levant ticaretinde durumu kabul etmekten başka seçenek kalmadı.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara, 2011, s. 193.

⁴¹ Woods, *age*, 239.

⁴² Bertelé, *age*, 125.

1. Bölüm: Kaynak Grubu-Seyahatnâmeler

Türk İlleri'ni ziyaret eden Katolik seyyahların birçok ortak özelliği vardı. Bunların en başında, hepsinin Ortaçağ Hristiyan dünyasına bağlı olmaları ve etrafı bu gözle görmeleri geliyordu. Protest hareketler henüz Avrupa'yı sarsmamıştı, Kilise karşıtlığı ancak fikir seviyesindeydi, Papalığın sahip oldukları çok az insanın dikkatini çekiyordu ve bu kalabalık olmayan insan grubu da, genellikle kendi çıkarları Papalığınkiyle çatışan soylulardan müteşekkildi. Çıkar çatışmaları soylularla Papalığın arasını o kadar da bozmuş değildi, her iki taraf birbiri için amansız düşmanlar mesabesine gelmemişti. İlişkiler aslında, iki tarafın da birbirinden faydalanmasını sağlayacak şekilde tesis edilmişti. Soylular zor duruma düştüklerinde veya diğer soylular yahut halk karşısında otoritelerini kuvvetlendirmeleri gerektiğinde Papalıktan yardım almaktan çekinmiyorlardı. Buna karşılık Papalık da vergi muafiyetleri, devlet nezdinde itibar sağlama ve toprak sahibi olma haklarını sonuna kadar kullanıyordu. Bâzıları bir soylu olan bu seyyahlar, yaşadıkları ortamın fikir yapısından ayrı düşünülemezdi. Aksine, oranları azalmak ve artmakla birlikte, her biri yaşadıkları geçiş devresinin karakterini üzerinde toplamıştı.

İkinci ortak özellikleri, önemli bir kısmının maceracı kimlikleriydi. Daha önce de bahsedildiği gibi, gerçi hepsi saray tarafından vazifelendirilmediler ve başka saraylara elçi olarak gönderilmediler. Fakat böyle bir yükümlülüğü taşısalar da taşınmasalar da, yaptıkları iş o devirde her bakımdan birçok olağanüstülüğe haizdi. İster savaşmak için, ister hacı olarak, ister ticâret yapmaya gelmiş olsunlar, çok uzun mesafeleri katetmeleri, ölümle sonuçlanacak birçok tehlikeyi göze almaları ve gerektiğinde hiçbir sonuç alamadan, arkalarına dahi bakmadan dönmeleri

gerekebiliyordu. Birçoğunun yola beraber başladıkları arkadaşları sağlık şartlarının ve tedavi imkânlarının iyi olmadığı yerlerde öldüler, bâzıları bizzat ciddi hastalıklar geçirdi, yaralandı ve birkaçı da yerel halkın tehditlerine, şiddet gösterilerine maruz kaldı. Elbette bağlı buldukları kurumlardan aldıkları görevleri lâıykıyla yerine getirmek de onları sürekli zinde tutan bir dürtüydü; fakat yine de bu seyyahların-birer Don Kişot gibi-macera aramadıklarını söylemek yanıltıcı olur.

Bir başka ortak özellikleri, kendilerini gönderen yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirmiş bulunmalarıydı. Aslında bu, bir seyyah için belki de bir zorunluluktun. Bugünün pasaportlarını andıran, ülkeler arasında kolay geçişi, yeri geldiğinde ölümden kurtuluşu ve yeri geldiğinde de çok muteber bir konuk olarak ağırlandımayı sağlayan belgeleri ancak bu yolla elde edebilirlerdi. Yol, alıştıkları lüksü mutlaka terk etmelerine neden olacak kadar uzun olsa da, hiç olmazsa böylesine uzun bir süre boyunca karınlarını doyurmalarına yetecek parayı da yöneticilerden temin etmek zorundalardı. Bir de, böyle bir merbutiyetin en büyük getirisi olarak, yıllar süren bir yolculuktan sonra geri dönülen saraylarda yüksek mevki kazanma şansı, ömrün geri kalanını çok daha rahat şartlarda, büyük bir dokunulmazlıkla geçirme ihtimali karşılarında yükseliyordu. Nitekim çoğunluğu seyahatnâmelerini, yöneticilerinin emir veya ricalarıyla kaleme aldılar. Tabî bu arada onları hem yöneticileriyle iyi geçinmeye, hem de böyle zahmetli bir uğraşa girişmeye iten vatanseverliklerini de unutmamak gerekir.⁴³

⁴³ Gerçekten de seyyahlar, kendilerini gönderen iradeye sonuna kadar bağlılık gösterdiler. Bu irade bâzen Papalık, bâzen de millî devletler elinde toplanıyordu; fakat seyyahların onlara bağlılığı pek değişmiyordu. Willem, bir rahip olarak Papalık'tan emir alıyordu; ama aynı zamanda 9. Louis'ye de hürmet gösteriyordu. Carpini yine aynı şekilde çift başlı bir bağlılığın yönlendirdiği adamdı. Tafur ve Bertrandon'u yolculuğa iten şeylerin vatanseverlikleri olduğunu düşünmek çok olasıdır; çünkü o zamanlar için çok zorlu olan böyle bir yolculuğa bir nevi istihbarat raporu hazırlamak için çıkmışlardı.

Son, yâni dördüncü ortak özellikleri ise, hepsinin yüksek bir kültüre sahip olmalarıydı. Birçoğu soyluydu, hayatlarının önceki kısımları genellikle bilinmiyorsa da, iyi eğitilmiş olduklarını düşünmek normal olacaktır. Nitekim geldikten sonra, okuma yazmanın önemli bir ayrıcalık olduğu o çağlarda, dönemlerinin uzun sayılabilecek metinlerini kaleme aldılar. Bu metinler çoğu kez birer rapor olarak ortaya çıktı ve yazarların bunları inşa ederken edebî kaygılar gütmediklerini tahmîn edebiliriz; fakat yine de İncil'e veya yaşadıkları çağın çok bilinen kitaplarına yaptıkları atıflar kültür seviyelerini gösteriyordu.

Seyahatnâmeler kültür tarihi kaynakları arasında müstesna yer tutarlar. Seyyahların ülkelerinden çıkmadan önce dikkatlerini belirli konular üzerinde yoğunlaştırdıklarını ve anlatılarını bir amaç için kaleme aldıklarını düşünürsek, bu kaynakların önemi daha bariz bir şekilde ortaya çıkar. Onlar, bir ânda içine düştükleri kültürün müdebbir yabancılarıydılar, bilhassa bunun için gözlerini dört açtılar. Karşılarında her ân işgal edilmesi gerekebilecek bir ülkenin insanları, yolları, sokakları, hayvanları vardı. Ve bunları anlatırken-tabîî ki aksi de vaki olmakla beraber-yalan söylemelerini gerektirecek bir sebep yoktu. Düşmanlarını anlatıyorlardı; fakat düşmanlarına anlatmıyorlardı. Onları çok uzaklardan dünyanın öteki tarafına götüren şeyler, dürüst olmalarını gerektiriyordu. Dürüstlükleri çok zaman hayatî olabilirdi. Takınmaları elzem olan, bir casusunkini andırır uyanık tavırlar, daha fazla ayrıntıya dikkatlerini çekmiş olmalıdır. Çünkü görebileceklerinin en fazlasını görmek ve not etmek, böylece kendilerini gönderen iradeyi bilgilendirmek, görevlerini tamamlamak zorundaydılar. Bunun için de yazdıkları eserler, belki taraflıydı ama, bir uyarıcı vazifesi gördüğü için, hiç olmazsa yaşayışı ve

Uzun Hasan'a giden son dönem elçileri Zeno, Contarini ve Barbaro ise, birer diplomat olmak itibarıyla daha sistemli vatanseverlerdiler.

savaş gücünü ilgilendiren konularda, doğrularla dolu hayretler ve hayret uyandıracak derecede doğrular içeriyordu. Bu da, onların yazdıklarını, bahsettikleri toplumun hükümdârına sunmak kaygıları olmadığından, bu kaygıları güdenlerden, yerinde daha güvenilir yaptı desek yanılmayız.

Ele aldığımız kaynakların oluşmaya başladığı dönemin en başında, Katolik dünya için oturmuş bir seyahatnâme jargonu ve tipolojisi yoktu. Her seyyah kendi zihniyetine göre bir anlatı oluşturuyor, en çok dikkat ettiği şeyleri söylüyordu. Seyyah bir rahipse daha çok Hristiyanlar ve diğer din mensuplarına, uzunca bir yolu zengin olmak için almış bir tüccarsa şehirlere giren ticaret malzemelerinin ayrıntılı tasvirlerine önem veriyordu. Bu da ilk aşamada eldeki bilgileri kategorize ederken belirli olmayan zorlukların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Seyyahlar belki de aynı şeyleri görmüş olmalarına rağmen, birinin abartı sayılacak derecede sündürerek anlattığını diğeri bir iki kelimeyle geçiştirebiliyordu; hatta bâzı durumlarda bizim için büyük kıymet arz edecek olaylardan bahsedilmeden geçildiğini ve bunlardan mahrum kaldığımızı da zannedebiliriz. Fakat 15. yüzyılın seyahatnâmelerinde, görelî bir düzenin hâkim olduğunu, seyyahların dikkatlerini birbirine yakın konulara verdiğini söylemek mümkün görünüyor. Bu durum seyahatnâme kültürünün oturması kadar, geçen iki yüzyıl içinde hem insanların, hem de ayrıca devlet görevlilerinin düşünce yapısının değişmesiyle, elçi-seyyah olarak gönderilenlerin rahip veya tüccardan çok, diplomat kimliklerinin öne çıkmasıyla alâkalıydı.

1.1-John Plano de Carpini(1185-1252)

Moğolların 13. yüzyılın ilk yarısındaki, bozkırın bütün muharrîk kuvvetlerini arklarına alarak batıya doğru gerçekleştirdikleri atılımı çok gürültülüydü. Cengiz

Han öldüğünde Moğollar, bilinen dünyanın yaklaşık yarısına hâkimdi.⁴⁴ 9 Nisan 1241'de Germen-Leh ittifakının Liegnitz veya Legnica Savaşı'nda Batu'nun Tatarlarına yenilmesi, Papalığı bir Haçlı Seferi teşebbüsünün eşiğine getirdi. Papa 9. Gregorius, bu seferi temin edebilmek için Papalığın görevlisi olarak Carpini'yi vazifelendirdi; o da yola çıktı. Saksonya, Almanya, İspanya ve Köln'de Papalığın elçisi unvanıyla görüşmeler yaptı.⁴⁵ 9. Gregorius'tan sonra makama geçen 4. Innocentius ise, Carpini'yi bu sefer doğrudan Moğollara gönderilecek elçi olarak seçti. Çünkü Güyük'ün orduları Gürcistan ve Ermenistan'da bâzı toprakları ele geçirmişti, tehlike Hristiyanların burnunun dibindeydi.⁴⁶ Bu sırada Carpini 65 yaşında bulunuyordu.⁴⁷ Fakat yine de eski dünyayı bir ucundan diğer ucuna kat etmesini gerektirecek bu görevi kabul etti. Moğollarla anlaşmaya çalışacak ve onları Hristiyanlığa davet edecekti.

Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen, Carpini'nin, yaklaşık 1182 yılında doğmuş olduğu tahmin ediliyor. Büyük ihtimalle bir İtalyan'dı ve bugün Perugia ile Cortona arasında bulunan Piano della Magione veya onun zamanındaki söylenişle Planus Carpenis'te doğmuştu. Adı kaynaklara ilk defa 1221 yılında girdi. Fransisken Tarikatı'nın başı Assisili Franciscus, Caesar de Speier'i Almanya eyalet reisi seçtiği zaman, yanına tarikat biraderleri arasından iki kişi koydu. Bunlardan biri de Carpini'ydi. Bundan sonra, 1241 yılındaki elçilik görevine kadar çeşitli yerlerde vaizliğe ve rahipliğe devam etti. Hatta 1228'den sonra,

⁴⁴ Leo de Hartog, *Dünyanın Fatihisi Cengiz Han*, çev.: Mehmet Savan, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 141.

⁴⁵ Carpini, 18.

⁴⁶ Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev.: Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s. 18.

⁴⁷ Carpini, 18.

yardımcılık yaptığı zamanlardan aşına bulunduğu eyalet reisliğine de seçilmiş görünüyor.

Carpini, 16 Nisan 1245'te, Paskalya Yortusu'nda Lyon'dan yola çıktı. Yoluna Bohemya üzerinden devam etti. Bohemya Kralı ona, Polonya ve Rusya üzerinden gitmesinin daha doğru olacağını söyledi. Ardından Kral'ın yeğeni olan Schlesia Dükü'nün yanına gitti. Polonya üzerinden Kiev'e geçti. Ordugâhını Kumanya'da kurmuş Batu'yu buldu. Buradan yoluna devamla, Kangit ve Biserminenlerin ülkesini geçerek Karahıtayların yurduna, Omul şehrine geldi.⁴⁸ 1246 yılının Temmuz ayında Moğol sarayına ulaştı, Güyük'ün huzuruna çıktı. Kasım ayına kadar orada kaldı. Elçiliğini tamamladıktan sonra aynı yolu kullanarak dönmüş gibi görünüyor.⁴⁹ Geri döndükten sonra Kutsal Topraklar'ı kurtarmak için bir sefer hazırlayan Fransa Kralı 9. Louis'ye yine Papa'nın elçisi olarak gönderildi, bu elçiliğin neticesi olarak, aradaki pürüzleri gidermek için 9. Louis, Papa'yı makamında ziyaret etti. Bir kayda göre Carpini, 1 Ağustos günü öldü. Bu sırada büyük ihtimalle İtalya'daydı. Ancak günü bilinen bu ölümün, yılı maalesef tam olarak bilinmemektedir. Yine de haleflerinin ölüm tarihlerine bakılarak, 1248-1252 arasında öldüğü tahmîn edilmektedir. Ayan'ın, Carpini'nin çağdaşı Salimbene'den naklettiğine göre, iyi huylu, akıllı, mükemmel bir hatip ve iyi bir dosttu; Moğollar hakkında bir şeyler anlatması istenirse yazdığı kitabı açar okurdu ve Salimbene de bunu hem görmüş, hem de işitmişti.⁵⁰

Onun seyahatnâmesi, türünün bizim kullandığımız ilk örneğidir. Anlatısını henüz seyahatnâme kültürünün oturmadığı bir zamanda kaleme aldı. Bu yüzden

⁴⁸Carpini, 123-138.

⁴⁹Carpini, 155-156.

⁵⁰Hayatı için bkz.: Carpini, 13-21; Cristopher Dawson, *The Mongol Mission: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, çev.: Stanbrook Abbey, Seed and Ward, New York, 1955, s. 51.

hikâyesinin, en azından kendisini betimleyen ve yaptıklarını söyleyen kısmında ciddi eksiklikler vardır. O, gittiği yolları ve gördüğü şehirleri bize ayrıntılı olarak anlatmaz. Sadece önemli gördüğü olaylardan, meselâ Moskova elçisiyle karşılaşmasından, Tatarlarla ve yol-posta sistemleriyle ilgili bilgi aldığı için bahseder; güzergâhını çizerken yardım aldığı için Bohemya Kralı'yla karşılaşmasını anlatır ve Moğolların topraklarındaki ilk köyün adını söyler. Onda, ardından gelenleri yollar konusunda uyarmak bir içgüdü hâlini şimdilik almaz. Bu bakımdan görev tanımı, tam olarak belli değildir; ne söyleyeceği biraz da kendisinin ferasetine, dikkatinin yöneldiği konuların çeşitliliğine kalır.

Carpini tam bir Ortaçağ insanıdır. Her şeyden önce önemli bir din adamı ve yöre yöre gezerek Hristiyanlığı anlatan bir vaiz olması, onun kafa yapısını şekillendiren ana unsurdur. Aklının bir yerinde Hristiyanlığın efsâneleri hep vardır. Bunların karşılıklarını, efsânelerin coğrafyasına geldiği vakit arar: Rahip Johannes'in hikâyelerini elbette dinleyecek ve bize de aktaracaktır.⁵¹ Tam da bu yüzden, yolculuğu boyunca kendisine anlatılan efsânelere de inanmakta tereddüt göstermez. Ancak destanları doldurabilecek karakterleri, kendi gözüyle görmediyse de, bahsedilenlerin tanıklıklarından şüphelenmeden anlatır. Meselâ, kadınları insan yüzü, erkekleri köpek görünümlü bir halk vardır ve bunlar Moğollarla savaşırken önce suya girer, sonra yerde yuvarlanarak toza bulanır; bunu o kadar çok yaparlar ki, vücutlarında bir kabuk tabakası oluşur, Moğolların okları onlara işlemez. Başka bir halk, buldukları bölgede güneş çok gürültülü doğduğu, bu olağanüstü gürültüyü duyanlar aniden öldükleri için yeraltında yaşar ve kendilerine saldıran Moğolları, bu durumu taktik bir avantaja çevirerek öldürür. Tek ayaklı, zıplayarak çok hızlı hareket

⁵¹Carpini, 73-74.

edebilen, göğüslerinin ortasından çıkan tek bir kolları olan, ancak iki tanesi bir araya gelerek bir ok atabilen ve zıplayarak kaçarken yorulunca yuvarlanarak kaçmaya devam eden olağanüstü yaratıklar ve diğerleri de onun bize naklettikleri arasındadır.⁵²

Moğollar Carpini'nin zihninde, "her türlü fitne ve fesadı düşünüp onlara zarar vermek isteyen şeytanlardır."⁵³ Bu şeytanlarla mücadele edilmesi ve onların yenilmesi gereklidir. Bunun nasıl yapılacağı, onun anlatısında önemli bir yer tutar ve Carpini, onları ancak kendileri gibi savaşarak yenebileceklerine karar verir.⁵⁴ Yine de, bütün önyargılarına rağmen Moğol yasasını çok beğenir. Ona göre Moğollar, Avrupalı rahiplerin kendi rejimlerine bağlılıklarından daha çok bağlıdırlar.⁵⁵ Bugünün şartlarında bile zor gidilebilecek bir yolu, dünyanın bir ucundan kalkarak geçen bu rahip, Moğollardan etkilenir. Çünkü Moğollar, büyük bir devlet kurmuşlardır, her yerden tâbileri vardır ve meselâ Carpini, gelecekte Selçuklu hükümdârı olacak IV. Kılıçarslan'ı dahi orada görür.⁵⁶ Nihâyet geriye, kötü hislerle dolu olarak yanlarına gittiği, fakat ihtişamlarından etkilenip bâzen övgüyle bahsetmekten kendini alamadığı düşmanlarını anlattığı bir seyahatnâme bırakır.

Bu seyahatnâmenin, biri Cambridge'de(Corpus), biri Leyden'de(Petau), biri Paris Millî Kütüphânesi'nde(Colbert), biri British Museum'da(London-Lumley) ve sonuncusu da Fransız Royal Kütüphânesi'nde(Dupuy) olmak üzere beş yazması vardır. Frederich Risch, 1930'da bu eseri Almancaya çevirmiş, bunu yaparken Petau yazmasının d'Avezac neşrinden faydalanmıştır. Bizim kullandığımız tercümeyi ise

⁵²Carpini, 74-76, 93.

⁵³Carpini, 119.

⁵⁴Carpini, 116-120.

⁵⁵ de Hartog, *age*, 45, 139-140.

⁵⁶ de Hartog, *age*, 178.

Ergin Ayan, Risch'in mümkün merteye aslına sadık kalarak yaptığı neşri, başka İngilizce ve Almanca baskıları karşılaştırarak yapmıştır.⁵⁷

1.2.2-Simon de Saint-Quentin

Simon de Saint-Quentin, çalışmamızda kullandığımız seyyahlar arasında, hakkında belki de en az bilgiye sahip olduğumuzdur. Papa 1245 yılında Fransisken rahipleri Moğol ordasına gönderdi; ancak aynı zamanda bir Dominiken rahip heyetini de yola çıkardığı anlaşılıyor. Simon bir Dominiken rahibiydi ve seyahatnâmesinde hikâyesini anlattığı Ascelin'in heyetiyle birlikte Moğollara gitti. Bu heyet, Papa'dan aldığı emirle gördükleri ilk Moğol ordasına girdi. Görevleri Moğolları, insanların, en çok da Hristiyanların kıyımını durdurmak için yüreklendirmek, neden oldukları yıkımlar ve işledikleri suçlardan pişman olmalarını sağlamaktı. Ayrıca onlar, düşmanlarını Hristiyanlığa dâvet etmekten de geri durmadılar; nitekim diğer rahip-seyyahlardan da görmek mümkündür ki, asıl amaçları kıyıcı Moğolları Hristiyan yaparak durdurmaktı. Bunda başarılı olamadıkları gibi, daha sonra Willem'in başına gelecek olan şeyin de eşiğinden döndüler: Baycu onları, Han'ın huzuruna çıkmak için başkente yollamak istedi. Fakat rahiplerin net tavrı ona geri adım attırdı. Onlar yerine mektupları başkente yollandı. Mektubu vererek görevlerini tamamladıklarını düşünen rahipler, bu sefer de Han'dan gelecek mektubu beklemeleri için alıkondular ve nihâyet cevabı da alarak

⁵⁷Carpini, 7-8.

geri döndüler.⁵⁸ Ascelin heyetinin görevi, 24 Mayıs'tan 25 Temmuz'a kadar yaklaşık dokuz hafta sürdü.⁵⁹

Simon'un da içinde bulunduğu heyeti Moğollara gönderten sebeplerin Carpini'yi yola çıkaranlarla aynı olduğunu düşünmemek için hiçbir sebep yoktur. Moğolların yaptıklarının, Avrupa'da nasıl rahatsızlıklar yarattığından daha önce bahsedilmişti ve bu rahatsızlıkların ortadan kaldırılması işinin, sonradan başarısız olacak dahi olsa, yalnızca tek bir heyetin sırtına yüklenmesi doğru olmazdı.

Maalesef Simon'un güzergahını bilmiyoruz. Hattâ elçilik görevlerine, yollarına ve diğer şeylere dâir ayrıntılar da yok. Çünkü seyahatnâmenin kendisi değil, sadece Vincent de Beauvais'nin *Speculum Historiale*'de yaptığı alıntılar bugüne kaldı. Bu yüzden bu anlatılar biraz baştan savmadır; fakat yine de Ascelin'in heyetinin var olduğuna dair tek temel kaynaktır.⁶⁰ Bu yüzden seyahatnâme bir bütünlük arz etmez; ancak tamamen deforme olduğunu söylemek de doğru olmaz. Tatarların sosyal hayatlarına, savaş taktiklerine yönelik kitabı dolduran ayrıntılar, onu çok önemli bir kaynak hâline getirir. Kitabın orijinal adı *Historia Tartarorum*'dur. Erendiz Özbayoğlu'nun bizim de kullandığımız tercümesi ise, Simon'un anılarını farklı zamanlarda kullanan yazarların alıntılarına dayanır.⁶¹

1.2.3-Willem de Rubruck(1220-1293)

Carpini ve Ascelin heyetleri, Moğollar nezdindeki ilk Latin elçiler değillerdi. Onlardan önce de Moğollara elçiler gitti. Ancak ya rapor bırakmadılar veya raporları

⁵⁸ Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, çev.: Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV Alanya 2006, s. 70-90. (Bundan sonra Simon olarak anılacak.)

⁵⁹ Gregory G. Guzman, "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal," *Speculum*, c. 46, s. 2, The University of Chicago Press, Nisan 1971, s. 237.

⁶⁰ Guzman, "agm," 236.

⁶¹ Simon, 5.

bugüne kalmadı. Ardlarından giden Willem ise, nispeten ayrıntılı bir rapor yazdı ve bugün de onun seyahatnâmesi, bu geleneğin en önemlileri ürünlerinden biri olarak kabul edilir.

Willem bir Fransisken rahibiydi. Onun tâbi olduğu bir Yasa vardı ve buna uyma zorunluluğu, kendisini tebliğci bir pozisyona sokuyordu. Assisili Franciscus'un gezgin bir tebliğci-misyoner olması, tarikatine bağlı diğer rahiplerin de bu kimliğe bürünmelerine neden oldu. Dünyanın çeşitli yerlerine, muhataplarını Hristiyan yapmak için giden iki rahip grubundan biri Fransiskenler, diğeri Dominikenlerdi. Yakınoğu'da Fransiskenler, Kutsal Topraklar'daki Müslümanlara İncil'i duyurmak için bir başpiskoposluk bile kurdular ve bunun başına, Franciscus'un en yakın arkadaşlarından birisi, Elias atandı.⁶² Willem de tarikatının diğer seçkin üyeleri gibi, geziyor ve vaaz veriyordu. Ancak onun hakkındaki bilgilerimiz pek kısıtlıdır. O da kendinden önceki rahipler gibi, yoluna ve gördüklerine değil, görevine odaklanmış görünmektedir. 1215-1230 yılları arasında doğduğu varsayılır ki, böyle bir zaman aralığı bir insanın doğup yetişkin sayılabilecek yaşa gelmesi için yeterlidir. Doğum yeri, Fransız Flanders'inde bulunan Ruysbroeck(Rubruck) olmalıdır. Buna göre, Jackson ve Morgan'ın önsözünde, anadilinin Flemenkçe olması gerektiği söylenir; ancak ömrünün büyük bölümünü Fransa'da geçirmesi, ana metindeki Fransız imlâsına âit ayrıntılar, Fransa'yı bildiğini gösteren bilgi aktarımları ve tabî ki Fransız Kralı 9. Louis'yle iyi ilişkileri, onun artık bir Fransız gibi yaşadığının işaretleridir.

Willem'in Moğollara gitmek için ne zaman ülkesinden ayrıldığı da bilinmez. Bâzı ayrıntılara bakarak, 1248-1249 kışında Kıbrıs'ta, 1249-1250 Haçlı Seferi'nde Mısır'da olduğu anlaşılır. Ama yine de Fransa'dan, 9. Louis'yle birlikte 1248'de

⁶² Willem, 17-18.

ayrıldığı kesinlik kazanmaz. Kendi söylediklerine bakılarak, 1253'te Avrupa'da değil Kutsal Topraklar'da görevli olduğu, 1255'te görevinden dönüşünde de hemen Fransa'ya dönmediği çıkarılabilir.

Moğollara gitme ve onları Hristiyan yapma görevini aldığında, Filistin'den Konstantinopolis'e hareket etti. 13 Nisan 1253'te Ayasofya'da vaaz verdi.⁶³ 7 Mayıs'ta *Pontus Denizi*'ne(Karadeniz) girdi. 21 Mayıs'ta Suğdak'a vardı. Burada da bir vaaz verdi. Amacı Hristiyan olduğunu duyduğu Batu'nun oğlu Sartak'ı görmektir. Aslında siyasî amaçları olan bir elçilik vazifesi yokmuş gibi davrandı. Sartak'ın şehirde olmadığını öğrenince onu bulmak için yola çıktı. Şehirden iki aylık uzaklıkta bir yerde onları buldu ve Sartak'la görüştü. Bu yolculuk boyunca herhangi bir ev veya çadırda yatmamak onun için yeni ve tuhaf bir deneyim oldu. Sartak'ın adamları, geliş maksadını tam olarak anlayamadıklarından, bir ittifak teklifiyle geldiğini düşünerek onu, Sartak'ın babası Batu'ya yolladılar. O da bu karara uymaya mecbur kaldı. Batu'yu *İtilya*'da buldu; ancak yine aynı sebeplerden ötürü, bu sefer de Mengü'nün sarayına doğru yola çıkmak zorunda kaldı. Burada elindeki mektup değiştirildi ve yeni mektuba sanki Fransa Kralı Müslümanlara karşı Moğollardan yardım istiyormuş gibi bir hava verildi. 27 Aralık'ta düz bir ovada Mengü'nün Karakurum civarındaki karargahına vardı, görevlerini tamamladı ve tekrar Batu'nun yanına gitti. Batu'dan da ayrılarak Kıbrıs'a, oradan da Tripoli'ye döndü.⁶⁴

Willem bir rahip olmasına rağmen, Doğu Hristiyanlarından bir noktada ayrılıyordu: akılcıydı. Diğerlerinin gerçekliğinden şüphe dahi etmeden tekrar ettiği mitleri Willem de elbette merak etti. Hatta bâzı yaratıkların sarhoş edildiğine, daha

⁶³Willem, 56-58.

⁶⁴ Willem, 77-86, 111-112, 142-146, 181-183, 264, 272 ve 283.

sonra da birkaç damla kanları alınarak serbest bırakıldıklarına, bu kanın da mor boya yapımında kullanıldığına dâir hikâyeler de duydu.⁶⁵ Fakat bunlara inanmadığını da daha en başından söyledi. Bir hastaya kutsal diye şurup vererek daha da kötüleşmesine neden olan bir keşişi, ya mucizeler yaratıp kutsal bir havari gibi dolaşması veya tıp bilimine uyararak doktorluk yapması konusunda uyardı.⁶⁶ Nasturîleriye, Kutsal Kitap'ın söylediklerini aktarmaktan başka hiçbir şeyi beceremedikleri için inançsızlıkla suçladı.⁶⁷ Bütün bu misâller onun, neredeyse modern bir zihniyet ve inanç sistemine sahip olduğunu gösteriyordu.

Seyahatnâmesinde tuhaf ayrıntılara yer vermekten çok, belki de zihniyetinin etkisiyle, görüp duyduğu olayları anlatmayı yeğledi. O da kendine dâir ayrıntılara pek fazla yer vermedi. Fakat iki yerde kımızı çok sevdiğini ve Baycu kendisine sormadan şarap ikram ettiği için, sorsaydı kımızı tercih edeceğini söyledi.⁶⁸ Anlaşılan yerleşik dünyanın bu temsilcisi, konar-göçerlerin en çok sevdikleri besinlerden olan kımızdan epey hoşlanmıştı.

Willem'in seyahatnâmesinin, üçü Cambridge(Corpus)'de, biri de British Library'de olmak üzere dört yazması vardır. Bu el yazmalarının başlıkları birbirinden farklıdır ve bu rapor kısaca *Itinerarium* olarak bilinir. Bizim kullandığımız metin, Jackson ve Morgan tarafından Van der Wyngaert'in 1929'daki çalışmasına dayanarak yapılan baskısının, Zülal Kılıç tarafından Türkçeye çevrilmiş hâlidir.

1.2.4-Marco Polo(1254-1324)

⁶⁵ Willem, 212-213.

⁶⁶ Willem, 227.

⁶⁷ Willem, 241.

⁶⁸ Willem, 112 ve 273.

Nicolo ve Maffeo Polo kardeşler, 1252 yılında denizaşırı tüccarlar olarak yola çıktılar. İlk büyük durakları hâlâ Latinlerin elinde olan Konstantinopolis'ti. Burada uzun yıllar ticaret yaptılar.⁶⁹ Onları Haçlı Seferleri'nden sonra bir ayaklarını anavatanlarına, diğerini Anadolu ve Kutsal Topraklar'a basan tüccarlar zümresinden görmek gerekir. Yerasimov'un ifadesiyle, "Venedikli oldukları için tacir, tacir oldukları için de seyyah"⁷⁰ olan Polo kardeşler, dünyanın her tarafında servet arıyorlardı. Bunun için Konstantinopolis'ten Suğdak'a gittiler. Suğdak'tan Berke Han'ın yanına geçtiler. Ancak onlara çok iyi davranan Berke'yle Hülagü arasında savaş çıkıp Berke yenilince, artık Konstantinopolis'e geri dönemeyeceklerini anlayarak daha doğudan meçhul bir yol tutup evlerine gitme kararı aldılar⁷¹ ve böylece onları Kubilay Kağan'la birleştirecek yolculukları başlamış oldu. Kağan'ın yanına 1265 sonları veya 1266 başlarında ulaştılar. Kubilay Kağan siyaseti gereği etrafına her dinden adam topluyor ve onlara karşı dengeli davranıyordu. Bunun için, Polo kardeşlerin tecrübelerinden yararlanma fırsatını da kaçırmadı. Hatta onları birkaç sene sonra Papa'ya gitmeye, halkını Hristiyan yapmak için yüz tane bilgili adamla beraber geri dönmeye de ikna etti. Polo kardeşler İtalya'da kaosu andırır bir ortamla karşılaştılar: Papa bir yıl önce ölmüş ve yerine kimse seçilememişti. Bunun yanında Nicolo'yu, bir de sürpriz bekliyordu. Oğlu Marco yetişkin bir adam olmuştu. Kardeşler, yanlarına Marco'yu da alarak yola çıktıklarında, nihayet kardinaller yeni bir papa seçebilmeyi başardı; fakat Poloların, Kubilay Kağan'ın yanlarında getirmelerini söylediği yüz din adamını almaları mümkün olmadı. Kağan'ı daha fazla

⁶⁹ Rossabi, *age*, 144.

⁷⁰ Polo-1, 7.

⁷¹ Polo-1, 47-49.

bekletip kızdırmak istemediklerinden yola çıkarak 1275 yılında Kubilay'ın yanına vardılar.⁷²

Genç Marco bundan yaklaşık iki üç yıl sonra, yâni 1277-1278'de, Moğolların yönetim yöntemlerini öğrenmiş gelecek vaad eden bir Avrupalı olarak önemli bir sınava tâbi tutuldu. Bu sınavı başarıyla geçti ve artık Kubilay'ın sarayının bir diplomatı mertebesine yükseldi. Pekin'de ve Yangzhu'da devlet görevlisi, 1284'te Seylan'da elçi, 1288'de Vietnam'da yine devlet görevlisi olarak ortaya çıktı. Polo kardeşler artık yaşlanmıştı, Kubilay Kağan da epeyi yaşlıydı ve onun ölmesi durumunda Poloların başına neler geleceği belli değildi. Bunun için Kağan'dan birkaç kere izin istediler; fakat Kağan onları bırakmaktan yana değildi, kalmalarını sağladı. Argun'un karısı ölüp de kendisinden sonra yine kendi kabilesinden bir kadınla evlenmesini vasiyet edince, Poloların tekrar ülkelerine dönebilmeleri için iyi bir fırsat doğdu. Konar-göçer Moğol kalabalıkları yerleşik Moğollara karşı isyan hâlindeydi. Bu şartlar altında kadını Argun'a göndermek mümkün değildi. Marco Polo, güneyde yaptığı elçilik görevlerinin avantajını kullandı; eğer izin verilirse, deniz yoluyla kadını Argun'a götürebileceğini söyledi. Kubilay Kağan onlara bu izni verdi. 1295 yılında, son görevlerini tamamladıktan sonra ülkelerine döndüler.⁷³

Polo da kendisinden öncekiler gibi olağanüstülüklerle kulak kabartıyordu. Meselâ anlatısında bahsettiği Karonaslar duyduğuna göre, Tatarlarla Hintlilerin karışımı, büyücü, soymak istedikleri ülkenin havasını karartan, karanlıkta yolunu

⁷² Rossabi, *age*, 144-147.

⁷³ Polo-1, 14-15. Poloların ülkelerine dönüş yolculuklarında Kubilay Kağan'dan aldıkları tablette dikkate şayan bir ayrıntı bulunmaktadır. Kağan ülkesinden geçerlerken rahat etsinler, bütün ihtiyaçları karşılansın ve yanlarına muhafız verilsin diye onlara, üzerinde kendi mührü de olan iki altın tablet vermişti. Fakat bu tabletlerin üzerinde, Poloların "özgür oldukları ve her türlü kölelikten muaf buldukları" yazıyordu; Polo-1, 69. Elbette bu ibareye bakarak Poloların Kubilay Kağan'ın kölesi olduklarını söylemek doğru olmaz. Fakat yine de, üst düzey bir devlet görevlisi de olsa, yabancıların Kağan'ın kölesi sayıldıklarını göstermek bakımından bu not oldukça ilgi çekicidir.

bularak hırsızlık yapan bir halktı. Yine o, çöle gelen insanları yanıltarak grubundan ayıran, vahalar gösteren ve yalnız bırakarak öldüren ruhlardan da bahsediyordu.⁷⁴

Efsânelere inanan diğerlerinden farklı olarak, Polo'nun yalancılığı yalnız bunlarla sınırlı değildi. Siang-yang veya Polo'nun deyişiyse Sayanfu şehrinin kuşatması uzun sürdü. Bunun üzerine Pololar, Kağan'dan mancınık yapma vazifesi aldılar ve bir Alman'la bir Nasturî'den yardım görerek mancınıklar yaptılar, şehir de bu mancınıklar yardımıyla ele geçirildi. Moğollar daha önce hiç görmedikleri bu âletler karşısında şaşkına döndüler.⁷⁵ Hâlbuki Siang-yang kuşatması sırasında Marco Polo henüz Çin'e varmamıştı.⁷⁶ Polo, kendisinin Kağan'ın gözüne girişini ise, diğer elçilerin gittikleri ülkelerden haberler getirmemelerine, yalnızca işlerini yapıp dönmelerine bağlıyordu.⁷⁷ Ancak elçiliğin doğası buna aykırıydı, yâni elçilerin böyle önemli bir konuda sessiz kalmaları düşünülemezdi ve Moğollar casusluğa çok önem verdikleri için, Polo'nun söyledikleri bariz birer yalandı. Bu söyledikleri ve başka bâzı şeyler, Polo'nun hiç Çin'e gitmediği, bilgilerini Arap ve Fars gezginlerinden derlediği yönünde iddiaların dillendirilmesine bile neden oldu.⁷⁸

Fakat ne olursa olsun, Marco Polo, çalışmamıza konu olan seyyahlar arasında ilk tüccar-seyyah olarak ortaya çıktı. Ayrıca o, iki düşman ülkenin elçiliğini ve diplomatlığını uhdesinde barındırdığından, tuhaf bir karakter de arz ediyordu. Bağlılığını uzun yıllar boyunca Kubilay Kağan'a sunmuş, ona gerçekten hürmet göstermiş ve karşılığını da fazlasıyla almış olmasına rağmen, Venedik'e aidiyetinden

⁷⁴ Polo-1, 107-109 ve 145-148.

⁷⁵ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 2*, çev.: Z. Zühre İlkelen, İthaki, İstanbul, 2004, s. 73. (Bundan sonra Polo-2 olarak anılacak.)

⁷⁶ Rossabi, *age*, 81.

⁷⁷ Polo-2, 64-65.

⁷⁸ Rossabi, *age*, 143-144.

de hiçbir şey kaybetmedi. Herkesin onların kaybolduğunu düşündüğü bir zamanda, 1295'te Pololar Tatar elbiseleriyle Venedik'e geldiklerinde herkes çok şaşırıldı. Tanıdıklarına bir ziyafet verdiler; ziyafet sırasında Marco, yolculuk boyunca giydiği kıyafetlerden birini getirerek içinden değerli taşlar çıkardı. Anlattıkları hikâyeler Poloları çok ünlü yaptı. Marco ülkesine geri döndükten sonra Venedik'in Ceneviz'le yaptığı bir savaşta esir düşerek 1298 yılında Cenova'da hapsedildi. Bu hapis hayatı Polo'yu, arkadaşı Pısalı Rustichello'ya seyahatnâmesini dikte etmeye itti. Kitap bir yıl sonra bitti.⁷⁹ Hapisten çıktıktan sonra bilgilerini yeni olaylarla da güncelleyerek seyahatnâmesini kaleme aldı.⁸⁰

Seyahatnâme İtalyanca değildi. Polo yazmayı, Rustichello da İtalyanca yazmayı bilmiyordu. Dolayısıyla ortaya Franco-İtalyan tabir edilen bir dil çıktı; ama bu dil yalnızca onlara ait de değildi. Dante'nin İlahî Komedyası da bu dildeydi ve Avrupa'nın seküler elitinin ortak dili hâline gelmişti. Daha sonra bu kitap Francesco Popini tarafından Latinceye, Ramusio tarafından da İtalyancaya çevrildi. Metnin farklı yazmalardaki adları "*Le Devisement du Monde*(Dünyanın Hikâye Edilişi), *Le Livre de Grand Caam*(Büyük Kağan'ın Kitabı) ve *Le Livre des Merveilles*(Harikalar Kitabı)"di. Yâni daha o çağlarda hiç kimse Poloların yaptığı yolculuktan seyahat, kitaptan da seyahatnâme olarak bahsetmiyordu. Ama kısa bir süre içerisinde eserin kopyaları ve çevirileri Avrupa'ya yayıldı. Ramusio ilk baskıyı 1559 yılında yapmıştı; anlatının ünlenmesini sağlayan da bu baskı oldu. Bu ünün bir göstergesi olarak, Polo'nun kitabının yüz kırktan fazla el yazması vardı. Dilleri de Fransızca, İtalyanca ve Latinceydi. Marco, 8 Ocak 1324'te, yetmiş yaşındayken ardında karısı ve üç

⁷⁹ Ayşen Şatiroğlu, "Marco Polo'nun Doğu ile İlgili Gözlemleri," *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, c. 3, s. 5, İstanbul, 2000, s. 132.

⁸⁰ Polo-1, 15-16.

kızını bırakarak öldü. San Lorenza Kilisesi'ne defnedildi. Kitap, batıya yolculuk yaparak Ulu Hakan'ın sarayına gitme isteği uyandırdı ve Colomb yoldayken yanında Ramusio'nun Latince baskısı da vardı.⁸¹ Biz, bu çalışmamızda, Yerasimov'un baskısından Işık Ergüden ve Z. Zühre İlgelen'in yaptığı tercümeyle kullandık.

1.2.5-Clavijo(?-1412)

1. Bayezid'in Anadolu'da hâkimiyeti sağladıktan sonraki hedefi, Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'ti. Şehri karadan ablukaya aldı; fakat denizde Türkler o kadar da kuvvetli olmadıkları için yardımlar gelmeye devâm etti. Timur'un Yıldırım üzerine yürüdüğü haberi Cenevizliler eliyle İstanbul'a ulaşınca, herhâlde Bizanslılar çok sevinmiş olmalıdır.⁸² Çünkü onların batıdan aradıkları, birkaç kez Haçlı orduları teşekkülü yoluyla bulmaya çalıştıkları mucize doğudan gelmiş oldu.⁸³ Böyle bir role bürünmüş olarak görmelerine rağmen Timur'u bir kurtarıcı olarak değil, Meryem Ana'nın lütfu olarak algılamayı tercih ettiler.

Gerçekte ise Bizans kaynakları Timur'u, 1. Bayezid'den hiç de farklı olarak anmıyorlardı. Bayezid'e de, Timur'a da tahkîr ve tezyîf mânâsında "kuzeyli" deniyordu. Galiba Bizans'ın hâfızası, vaktiyle kendisine saldırılar yönelten kuzeyli düşmanlarını unutamadığı için, her ciddi düşmanı kuzeyli saydı. Ama meselâ Kalkokondil, Timur'un nereden geldiğini biliyordu, yâni Bizans onların gerçekten de kuzeyli olduklarını düşünmedi. Kaynaklarda Timur'dan, "İskit" veyâ "İskit Timur" olarak da bahsediliyordu. Yine Kalkokondil, onun İskitlerin Massagetai boyundan

⁸¹ Şatiroğlu, "agm," 132-133; Marco Polo, *The Description of The World*, tr.: Sharon Kinoshita, Hackett Press, Cambridge, 2016, s. xiv-xv.

⁸² Mustafa Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 20, s. 2, Aralık 2005, s. 53.

⁸³ Daş, "agm," 44; Timur'un Anadolu'ya gelişi ve 2. Manuel'in ittifak aramak için Avrupa'ya gidişi Bizans kısa kroniklerine de yansımıştır; Şahin Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, İthaki, İstanbul, 2013, s. 64. Bu kroniklerde Timur ilk başta kötü algılanmış, hatta ona "köpek" bile denmiştir; Kılıç, *age*, 86-88.

olduğunu söylüyordu. Dukas'a göreyse o İskit, halkı İskit halkıydı. Aynı kaynaklar, Timur'la Yıldırım'ın aslında aynı soydan geldiklerini,⁸⁴ yâni Türk olduklarını da biliyorlardı. Burada, Timur'un İskit olarak anılması, bozkır toplum yapısını Osmanlılara kıyasla daha iyi yansıtıyor olmasıyla alâkalı olabilir.

İlk dönem Bizans ve Latin kaynakları Timur'u kötü bir adam olarak görme eğilimindeydi. O, Yıldırım'la kötülükte denk olarak anlatılıyordu. Ancak Ankara Savaşı, yine de Batı'nın gözündeki Timur imajının değişmesine neden oldu. Meryem Ana tarafından "başka bir barbarı, başka bir kâfiri yenmesi için yollanan barbar ve kâfir Timur," özellikle Hristiyan bir din adamını Batı devletlerine elçi olarak yollamasından sonra "doğal bir müttefik" seviyesine yükseldi.⁸⁵ Bundan sonra, "Hristiyanlığın öcünü alan bir kimse" olarak anıldı.⁸⁶ Bayezid'in yenilip kafesler içinde şehir şehir dolaştırıldığı haberleri, Batı'da yeni bir Haçlı Seferi'nin öncü heyecanlarını yarattı. Çünkü "Tanrı'nın kendileri için yolladığı" Timur'un, bir Haçlı Seferi'yle de desteklenmesinin Osmanlıların sonunu getireceği düşünülüydü.⁸⁷

Timur'un yolladığı elçi Johannes, Venedik ve Ceneviz'den başlayarak Avrupa'nın neredeyse bütün önemli yerlerini dolaştı. O, Timur'un isteklerini Avrupa'ya taşımak ve Ankara galibiyetini bildirmekle vazifeliydi. Timur şöyle diyordu: "tüccarlar her ülkede serbestçe dolaşmalıdır; çünkü dünya tüccarlar sayesinde refaha erer."⁸⁸ Bu ifâde ilk başta, Yıldırım'ın ticarete ket mi vurduğu sorusunu akla getiriyor olsa da, herhâlde Timur bunu değil, ticaret iyi sürüyorsa

⁸⁴ Daş, "agm," 46-47.

⁸⁵ Daş, "agm," 49.

⁸⁶ Altay Tayfun Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar," *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 33, s. 55, Ankara 2014, s. 124-125.

⁸⁷ Özcan, "agm," 125.

⁸⁸ Özcan, "agm," 125.

aynen devam etmesini, aksaklıklar varsa halledilmesini kastetmiş olmalıdır. Fransa Kralı da Timur'a aynı şekilde cevap verdi, hükümdârlar müttefik oldular.

Aslında Timur, Bizans'a Ankara Savaşı'ndan sonra haber yollamış ve Rumeli'ye geçeceğini, ordusu için gemi hazırlamasını söylemişti ama daha sonra bundan vazgeçerek geriye döndü, Çin Seferi'nin hazırlıklarına başladı. Bunun yerine az önce bahsedilen elçi Avrupa'yı dolaşıp Timur'un isteklerini ilettiler. Ancak Clavijo'nun harekete geçme nedeni anladığımız kadarıyla bu elçinin değil, Kastilya Kralı'nın iki tarafın gücünü test etsinler diye Anadolu'ya yolladığı ve bu arada Ankara Savaşı'nda da bulunan elçilerin iyi niyetine karşılık Timur'un gönderdiği Hacı Mehmet'in Kastilya'ya varmış olmasıydı.⁸⁹

Clavijo'nun hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmuyor. Madrid'de doğdu, Kastilya Kralı 3. Henry'nin sarayında görevliydi, Timur'a giden bir heyetin içindeydi ve 3. Henry'nin ardılı 2. Juan'a da hizmet ettikten sonra, 2 Nisan 1412'de öldü. Madrid'deki San Fransisco Manastırı'na gömüldü.⁹⁰

Clavijo'nun içinde bulunduğu heyet,⁹¹ 21 Mayıs 1403 günü gemiyle Kadis'ten yola çıktı. Cebelitarık üzerinden, Akdeniz'i takip ederek Ege'ye, oradan Boğaz'ı

⁸⁹ Ruy Gonzalez de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları, İstanbul, Nisan 2016, s. 20. (Bundan sonra Clavijo olarak anılacak.)

⁹⁰ David J. Roxburgh, "Ruy González de Clavijo's Narrative of Courtly Life and Ceremony in Timur's Samarqand, 1404," *The 'Book' of Travels: Genre, Ethnology, and Pilgrimage, 1250–1700*, ed.: Palmira Brummet, Leiden, Brill, 2009, s. 119.

⁹¹ Clavijo heyeti, Alfonz Piz, Gemos Salazar ve kendisinden müteşekkil sayar. Alfonz Piz bir ilahiyat üstadı, Salazar da Kraliyet Muhafız Alayı'ndan bir zâbittir; Clavijo, 21. Seyahatnâme okunduğunda heyetin başı Clavijo'ymuş gibi bir izlenim edinilir. Diğer üyeler hikâyenin içinde-yola çıkarken söylendiklerinden başka-başlarına ilgi çekici bir şey gelmedikçe anlatılmazlar. Ancak Pero Tafur, bu elçiliği anlatırken grubun lideri olarak Clavijo'nun değil, Alfonso Fernandez de Mesa'nın adını verir(Clavijo'daki Alfonz Piz); *Pero Tafur Seyahatnamesi, 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, çev.: Hakan Kılınc, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2016, s. 158. (Bundan sonra Tafur olarak anılacak.) David J. Roxburgh ise bu heyetin on beş kişiden daha kalabalık olabileceğini söyler; Roxburgh, "agm," 120.

geçerek Konstantinopolis'e geldi. Karadeniz üzerinden daha doğuya gitmeye bir kez teşebbüs ettiyse de, gemileri kötü hava şartlarından dolayı geri döndü. Bundan sonra şehri terk edebilmek için, bir sonraki senenin Mayıs ayını beklemek zorunda kaldı. Heyet buradan deniz yoluyla Trabzon'a vardı. Heyet Timur'la Karabağ'da buluşmayı planlıyordu; fakat onun Semerkand'a doğru hareket ettiğini öğrendiler. Ardından Erzincan-Erzurum-Tebriz hattından Sultaniye'ye, oradan da Tahran, Damgan, Nişabur, Belh, Tirmiz ve Keş'ten Semerkand'a gittiler. Timur Kastilya Kralı'nın elçilerini oldukça iyi ağırladı, onlara hürmet gösterilmesini temin etti ve "oğlum" diye bahsettiği Kastilya Kralı'nın durumunu sordu. Fakat bütün bunlara rağmen elçilik heyetinin amacına ulaşamadığı anlaşılıyor. Çünkü Timur çok yaşlıydı ve heyetin, tam bir cevap alamadan, Timur'un ölmesi hâlinde ortalık karışacağı için gönderilmesi gerekti. Bundan sonra Clavijo, Buhara, Baverd, Damgan, Kazvin, Tebriz yolundan Trabzon'a, oradan da yine denizden Sevilla'ya döndü.

Clavijo'nun seyahatnâmesinin ilk defa ne zaman yayımlandığı belli değildir. 1582'de Argon Omolina, Madrid Kütüphânesi'ndeki bir nüshayı *Embajada a Tamerlan* adıyla tekrar bastı.⁹² Bu çalışmada, Ömer Rıza Doğrul'un tercümesi kullanıldı.

1.2.6-Johannes Schiltberger(1381-1440)

Macar Kralı Sigismund'un, Türklerin Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak için tertip ettiği Haçlı Seferi, 1. Bayezid'in orduları tarafından, Niğbolu'da dağıtıldı. Söylenene göre, 130.000 kişiyi bulan müttefik Haçlı kuvvetleri karşısında, Türkler

⁹² Clavijo, 16-17.

zafer kazandılar; fakat bu arada epeyi şehit verdiler.⁹³ Ne olursa olsun, bu büyük bir zaferdi ve Bayezid bu zaferi İslâm hükümdarlarına fetihnâmeler, ganimet ve esir-köleler göndererek kutladı. Gönderilen köleler Kahire, Bağdad ve Tebriz'de sokaklarda dolaştırıldı.⁹⁴

Schiltberger, 1381'de Münih'le Freising arasındaki Hollers köyünde doğmuş bir soyluydu. Sigismund'un Haçlı kuvvetlerinin Osmanlılara karşı açtığı savaşa katıldığında henüz on beş yaşındaydı. Savaş sonunda esir düştüğünde, Bayezid'in kanlı intikamına şahit oldu. Ona göre Pâdişâh, ne kadar çok adamının öldüğünü anlayınca hüzne düşmüş, dökülen kanların intikamını almaya and içmişti. Ancak bu intikam o kadar uzun, dökülen kan o kadar çok oldu ki, danışmanları diz çöküp Pâdişâh'tan tutsaklar için merhamet dilendiler.⁹⁵ Zâten Schiltberger'in genç yaşı, genç bir şehzâdeyi etkilemiş ve o, en azından yaşı küçük esirler için babasından af istemişti. Pâdişâh da bunun üzerine yirmi yaşından küçük esirlerin öldürülmemesini emretti. Schiltberger henüz on beş yaşlarında olduğu için öznesi bulunduğu bu affa mazhar olabildi. Bayezid onu, Sultan Berkuk'a göndereceği esirler arasına koydurttu.

Belki o da Kahire'de İslâm'ın ve Osmanlı'nın şanını ispat etmek için dolaştırılan esirlerden biri olacaktı; fakat ayağındaki yaralar bu duruma mâni oldu. Yaralarından dolayı gidemeyince, Bayezid'in yanında kaldı.⁹⁶ Sultan'ın önünde yürüyen piyadelerden biri olarak altı yıl boyunca, yâni Timur gelip Bayezid'i esir alana kadar görev yaptı. Bu arada, altmış kadar kişiyle bir kaçış denemesi yaptılarsa da başarılı olamadılar. Teslim oldular. Bundan sonra, Kara Yülük Osman'a ve

⁹³ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında(1394-1427)*, çev.: Turgut Akpınar, İletişim, İstanbul, 1997, s. 11-12.(Bundan sonra Schiltberger olarak anılacak.)

⁹⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, c.1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, s. 61.

⁹⁵ Schiltberger, 34-36.

⁹⁶ Schiltberger, 12.

Nasire'd-din Farac'a karşı gönderilen⁹⁷ ordularda bulundu. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un maiyetine katılarak onunla beraber geriye döndü. Timur'un emrinde üç sene, o ölene kadar çalıştı. Ölümünden sonra oğlu Şahruh'un emrine girdi. Şahruh, Miran Şah'ın Kara Yusuf'la savaşına, içinde Schiltberger'in de olduğu bir birliği yardımcı kuvvet olarak yolladı. Schiltberger için bu gidişle, yeni bir dönem daha başlamış oldu. Artık Miran Şah'ın maiyetindeydi. Fakat Miran Şah'ın 1408'deki ölümüyle, bu sefer de Ebubekir Mirza'nın hizmetine girdi. Yeni efendisinin hizmetinde ise çok kısa bir süre kalabildi. Mirza'nın sarayında, onun deyişiyile "Büyük Tataristan"dan bir şehzâde bulunuyordu. Bu şehzâde evine dönmek için Ebubekir'den izin istedi. İzni aldıktan sonra, yanında altı yüz kişiyle birlikte evine doğru yola çıktı. Onlardan bir tânesi de, Schiltberger'di. Şehzâde, Edige'nin çağrısıyla Han olmak için harekete geçmişti. Kısa bir süreliğine bunu becermiş olsa da, sonunda Edige'yle birlikte öldürüldü. Bundan sonra Schiltberger, efendisinin bir beyinin maiyetine katılarak onunla birlikte Kefe'ye geldi. Kefe'den Çerkez ülkesine geçtiler. Burada beş Hristiyan kaçımayı kararlaştırdılar. Planlarında bu sefer başarıya ulaştılar. Batum'a, oradan deniz yoluyla Amasra'ya, Sinop'a, Konstantinopolis'e ve bir süre orada kaldıktan sonra *Rum İmparatoru*'nun sağladığı bir kayıkla Akkerman'a gittiler. Nihayet Schiltberger buradan devamla Krakov ve Breslav üzerinden doğduğu yere, Freising'e geldi.

Çok ilgi çekici bir karakter olarak, kendisinden öncekilerden de, bu çalışmanın alanına dâhil olan seyyahlardan da ayrılıyordu. O, ne bir rahip, ne de bir saray görevlisiydi. Elçi olarak görevlendirilmedi, Türklerle yaptığı bir savaşta esir düştü, bize bugün çok tuhaf gelen, fakat yaşadığı devir itibariyle belki o kadar da

⁹⁷ Schiltberger'in kısa hayat hikâyesi ve güzergahı için bkz. Schiltberger, 45-215.

tuhaf olmayan bir hayat yaşadı. Esir düşüşünden ülkesine geri dönüşüne kadar geçen süre otuz yıldan fazlaydı. Bu arada, Türkçe, Farsça, Ermenice ve Yunanca öğrendi. Dönüşünde Brandenburg Dükü 3. Albert'in hizmetine girdi. Eserini burada, 1427 yılında yazdı. Seyahatnâmesi ilk kez 1460 yılında Augsburg'da basıldı. O zaman için çok fazla olarak, büyük bir ilgiyle karşılanan bu eser, aynı yıl içerisinde dört kez daha basıldı. 16. yüzyılda ve daha sonraları da esere ilgi devam etti. Schiltberger'in yaklaşık 1440 yılları civarında öldüğü tahmin ediliyor.

Onun hikâyesi diğer bütün seyyahlarınkinden ayrılacak kadar hazindir. Seyahatnâmesinin sonunda, Müslümanlardan ve onların kötü inançlarından artık kaçamayacağına, ama Tanrı'nın yardımıyla kurtulmayı başardığına, buna yardım eden herkese müteşekkir olduğuna dâir bir bölüm vardır. En sonda, bir daha kimsenin kendisinin durumuna düşmemesini dileyen samimi ve içten bir dua eder.⁹⁸

Eserinin, Donaueschingen, Heidelberg, Nürnberg ve St. Gallen Manastır Kütüphânesi'nde dört yazması vardır. Eser Heidelberg nüshası esir alınarak Neumann tarafından, Nürnberg yazması temelli olarak da Tübingen'de, Langmantel tarafından basılmıştır ve Franz Babinger'e göre en iyi neşir, Langmantel neşridir.⁹⁹ Bizse çalışmamızda Turgut Akpınar'ın çağdaş Almanca metinlere dayanan tercümesini kullandık.

1.2.7-Bertrandon de la Broquiére(1400-1459)

Schiltberger'in hikâyesi nasıl hazin tarafıyla diğerlerinden ayrılırsa, Bertrandon de la Broquiére ve ondan birkaç sene sonra gelen Pero Tafur'un

⁹⁸ Schiltberger, 215.

⁹⁹ Schiltberger, 14.

seyahatnâmeleri de görev tanımları itibariyle ayrı bir grup oluşturur. Bertrandon'un geldiği yıllarda artık Türklerin veya Tatarların Hristiyan yapılmasına dâir ümitler azalmıştı. Aksine, Türkler tek başlarına İslâm dinini temsil etmeye başladılar. Bunun için, onları veya daha ötedeki Timurluları Hristiyan yapmak yerine, yakın düşmana karşı uzak düşmanı müttefikliğe iknâ etmek daha makuldü. Ancak doğuda, Timur kadar güçlü bir karakter, o yıllarda yoktu. Dolayısıyla Türklere karşı kıskırtılacak, birlikte harekete teşvik edilecek bir devlet görünmüyordu. Bu yıllar Türklerin hem Anadolu'da, hem de Avrupa'da toplandığı yıllardı ve Haçlı teşebbüsü ihtimâlleri hâlâ dillendiriliyorsa da, Müslümanları yok edecek bir birlik fikrinin câzibesini dahi derin ayrılıkları gidermeye muvaffak olamıyordu.

Bertrandon, Toulouse yakınlarındaki La Broquière arazisinin sahibi, Guyenneli bir asilzâdeydi. 13. ve 14. yüzyıllarda bâzı fertlerine rastlanan bu aileye mensup Bertrandon, ilk defa 1421 yılında, Bourgogne Dükü Philip le Bon'un sofrasında hizmet eden bir görevli olarak ortaya çıktı.¹⁰⁰ Bundan sonraki on yıl içerisinde, le Bon'un tevdi ettiği çeşitli önemli görevleri başarıyla tamamlayarak Dük'ün güvenini kazandı, ödül olarak da 1428'de Vieil-Chastel şato ve arazisi ömür boyu kendisine verildi.

1432 yılında Bertrandon, le Bon tarafından gizli bir görevle doğu topraklarına, yâni daha çok Memlûkler ve Osmanlıların topraklarına gitmekle vazifelendirildi. Aynı yıl Venedik'ten bir hacı kılığında yola çıktı. Akdeniz üzerinden Yafa'ya geldi. Buradan Kudüs'e geçerek Hac ibâdetini tamamladı. Amacı, Türk topraklarından casusluk yaparak geçmekti. Venedikli bir tüccarla anlaşarak

¹⁰⁰ Fransızca ecuyer tranchant; *Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ed.: Ch. Schefer, çev.: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11. (Bundan sonra Bertrandon olarak anılacak.)

Beyrut'a, orada da Cenevizli bir tüccarla anlaşarak Şam, Humus ve Hama üzerinden Antakya'ya geldi. Yollarda bâzen Arap, bâzen de Türk kıyâfeti giyerek ilerlemek zorunda kaldı. Amanoslar üzerinden Çukurova'ya, oradan Torosları aşarak Lârende'ye geçti. Konya'yı geçerek Bursa'dan İzmit'e, İzmit'ten Konstantinopolis'e ulaştı. Artık Türklere boyun eğdiğini söylediği Konstantinopolis'ten de 23 Ocak 1433'te Benedic de Furlino adlı Milano elçisiyle ayrıldı. Edirne'ye, oradan da kara yoluyla Filibe, Sofya, Niş, Belgrad, Segedin hattından Dijon'a, kralının yanına döndü.¹⁰¹

Görüldüğü üzere Bertrandon, Memlük, Ramazanoğlu, Karaman ve Osmanlı topraklarından geçti. O, kendinden iki asır öncesinin seyyahlarından çok, modern zamanların çeşitli görevlerle donanmış casuslarını andırıyordu. Philip le Bon, Osmanlı üzerine bir Haçlı Seferi açmak istiyordu. Hatta bunun için kuvvetleriyle yola çıkmış; fakat ne olduysa aniden vazgeçerek Almanya'dan geri dönmüştü.¹⁰² Dük'ün yakın adamı Bertrandon'un büyük zahmetlerle yaptığı bu yolculuğun, bu plan dâhilinde olmaması düşünülemez. Geçtiği topraklar muhtemel bir saldırının güzergahını da gösterir. Çünkü bu seferlerin görünür amacı, Kutsal Topraklar'ı ele geçirmektir. Fakat daha en başından gizli amaçlardan birinin, Doğu'nun en ucundan gelen ticaret yollarını ele geçirmek olduğu da herkesçe biliniyordu. Bertrandon, böylece, Osmanlı'nın Avrupa topraklarından başlayarak Kutsal Topraklar'a kadar uzanacak bir hareketin rotası üzerinde bulunan bölgelerin, güncel bir siyasî-askerî haritasını çıkardı, belki de bir istihbarat raporu hazırladı. Nitekim Biblioteqhue National'de, Biblioteqhue de l'Arsenal'de ve Bruges ve Bruxelles kütüphanelerinin

¹⁰¹ Bertrandon'un yolculuğunun ayrıntıları için bkz. Bertrandon, 102-297.

¹⁰² Bertrandon, 12.

çok eski kataloglarında Bertrandon'un seyahatnâmesinin adına rastlanması,¹⁰³ bu raporların gerçekten de istihbarat için kullanılmış olabileceklerini gösterir.

Bertrandon, kendisi üzerine ciddi mânâda düşünen, bunu açıklayan ilk seyyah olarak da öne çıkıyordu. Ne yaptığını açıklarken, "Türklerle hep bir arada olmak istediğini, böylece onların neleri, ne tarzda yaptıklarını anlamasının mümkün olduğunu, kıyafetlerini, beylerini tanıdığını" söylüyordu ve onlar hakkında daha fazla bilgi sâhibi olanların da var olabileceğini bilmekle birlikte, gördüklerini kendi anlayışına göre nakletmek cesaretini bulabildiğinden bahsediyordu.¹⁰⁴ Bu, ne yaptığını bilen bir adam olarak, gerçekten de onu diğerlerinden ayırdı. 13. yüzyılın seyyahlarının üstten bakan tavrı, onda iyi bir casusun dikkatine inkılâp etti.

Türk topraklarından döndükten sonra o, 1442'de soylu bir kadın olan, Jean de Bernieulles'nin kızı Catherine ile evlendi. Bir sene sonra Rupelmonte şatosunun yönetimini aldı. Bundan sonra çeşitli diplomatik görevlerde de bulundu. 1455'te yüklü bir ihsana nail oldu ve ondan, seyahatinin hikâyesini, cep defterine aldığı notlardan faydalanarak¹⁰⁵ yazması istendi. Eserini Dük'e, 1457 yılında sundu. Kitabının yazmalarının birinin sonundaki nottan öğrenildiğine göre, 1459 yılında Lille'de öldü.¹⁰⁶

Eserinin adı "*Le Voyage d'Outremer*," yâni Denizaşırı Seyahat idi. Seyahatnâmenin Biblioteqhue National'de üç, Biblioteqhue de l'Arsenal'de bir olmak üzere, Schefer tarafından tespit edilebilmiş dört nüshası vardır.¹⁰⁷ Eyice'ye göre, yayımlandığı 1457'den, tekrar ele alındığı 1804'e kadar unutulmuş bir elyazması

¹⁰³ Bertrandon, 14.

¹⁰⁴ Bertrandon, 264.

¹⁰⁵ Bertrandon, 42.

¹⁰⁶ Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière," *DİA*, c. 5, TDV, Ankara, 1992, s. 523-524.

¹⁰⁷ Bertrandon, 96.

hâlinde kalır. Ancak bundan birkaç sene sonra İngilizceye de çevrilir ve daha birçok kez baskısı yapılır. Ch. Schefer, eseri eski Fransızca dili ve imlâsıyla 1892 yılında tekrar yayımlar.¹⁰⁸ Bu baskıda Schefer, seyahatnâmeyi ciddi bir tenkide tâbi tutmuş, notlarla zenginleştirerek neşretmiştir. Çalışmamızda Schefer neşrinin İlhan Arda tarafından yapılan tercümesini kullandık.

1.2.8-Pero Tafur(1410-1484)

Clavijo'nun görevini tamamlayıp ülkesine dönmesinden yaklaşık otuz sene sonra, bir başka İspanyol seyyah daha Türk topraklarını ziyaret etmek için ülkesinden yola çıktı. İspanyollar, diğer milletlere kıyasla Türklere uzak kalıyor olsalar dahi, Ortaçağ'ın ruhu devletlerin bilgilerinin o günkü yöntemlerle güncellenmesini gerektiriyordu. Clavijo'dan sonra bu görevi, bir şövalye olan Pero Tafur üzerine aldı.

Tafur'un nerede ve kaç yılında doğduğu tam olarak bilinmiyor. O, kendisinin Sevilalı bir asilzâde olduğunu söylüyordu. Fakat 1902'de Tafur hakkında yaptığı çalışmasında Arellano, Tafur'un söylediği gibi Sevilla'da değil, Cordoba'da doğduğunu, oranın yerlisi Juan Diaz Tafur'un oğlu olduğunu, belgelerle iddia etti.¹⁰⁹ Kılınç'ın aktardığına göre, José Vives buna itiraz ederek Tafur'un güvenilir bir kişi olduğunu, okuru yanıltmasının bir mânâsı olmayacağını ve söylediğini doğru kabul etmek gerektiğini ifade etti. Onun ne zaman doğduğu da ihtilâflıydı. Arellano'ya göre

¹⁰⁸ Bertrandon, 14-16.

¹⁰⁹ Pero Tafur, *Travels and Adventures, 1435-1439*, tr. and ed.: Malcolm Letts, Routledge Curzon Press, London, 2005, s. 2.

1410'dan önce doğmuştu, Estrada ise aralığı daha da daraltarak 1405-1409 arasında işaret etti.¹¹⁰

Pero Tafur, Luis de Guzman'ın emrinde genç bir adam olarak, 1431-1432'de Jaén'de Müslümanlara karşı savaştı. İspanya'nın o yıllarda en önemli meselesi, Granada Devleti'ydi. İspanyollar ülkelerine gelen bu denizaşırı istilacıları kovmak, bölgede hâkimiyeti tekrar tesis etmek için uğraşıyorlardı. Ancak 1435'teki Kastilya-Granada barışı, Tafur'un belki de uzun zamandır planladığı seyahatini yapabilmesinin yolunu açtı veya gizli bir görevle Türk topraklarına gönderildi. Seyahatnâmesinde buna dâir çok fazla ayrıntı bulunmamasına rağmen, eserin Guzman'a ithaf edilmesi¹¹¹ ve hareket tarzıyla gittiği yolların Broquiére'inkine çok benzemesi, onun da gizli bir görevle işgal etmiş olduğu zannını uyandırıyor.

Tafur'un seyahatini yaptığı sıralarda, Basel Konsili görüşmeleri devam ediyordu. Bizans, Türk tehdidine karşı Latin Kilisesi'yle birleşmek için çaba sarfediyordu.¹¹² Türklerin Avrupa'daki ilerlemeleri Batı'nın tek başına altından kalkabileceği bir durum olmaktan çıkmıştı. Bunun için en azından bir müttefik bulunmalıydı. En iyi adaylar Karamanoğulları ve Memlüklerdi. Tafur'un geçtiği yolları, biraz da bu şekilde okumak gerekebilir.

Yolculuğuna San Lucar de Barrameda'dan başladı. Burası Cadiz sınırları içindeydi. Niebla Kontu'nun Müslümanlarla savaştığı Cebelitarık'a geldi, savaşa katıldı. Bu saldırı Müslümanların galibiyeti, İspanyol tarafının hezimetiyile sonuçlandıysa da, Kılınc'ın söylediğine göre tarih verme konusunda titiz

¹¹⁰ *Pero Tafur Seyahatnamesi, 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, çev.: Hakan Kılınc, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2016, s. 12.

¹¹¹ Tafur, 57.

¹¹² Tafur, 16-17.

davranmayan Tafur'un seyahatinin başlangıcı, böylece tespit edilebiliyordu: Ekim 1436. Bundan sonra Tafur, Kuzey Afrika'da Arzilla'da mal yükledikten sonra geri dönüp Cebelitarık'ı geçerek Malaga'ya indi. Malaga'da silahlandılar, Granada Krallığı ve İspanyol kıyılarını takip ederek Nice'e geldiler. Nice'ten sonra Ceneviz'e geçtiler. Burada Tafur, ticarî işlerini düzenledi. Ardından Pisa'ya, Floransa'ya ve nihayet Hac yolculuğunun çıkış noktası olan Venedik'e ulaştı. Ondan yalnız birkaç sene önce aynı yolculuğu yapan Bertrandon da Kutsal Topraklar'a yolculuğunu buradan başlatmıştı. Burada, Venedik limanına her saat dünyanın her yerinden gemiler geldiğini, eğer birinin bir haber almak istiyorsa sadece gemileri soruşturmasının yeteceğini gördü. Ancak gemiler, hava şartları nedeniyle yola çıkamıyorlardı ve Tafur da İtalya içinde bir gezintiye başladı. 1437 Mayıs ayına kadar sürecek bu gezintide Roma, Viterbo, Ternia, Espoleto, Perugia, Assisi, Gubio ve Ravenna'yı gezdi. Havalar düzelince hacıları taşıyan bir gemiyle Kutsal Topraklar'a doğru yola çıktı. Dalmaçya topraklarından Dubrovnik'e, ardından Korfu'ya, Venediklilere âit Modon'a, Rodos'a vardı; Alanya ve Antalya sahillerinden geçerek, Hac yolculuğunda Kıbrıs'a uğrama âdeti de olmadığından adaya da uğramayarak Yafa'ya ulaştı. Hac ziyaretini gerçekleştirdikten sonra deniz yoluyla Beyrut'a gitti. Daha sonra Antakya üzerinden, ardından Korykos açıklarından Kıbrıs'a geçti. Burada Kral tarafından Mısır Sultanı'na elçi olarak gitmek için görevlendirildi. Kıbrıs'tan gemiyle Dimyat'a çıktı. Dimyat'ta, Katalan olduğu zannedildiğinden ölümle burun buruna geldi; fakat onun lehinde şahitlik eden Türkler sayesinde bu tehlikeden kurtuldu. Buradan çıkarak *Babil*'e, yâni Kahire'ye gitti. Mısır Türk Sultanlığı'nın topraklarını dolaşırken, uzun zamandır doğuda bulunan Venedikli tüccar Nicolo di Conti'yle karşılaştı. Ona, Hindistan'a nasıl

gidebileceğini sordu.¹¹³ Ondan aldığı cevaplarla, eğer uçarak gitmeyecekse gidemeyeceğini anlamış oldu. Ardından deniz yoluyla Kıbrıs'a tekrar geçti. Buradan Rodos'a, Sakız Adası'na, Troya'ya ve Gelibolu'dan Konstantinopolis'e gitti. Konstantinopolis'teyken Edirne'ye geçip Sultan 2. Murad'ı gördü. Tekrar şehre dönüp bu sefer Kefe'ye gitmek için ayrıldı. Üçüncü dönüşünde bir bahaneyle Bursa seyahatine çıktı ve nihâyet dördüncü gelişi son gelişi oldu. Bundan sonra, bir Ancona gemisine bindi ve yaklaşık olarak aynı yolu izleyerek, 22 Mayıs 1438'de Venedik'e döndü.¹¹⁴

Ülkesine döndükten sonra ne yaptığı tam olarak bilinmez. Yolculuğu sırasında günlükler tutmuş, döndükten sonra seyahatnâmesini bu notlara göre yazmıştı. Bunun 1453 ile 1457 yılları arasında olduğu tahmin edilir. Nitekim Konstantinopolis'ten bahsettiği bölümlerde kullandığı ifadeler de eserini şehrin Türkler tarafından alınışından sonra yazdığını ortaya koyar. Yazdıklarını, Granada'nın Müslümanlardan alınışında önemli rol oynayan Calatrava Tarikati önderi Fernan Gomez de Guzman'a ithaf eder. Onun hakkındaki en ayrıntılı araştırmayı yaptığı söylenen Arellano'nun Cordoba arşivlerinde bulduğu bir belgeye göre, 1479 yılında hâlâ hayattadır. Ancak kesin ölüm tarihi bilinmemektedir ve Arellano onun yaklaşık 1490'da ölmüş olması gerektiği fikrindedir.¹¹⁵

Eser, *Tratado de las andanças e viajes veya e viajes de Pedro Tafur por diversas partes del mundo avidos*(Pero Tafur'un Dünyanın Farklı Yerlerine

¹¹³ Conti'nin hayat hikâyesi ilgi çekicidir. O, Hindistan'a uzun süren bir seyahat yaptı, Hintli bir kadınla evlendi ve Tafur da bu kadını ve ondan olan çocuklarını gördü. Conti'yi 15. yüzyılın ortalarında Avrupa'dan Hindistan'a götüren dürtü, yalnızca bir kişinin değil, bir medeniyetin içindeki merak olmalıdır. Tafur'un da Hindistan'a nasıl gideceğini sorması, bundan pek de uzun sayılamayacak bir süre sonra da Hindistan'a Vasco de Gama'nın çıkması, herhâlde bir tesadüf eseri değil, Batı medeniyetinin B planının, acil çıkış kapısı bulma isteğinin tezahürüydü.

¹¹⁴ Tafur, 21-51.

¹¹⁵ Tafur, 12-13.

Gerçekleştirdiği Kara ve Deniz Yolculukları) adıyla bilinir. Tek nüshadır. 18. yüzyıla tarihlenir; fakat eski bir yazmanın kopyasıdır. Bir süre Biblioteca el Palacio Real de Madrid'de saklandıktan sonra Salamanca Üniversitesi Kütüphânesi'ne aktarılmıştır. Seyahatnâme'yi ilk kez Espada, bir seyahatnâme serisinin sekizinci kitabı olarak iki cilt hâlinde yayımlar.¹¹⁶ Biz çalışmamızda Hakan Kılınç'ın eserin İspanyolca aslından yaptığı tercüme'yi kullandık.

1.2.9-Caterino Zeno

Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesi, Batılı ülkelerin Türklere bakışını toptan değiştiren bir hadiseydi. Gerçi uzun zamandır bunun olması bekleniyordu, daha ilk zamanlarından itibaren Türklerin rotaları, Avrupa'daki topraklarını birer birer aldıkları Bizans'ın başkentine doğru yönelmişti, ibre başkenti gösteriyordu; fakat yine de olayın henüz vuku bulmamış olması, daha önce kurulmuş ve başarıya ulaşmış Haçlı ittifaklarından bir tanesinin daha tertip edilerek önlem alınabileceği zannını uyandırmıştı. Daha önce de bahsettiğimiz, Katolik ve Ortodoks dünyayı birleştirmeyi amaçlayan Basel Konsili böyle bir isteğin tezahürüydü. Clavijo geldiğinde de bu tip bir teşebbüste bulunulmuş, başarılı olunamamıştı. Avrupalıların her birinin kendi çıkarlarını öne çıkarması, ayrıca millî hislerin-bugünkü mânâda olmasa bile-Ortaçağ sonlarında kuvvetlenerek başka bir dünya görüşünün temellerini atması, din birliği hissinin artık millî-yerli ayrılıkların üzerini örtmesine mâni oluyordu. Nitekim Anadolu'nun çoğunda hâkimiyetini kuran ve zamanının teknolojik gelişmelerine de vâkıf olan Osmanlı, bu ayrılıkları tetikleyecek her harekete yardımda bulundu. Sonuç olarak 1453 yılının 29 Mayıs günü, görece uzun süren bir kuşatma sonlanarak Konstantinopolis, İstanbul'a çevrildi.

¹¹⁶ Tafur, 13-14.

İstanbul'un Türklerin eline geçişi, büyük bir yükselişin neticesi olarak ortaya çıktı. Birkaç yüzyıl önce Anadolu'ya gelen Türkler, geçen yaklaşık dört yüz yıl içerisinde Bizans'ın ve yerel beylerin topraklarının önemli bir kısmını ellerine geçirdiler; yönetimlerini doğrudan ele alamadıkları bölgelerde de hiç olmazsa hâkimiyetlerini kabul ettirerek süzeren durumuna yükseldiler. Öyle ki bu keyfiyetten Bizans'ın kendisi bile hâlî kalamadı, Osmanlılara vergi öder duruma geldi. Ancak ne Bizanslılar ve Avrupalılar, ne de Osmanlılar daha yarım asır öncesinin büyük olayını da akıllarından çıkarmamışlardı: Çok kısa bir süre önce Timur, Osmanlı'yı kuran iradenin ancak hayal meyal hatırlayabildiği uzak Türk ülkelerinden gelmiş, tabir-i câizle Osmanlıları sigaya çekmişti. Bir kere olanın bir daha olabileceği hissi, Timur'un bütün muhataplarının içinde hâlâ yerini koruyordu.

İşte bu şartlar altında, Venedik Cumhuriyeti yavaş yavaş Roma'nın yerini almaya uğraşır ve Levant ticaretinde zâten büyük olan payını daha da büyütme, en azından korumaya çalışırken İstanbul'un Türklerce alınması, ticaret için bambaşka bir kuvvetin, hem de derli toplu olarak ortaya çıkması demek oluyordu. Önceden birkaç iradenin elinde toplanmış olan bölge ticareti, şimdi tek bir kudretin elinde birikiyordu. Bu ticaret yalnızca bölgeyi ilgilendirmiyordu. Eski dünyanın Çin'den Avrupa'ya uzanan ticarî ağı, ya Akdeniz veya Karadeniz üzerinden kendine bir yol açmak zorundaydı ve Osmanlı'nın öngörülmemiş yükselişi, bölgede tekessüf eden bağlantı noktalarının en az iki veya üçünün tek bir kudretin hizmetine girmesi mânâsına gelecekti. Bu hâlde de Venedik'le diğer tüccar-denizci devletlerin

çıkarlarının onulmaz yaralar alması söz konusuydu. Buna rağmen Avrupa devletleri Osmanlılara karşı birleşmeyi beceremediler.¹¹⁷

Moğolların yahut Timur'un ortaya çıkışını andırır biçimde, Uzun Hasan'ın kendi devleti içindeki sıkıntıları aşarak Osmanlıların karşısına dikilmesi, başta Venedik olmak üzere Avrupalıları heveslendirdi. Devleti Anadolu'dan geçen ticaret yollarının kara bağlantılarının üzerinde kurulmuştu. Trabzon'dan Diyarbakır'a kadar uzanan hat onun sınırları içindeydi,¹¹⁸ İran'dan gelip Avrupa'ya gidecek olan bütün mallar daha Tebriz'den itibaren onun iznine ve vergilemesine tâbiydi. Ayrıca Timurlu hâkimiyetiyle tekrar güncellenen konar-göçerlerin yöneticiliği meselesi de, Akkoyunlularla Osmanlılar arasında bir çekişme konusuydu. Bu durumda, her iki noktada birden Akkoyunluların çıkarları, Venedik'inkilerle birleşti.

Uzun Hasan adı Avrupa'da Gürcistan üzerine açtığı seferlerle duyuldu.¹¹⁹ Aslında ilk ânda, Hristiyanlık bağıyla kardeş sayılan Gürcülere karşı yapılan bu seferlerin onu yeni bir düşman olarak ünlendirdiğini tasavvur edebiliriz. Fakat çok kısa bir süre sonra, 1458'de onun David Komnenos'la anlaşması ve David'in selefi Kalo Ioannes'in kızı Theodora'yla¹²⁰ evlenmesi,¹²¹ doğal olarak Akkoyunluları Trabzon ve bâzı Gürcü krallıkları ile Ramazan, İsfendiyar ve Karaman Beyliklerinden oluşan bir ittifaka dâhil etti. Bu ittifakı gösterir belge, Katolikleri yeni bir Haçlı Seferi'ne teşvik edebilmek için, Fransisken Keşişi Bolognalı Lodovic başkanlığındaki bir heyetle, 1460-1461'de Avrupa saraylarına yollandı. Böylece bu

¹¹⁷ Fleet, *age*, 119.

¹¹⁸ Woods, *age*, 71-72.

¹¹⁹ Wodds, *age*, 165-166.

¹²⁰ Bu kadın seyahatnâmelerde ve Avrupa'da Despina olarak tanınır.

¹²¹ Uzunçarşılı, *age*, 191.

saraylarda Uzun Hasan adı popüler bir ad hâline geldi.¹²² 1463 yılında Venedik Senatosu'nda Uzun Hasan ve Karamanoğlu İbrahim'le, Osmanlılar aleyhine birleşmeyi öngören bir ittifak planı kabul edildi.¹²³ Bu kararı tatbik için Lazaro Quirini Uzun Hasan'ın sarayına yollandı ve bu amaçla gelen elçilerin birincisi oldu.¹²⁴ Onun elçiliğinin nasıl bir sonuç verdiğini bilemiyoruz. Fakat 1471 yılında Caterino Zeno'nun aynı görevle, belki de aynı elçi alışverişinin devamcısı olarak tekrar Akkoyunlulara yollanması, bu teşebbüslerin pek de kötü sonuçlar vermediğini düşünmemizi sağlayabilir.

Zeno, Uzun Hasan'ın Hristiyanlıkta kalmasına izin vermek kaydıyla evlendiği, Trabzon Rum İmparatorluğu hânedânından Theodora'nın yeğeni idi.¹²⁵ Elçi olarak seçilmesinde bu nokta göz önünde bulundurulmuş ve müstakbel faydaları gözlenmiş olmalıdır. Nitekim beklenen de gerçekleşti ve Zeno, bu sarayda en azından Theodora tarafından çok iyi karşılandı. Görevi, "eğer Venedik Cumhuriyeti Batı ülkelerinin hükümdârlarını, sonsuz hırs ve arzu ile kuvvet toplamış ve dünya imparatoru olma sevdasına kapılmış düşmana karşı kışkırtamazsa, Doğu ülkesinin hükümdârını Türklere karşı endişelendirmek, onun hareketlerinden şüpheye düşürmek"ti.¹²⁶ Batı'da oluşan, Venedik'in Roma'nın yerini almaya çalıştığı algısı, onların böyle bir ittifaktan kaçınmalarına, en azından bu konuda çok istekli davranmamalarına, bütün kuvvetlerini ortaya koymamalarına neden oldu. Bu sıralarda Uzun Hasan'ın dört elçisinin daha Venedik'e gelmesi,¹²⁷ Zeno'nun yola

¹²² Woods, *age*, 164-165.

¹²³ V. Minorsky, "Uzun Hasan," *MEBİA*, c. 13, Millî Eğitim Basımevi İstanbul 1998, s. 93; Woods, *age*, 192.

¹²⁴ Woods, *age*, 219, 99 numaralı dipnot.

¹²⁵ Zeno-Contarini, 15.

¹²⁶ Zeno-Contarini, 15-16.

¹²⁷ Zeno-Contarini, 17.

çıkışını hızlandırdı. 1471 yılının Haziran ayında Venedik'ten hareket etti. Eğer Uzun Hasan Türklere saldırırsa, 100 tane kısa silahlı gemi ve başka irili ufaklı gemilerle, Venedik'in Osmanlı'ya denizden saldıracağıının müjdesini verecekti.¹²⁸

Zeno'nun seyahatinin ayrıntıları maalesef bilinmiyor. Çünkü biz bugün seyahatnâmenin kendisine değil, onun seyahatine dâir duyduğu ayrıntıları daha sonra kaleme alan Giovanni Battista Ramusio'nun, Zeno'nun Venedik Cumhuriyeti'ne ve bâzı arkadaşlarına yazdığı notlardan derleyerek yazdığı yeni bir seyahatnâmeye sahibiz.¹²⁹ Bunun için, Zeno'nun hareketinin bütün ayrıntılarını da maalesef bilemiyoruz. Ancak Ramusio onun, Venedik'ten ayrılıp birkaç ay sonra Rodos'a vardığını, oradan Karaman topraklarına girerek İran sarayına karadan ulaştığını söyler.¹³⁰ Büyük bir kesinlikle konuşmak zor olsa da, kendisinden birkaç yıl sonra gelen Barbaro ile aynı yolu izlediğini düşünmek mantıklı olacaktır. Çünkü o zamanlarda yolların pek fazla değişmediğini farz etmek gerekir ve Zeno'nun yolculuğunun anahatları da Barbaro'nun ayrıntılı güzergahıyla uyuşur.

Zeno sarayda, gerçekten de beklendiği şekilde, büyük ilgiyle ağırlandı. Theodora ile muazzam bir yakınlık kurdu, uzak akrabalığın faydalarını gördü. Uzun Hasan'ı Osmanlı karşıtı ittifaka teşvik etti, bu konuda Theodora'nın büyük yardımlarını gördü veya Theodora zâten istediği bu iş için Pâdişâh'ı yüreklendirirken Zeno'yu da bahane olarak kullandı. Ancak onun vaat ettiği yardımlar hiçbir zaman ulaşmadı. Böylece Uzun Hasan nezdindeki itibarı da azaldı. Nihayet yardımların Barbaro eliyle ve Pietro Mocenigo önderliğinde geldiğine dâir bir mektup alınınca, eski itibarına kavuşur gibi oldu. Fakat Uzun Hasan Otlukbeli Savaşı'nı kaybedince

¹²⁸ Zeno-Contarini, 16-18.

¹²⁹ Zeno-Contarini, 3.

¹³⁰ Zeno-Contarini, 18.

onu, Türklere karşı savaşa devam edeceği haberiyle Avrupa saraylarına yolladı. Görevini tamamlayan Zeno, Sivastopol, Kefe, Lehistan ve Macaristan üzerinden tekrar Venedik'e döndü ve halk tarafından çok iyi karşılandı, el üstünde tutuldu.¹³¹

Eserin kendisinin değil, Ramusio'nun anlatılarının elde edilebilmesi sebebiyle yazmalarına dâir bir şeyler söylemek de olası görünmüyor. Aslında metin, bir seyahatnâmeden çok, zamanına göre derli toplu sayılabilecek bir tarih metni görüntüsü arz eder. Anlatı, büyük ihtimâlle Zeno'nun mektuplarından yola çıkılarak oluşturulmuş; fakat daha sonra diğer seyahatnâmeler ve belki de arşiv belgeleriyle mutlaka zenginleştirilmiş olmalıdır.¹³² Çalışmamızda Farsçaya tercüme edilen metinden Tufan Gündüz'ün Türkçeye yaptığı tercüme kullandık.

1.2.10-Josaphat Barbaro(1413-1494)

Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı desteğini sağlayabilme meselesi, anlaşıldığı kadarıyla Venedik sarayının çok ciddiye aldığı bir mevzuuydu. Çünkü daha Quirini'nin yollanmasından birkaç sene sonra başka elçiler de yollanmış; Uzun Hasan'ın Venedik'e gelen elçilerinin görevleri henüz tamamlanmadan Caterino Zeno da onun ülkesine doğru yola çıkarılmıştı. Daha Zeno'nun görev ve seyahatinin sonucuna dâir ciddi bir sonuç çıkması mümkün değilken, Pâdişâh'ın elçisi Hacı Mehmed'in Avrupa'nın diğer saraylarındaki görevleri biter bitmez Josaphat Barbaro, Zeno ağzından vaat edilen destek kuvvetlerle birlikte, yanında Hacı Mehmed de olduğu hâlde Akkoyunlulara gönderildi. Barbaro, bizzat kendisinin söylediğine göre, iki gemiyle Venedik'ten ayrıldı. Savaş mühimmatı ve askerlerle dolu iki gemi de arkalarından geliyordu. "Saygıdeğer Signoria'nın Hasan Bey'e" gönderdiği hediyeler

¹³¹ Zeno- Contarini, 18-45, 36-40.

¹³² Zeno-Contarini, 3-4.

birkaç top, bomba malzemeleri, tüfek, barut, gülle, üç bin düka değerinde muhtelif silahlardan müteşekkildi. Ayrıca İmolalı Thomas adında bir komutanın emrinde, ok, yay ve tüfek taşıyan iki yüz kadar asker de vardı. Bunların haricinde, herhâlde elçilik vazifesinin gereği olarak, iki bin beş yüz düka değerinde sırmalı kumaş, iki bin düka değerinde de kırmızı ve diğer yünlü kumaşlardan götürülüyordu. Barbaro'ya, Karaman ülkesine inmesi için emir verilmişti. Uzun Hasan'ın buralara kadar gelmesi veya en azından birilerini göndererek onları karşılatması umuluyordu.¹³³

Barbaro'nun bu seyahati, Türkler arasına ilk gidişi değildi. O, daha önce, bir tüccar olarak, 1436-1452 yılları arasında, on altı yıl boyunca Tana'da yaşadı. Burada başından birçok macera geçti ve Tatarların yaşadığı birçok yeri gezdi. Belki de bu denizaşırı kimliği sayesinde Uzun Hasan'a yollanacak elçi olarak seçildi. Tatarları tanıyordu, elbette Türkler hakkında da bilgi sahibiydi. Karadeniz'in kuzeyine yönelen Osmanlı etkinliği, onu bu tip olayların birçoğunun ortasında bırakmış olmalıdır. Bu arada dil de öğrenmiş olması, alacağı görev için kendisini biçilmiş kaftan hâline getirdi. Zira Uzun Hasan da onu diğer elçilerin hepsinden daha çok sevdi ve kıymetlendirdi. Buna dâir kesin bir delilimiz olmamasına rağmen, anlatısından çıkarabildiğimiz kadarıyla, elçiler arasında en fazla vakit geçirdiği kişi oydu. Barbaro da tecrübeli bir tüccarın yetileriyle, Pâdişâh'ın güvenini kazanmakta pek de zorlanmadı.

On altı yılını verdiği denizaşırı Karadeniz ticaretinden sonra, ikinci seyahatine 1474 yılında başladı. Daha sonra Venedik Docu olacak Pietro Mocenigo ve Hacı Mehmed'le birlikte yola çıkan Barbaro, Kıbrıs'a geldi. Osmanlılar bu

¹³³ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 2. Baskı, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe, İstanbul, Ekim 2009, s. 40. (Bundan sonra Barbaro olarak anılacak.)

sıralarda Karamanlılara büyük baskı uyguluyorlardı. Onların bütün sahil şeritlerini ve iç kesimleri ele geçirdiğini öğrenen Barbaro, bir süre *Famagosta*'da(Magusa) beklemek zorunda kaldı. İçeriye geçmenin yollarını aradığı zamanlarda birkaç kez Uzun Hasan'ın elçisini geride bırakarak, yanında Karaman Beyi'nin elçisi olduğu hâlde Karaman sahillerini gezdi. Bunlardan birinde Karamanoğlu Kasım Bey'le karşılaştı. Kasım Bey az bir kuvvetle Osmanlı'ya direnmekle meşguldü. O, abisi Pir Ahmed'in Uzun Hasan'ın yanında olduğunu, Uzun Hasan'ın kendisine bir mektup göndererek sabretmesi gerektiğini, Venediklilerin gelmek üzere olduklarını söylediğini ilettili. Buldukları yer *Korykos*'a yirmi mil uzaklıkta *Sigi* adlı bir yerdi. Bu arada Barbaro, Mocenigo'nun *Korykos*'a çıktığını duyunca *Sigi*'nin kolayca alınabileceğini söyleyerek onları yanlarına çağırdı. Mocenigo onu dinledi, burası ele geçirildi ve askerler *Korykos*'a geri döndüler. Barbaro, bir grup Karamanlı askeri ile Silifke'ye giderek şehri ve kaleyi teslim aldı. Ancak Kıbrıs Kralı'nın ölümüyle tekrar *Famagosta*'ya dönmek zorunda kaldı. Kıbrıs'taki karışıklık derinleşti, Barbaro da yanında Hacı Mehmed'le birlikte tekrar *Korykos*'a doğru yola çıktı. Bu arada denizden yardım eriştiremeyeceğini galiba anladı; çünkü yardımların bir kısmını *Kandiye*'ye yolladı. Torosları aşarak Çukurova'ya, Tarsus ve Adana'ya ulaştı. Urfa, Mardin, Hasan Keyf yolundan, Zağros Dağları'nı geçti. Bundan sonra Hoy üzerinden Tebriz'e, Uzun Hasan'ın yanına vardı.¹³⁴

Anlaşılan Barbaro'nun vazifesi de Uzun Hasan'a giden diğer elçilerinki gibi başarısızlıkla sonuçlandı. Venedik yardımı geç kalmıştı ve kıyı bölgelerinde Osmanlı'ya ciddi bir darbe vurulamamıştı. Hepsinin üstüne, Uzun Hasan'ın Otlukbeli mağlubiyeti, bâzı ihtiraslarını törpülemiş görünüyordu. Ama böyle bir

¹³⁴ Barbaro, 41-56.

müttefikini kaybetmeyi göze alamadığı için yine de Osmanlı'ya karşı savaşını devam ettirmek istediği yönünde şeyler söylüyordu. Barbaro gerçekte buna inanmadı; fakat daha fazla durmasının bir işe yaramayacağını düşünerek izin istedi. Tatar toprakları üzerinden ülkesine dönmeyi planlıyordu. Ancak Tatar topraklarının karışık olması yüzünden tekrar Tebriz'e döndü. Bu sefer Erzincan'a gitmek için izin istedi. 31 Nisan 1478'de Erzincan'a vardı. Buradan Arapgir, Çemişgezek, Malatya, Halep, Trablusşam üzerinden Beyrut'a gitti ve burada, *Kandiye*'den gelen bir gemiye binerek Kıbrıs'a, oradan da Venedik'e vardı.¹³⁵ 1494 yılında da öldü.

Barbaro, Akkoyunlulara gelen Venedik elçileri arasında, Uzun Hasan'ın en çok güvendiği Venedik elçisi olarak öne çıktı. Çok akıllı bir tüccardı, dünyaya edindiği tecrübeler üzerinden, somut bakıyordu. Bu özelliği Pâdişâh'ın da dikkatini çekti. Uzun Hasan ona defalarca, sahip olduğu hazinelerden bâzı parçaları göstererek değerlerini sordu. En sonunda onun, kendi yanında kalmasını da istedi; fakat Barbaro ülkesine geri dönmeyi tercih etti. Zâten Tatar topraklarından geçemeyip Tebriz'e geri döndüğünde Uzun Hasan çok hasta bir hâldeydi ve Barbaro böylece onun ölümünü de gördü.

Seyahatnâmesi ilk defa 1543 yılında, Ramusio tarafından yayımlandı. 1873'te Hakluyt Society tarafından İngilizceye çevrildi. 1972'de de Farsçaya tercüme edildi.¹³⁶ Çalışmamızda Tufan Gündüz'ün Farsçaya tercüme edilen metinden Türkçeye yaptığı tercüme kullandık.

1.2.11-Ambrogio Contarini(1429-1499)

¹³⁵ Barbaro, 101-104.

¹³⁶ Barbaro, Tufan Gündüz'ün önsözünden, VII-VIII.

Ticaret yollarının tehlikeye girmesi meselesi ciddi bir problemdi. Zeno'dan sonra Barbaro, yanında önemli ölçüde askerî destekle birlikte yola çıkmış, büyük bir karşılaşma olmadan önce Uzun Hasan'a yardım için yetişmeye çalışıyordu. Fakat Venedik, bu işi yalnızca görece kendi elinde bulunan Akdeniz sahillerini kullanarak yapmak istemedi; Barbaro'nun başına bir şey gelmesi ihtimaline karşılık, Ambrogio Contarini'yi de Karadeniz'in kuzeyinden, Pâdişâh'a varması için yola çıkardı.

Zeno dönüş yolundayken, Kefe'den Venedik'e bir mektup yazıp yolladı. Burada hem Otlukbeli Savaşı'ndan, hem de Uzun Hasan'ın kendisine verdiği görevlerden bahsetti. Ona göre Pâdişâh, bahar başlangıcında tekrar Osmanlılara saldıracaktı veya Zeno'ya öyle söyleyerek geçiştirmişti. Bu mektup Venedik'e Otlukbeli hakkında ulaşan ilk bilgi oldu. Barbaro'nun henüz Tebriz'e ulaşamamış olduğunu da böylece öğrendiler ve biraz da onun bu görevden vazgeçerek dönmesinden endişelendiklerinden, Venedik Konsülü'nü toplayarak Contarini'yi yeni Venedik elçisi olarak görevlendirdiler.¹³⁷

Contarini yanında dört kişi daha olduğu hâlde, beş kişilik bir heyetin başında 23 Şubat 1472 günü Venedik'ten ayrıldı. Kara yoluyla Almanya ve Lehistan'ı geçerek Kefe'ye ulaştı. Kefe'ye girmeden önce Tatarlar onların Venedikli olmasından şüphelendiyse de, Nürnberg'de ekibine katıldıkları Lehistan Elçisi Tatarları, Ceneviz olduklarına inandırdı. Kefe'ye varması yirmi altı gün sürdü. Şehirdeki Venedik Konsolosu'na haber göndererek gece gizlice onun yanına gitti. Burada, kendisinden üç ay önce aynı işle vazifelenen Paolo Ognibene'yle karşılaştı.¹³⁸ 3 Haziran 1474'te Kefe'den ayrıldı. Deniz yoluyla Gürcistan sınırlarına

¹³⁷ Zeno-Contarini, 37.

¹³⁸ Caterino Zeno da Lehistan'da Ognibene'yle karşılaşmıştı; Zeno-Contarini, 39.

indi. Karadan devam ederek, Ağrı Dağı'nın yanından geçip Tebriz'e ulaştı. Burada bir süre beklemek zorunda kaldı; çünkü Uzun Hasan şehirde değildi. Ayrıca şehir halkı Hristiyanlara kötü davranıyordu ve Tebriz'de elinden, saklanıp beklemekten başka bir şey gelmedi. O beklerken, Kefe'de de karşılaştığı Bartholomeo ve Brancalion Liampardo kardeşler şehre, yine Uzun Hasan'a giden Venedik elçileri olarak geldiler. Bundan sonra Sultaniye, Save ve Kum üzerinden İsfahan'a gitti. Burada-her ne kadar Barbaro bu ayrıntıdan bahsetmese de-Barbaro'yla karşılaştı, sevinçle kucaklaştılar. Şâh onu İsfahan'da pek de sıcak karşılamadı. Bunun sebeplerinden biri artık Pâdişâh'ın Osmanlı'ya karşı zafer kazanmaktan umudu kesmesiyse, bir diğeri de Barbaro'nun onun nezdinde çok itibarlı olmasıydı ve belki de Barbaro varken diğer elçilerin neden gönderildiğini düşünüyordu. Nihâyet kendisinin de “Şah ile elçiliğimle ilgili olarak defalarca yaptığım görüşmelerden bahsetmek istemiyorum. Bu konu için neticesinden anlaşılabilir.”¹³⁹ diyerek itiraf ettiği gibi, başarısız oldu. Uzun Hasan onu, gördüğü hükümdarlara Osmanlı'yla tekrar savaşacağını söylemesi için vazifelendirerek geri gönderdi. Contarini kesin bir cevap almadan gitmek istemiyorsa da, ne yapması gerektiğini Barbaro'yla ve diğerleriyle de tartıştı, bu tartışmalar sonucunda Pâdişâh'ın istediğini kabul etmek kararı aldı. Dönüşünde aynı yolu kullanarak Tiflis'e vardı. Ancak daha önce karaya çıktığı *Fasso*'ya ulaşınca Kefe'nin artık Türklerin eline geçtiğini öğrendi. Bu durum onun, artık Kefe üzerinden gidemeyeceği mânâsına geliyordu. Tataristan üzerinden Moskova'ya gitmekten başka çaresi kalmamıştı. Tiflis'ten Şamahı'ya döndü, oradan Derbend'e geçti ve daha sonra uzunca anlattığı Derbend'de o senenin kışını geçirdi. Buradan Astrahan'a, Türkistan bozkırlarına ve Moskova'ya ulaştı. Moskova'da knez

¹³⁹ Zeno-Contarini, 101.

tarafından iyi ağırlandı; fakat yine de bir ara ondan yüklü miktarda para istendi. Bunun üzerine ülkesine, yanındaki keşiş Stephano'yu göndererek durumu bildirdi, Moskovalılar da bu isteklerinden vazgeçtiler. Bunun üzerine 21 Ocak 1476'da Moskova'dan ayrılarak yola çıktı. Polonya ve Almanya üzerinden gidip tehlikeli yollardan geçerek 7 Nisan'da İtalya topraklarına, 9 Nisan'da da Venedik'e ulaştı.¹⁴⁰ Konsül'de seyahatinin ayrıntıları ve elçilik faaliyeti hakkında bir konuşma yaptı.¹⁴¹

Contarini'yle yakın zamanlarda Ognibene'nin ve Liampardo kardeşlerin de elçi olarak gönderilmesi, Venedik'in Osmanlı ilerlemesine karşı nasıl bir paniğe düştüğünü görmek bakımından önemlidir. Eski zamanların haberleşmesinin bugüne kıyasla çok yavaş olması, işin biraz da tesadüfün ellerine kalması, Venedik-Akkoyunlu arasında tabir câizse bir elçi furyasına neden olmuş görünüyor. Fakat ne olursa olsun bu girişim olumlu sonuç vermedi.

Seyahatnâmesi ilk olarak 1486'da Vicenza'da "*Questo e il viazo de mister Ambrogio Contarin Ambassadore de la illustrissimasignoria de Venesia al signor Uxuncassan re di Persia*" adıyla yayımlandı. Daha sonra Ramusio, 1524'te aynı eseri "*Itinerario del Magnifico et Clarissima messer Ambrogio Contarini*" adıyla ikinci kez yayımladı. 17. yüzyılda eseri Fransızca ve Latinceye çevrildi. 1873'te ise Hakluyt Society tarafından İngilizceleştirildi.¹⁴² Çalışmamızda Tufan Gündüz'ün Farsçaya tercüme edilen metinden Türkçeye yaptığı tercüme kullandık.

¹⁴⁰ Zeno-Contarini, 72-141.

¹⁴¹ Zeno-Contarini, 8.

¹⁴² Zeno-Contarini, 9.

2. Bölüm: Seyyahların Kimliği

2.1-Neden Geldiler: Ortaçağ'ın Sonu

Din fikri insanların kafasını Ortaçağ boyunca meşgul etti; hayatın en önemli cephesini din oluşturuyordu. Bugünün insanına kıyasla Ortaçağ insanı, kararlarını alır ve günlük hayatını yaşarken Tanrı'dan icazet almaya, işlerini onun kurallarına uydurmaya, hata yapmaktan korkmaya ve dua etmeye daha meyyaldi. Haçlı Seferleri'ni düzenleyen ve göğüsleyen güdü birbirinin aynıydı: evrensel bir dine inanmak, inananlarını onu diğer bütün insanlara hâkim kılmak için cesaretlendiriyordu. Bu hâkimiyet isteğinin siyasî çıkardan herkesin cennete girmesini istemeye kadar çeşitli müspet ve menfi açıklamaları vardı.

Çalışmamızın konusunu oluşturan seyyahlar, Katolik Hristiyan idiler. Ortodoks ve Katolik Kiliseleri daha 1054 yılında birbirlerinden, hem de kesin olarak ayrılmışlardı.¹⁴³ Aralarında birçok fark vardı, bu farklar ve ayrılıklar genelde siyasî idi; benzerliklerin belki de en önemlisi ise tanrıların antropomorfik tarafının iki fraksiyonda da, olduğu gibi korunmasıydı. Yâni, tanrısal olanla insanî olanın nüfuz alanları ve yetkileri birbirine karışmıyor olmasına rağmen, Hz. İsa'nın kişiliğinde temsil edilen tanrı, yarı tanrı yarı insandı; yalnızca insana ait olabilecek özellikler gösteren bir kutsaldı. Görece daha somut bir tanrı anlayışı ve antropomorfizmin verdiği onu insana yakınlaştırma hürriyeti, Avrupa'nın en büyük avantajlarından biri oldu.

¹⁴³ Ayşen Şatıroğlu, "Marco Polo'nun Doğu ile İlgili Gözlemleri," *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, c. 3, s. 5, İstanbul, 2000, s. 127.

Ortaçağ Avrupası'nın zihni kendi içinde aynı ânda hem paganizmin, hem Yahudîliğin ve hem de İslâm'ın etkilerini barındırıyordu; ancak hepsinden ve özellikle de ona asıl formunu vermesi gerektiği düşünülecek olan Eski Yunan'dan farklıydı. Bu kafa, kapsadığı ve etkilendiği diğer bütün varlıklara ufak paralellikler gösteriyor olmasına rağmen temelde Hristiyan'dı,¹⁴⁴ dolayısıyla bu zihniyete sahip olan kalabalık insan grupları da klasik mânâda iyi birer Hristiyan olarak öne çıkıyorlardı.

13-15. yüzyılları içine alan Geç Ortaçağ'ın insanı, dünyaya, karanlık olarak nitelenen ve skolastik düşüncenin korkutucu egemenliği altında gösterilerek tasvir edilen öncüllerinden daha değişik bakıyordu. Aziz Augustinus'un kiler ve Neo-Platoncu eserler, özellikle de Aristoteles'in yazdıkları bu dönemde yeniden popüler olmaya başlamıştı. Bu çeviri faaliyetleri Ortaçağ düşünce dünyasının sınırlarını genişletti. Paris ve Oxford gibi büyük şehirlerin üniversiteleri de yine bu dönemde cazibe merkezi hâline gelerek Avrupa insanının entelektüel düşüncesinin gelişmesine katkı sağladı. Gerçi filozoflar hâlâ din adamlarıydılar, bu onların birincil kimliğiydi. Zihinlerinde bilimsel olanla teolojik olan arasında herhangi bir ayırım yoktu; tanrısal olandan, kendileri ayrılmadılar; fakat verdikleri eserler, çevrilen eserlerin karakterinden de anlaşılacağı üzere, dinî olanla dünyevî olanın, tanrısal olanla insana ait olanın sınırlarının çizilmesi gerektiğini söylüyordu.¹⁴⁵

Erdem ve ahlâk, yâni bir nevi şövalye hayatını andıracak temel şeyler hâlâ çok önemliydi. Ekonomi ve politika bile bu çağlarda ahlâk üzerinden şekilleniyordu;

¹⁴⁴ Süleyman Dönmez, "Orta Çağ Felsefesi Bir Hristiyan Felsefesi midir?" *Felsefe Dünyası*, c. 2, s. 40, 2004, s. 97, 105-106.

¹⁴⁵ Fatih Durgun, "Ortaçağ Avrupa Düşünce Tarihinde Gelenekçilik: Robert Grosseteste'nin Hexaëmeron Adlı Eserinde Teoloji, İlahi Aydınlanma ve Âlemin Ezeliliği," *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 17, Bahar 2016, s. 168, 169, 173, 174.

doğru olan ahlâkî olandı, her şeyin ahlâkî olması zorunluymdu. Fakat diğeryandan, henüz birincil önemde olmasa da, kârı olabilecek en yüksek seviyeye çıkarmak ve mal biriktirmek de önem kazanıyordu.¹⁴⁶ Düşünce tarzı karmaşıklaşıyor, fikir hayatı heterojenleşiyordu. Bu tabî ki henüz toplumları kapsamıyor, münferit kalıyor, yalnız belirli kişilerin zihninde filizleniyordu. Teolojiye ve Kilise'ye bakış neredeyse Klasik Ortaçağ tarzının aynıydı; farklı olan dünyevî olana bakıştı, bu bakış daha maddîydi.¹⁴⁷ Hatta fazladan olarak, somut olanın yöntemiyle soyut olan dahi tartışılır oldu.

Laiklik, belki kavram olarak değil ama, bir yaşam tarzı olarak o zamanda da vardı. Sadece aristokratların, kapalı bir zümrenin malıydı; halktan korunuyor, gizleniyordu.¹⁴⁸ Ancak gizliliği pek uzun sürmedi. Çünkü Kilise'ye karşı laik-seküler olanın galibiyeti, Kilise'nin elindekilerin soylular tarafından paylaşabileceği mânâsına da geliyordu. Çatışma böyle başladı; ticaret, Kilise'nin elindeki topraklar, vergilendirmeler gibi şeyler savaşın silahlarıydı. Nitekim dünyevî, uhrevînin karşısında galip geldi. Bu zafer, dünyevî ahlâkın da zaferiydi. Siyaset de bu ekseninde dönüştü. Machiavelli ve Hobbes gibi düşünürler akılcılığı ve bencilliği öne çıkardı. Devletin artık hiçbir etik ilkeye bağlı kalmasına gerek yoktu; laikleşebilirdi; soyut ve yapay hâle gelerek diğery soyutun, yâni başka bir dünyada maddî hazlar vaat eden dinin yerini alabilir, onun uzak vaatlerini dünyada yerine getirebilirdi. Egemenliğin kaynağı Tanrı'yken, bu hak onun elinden alınıp toplumun inhisarına veriliyor, her

¹⁴⁶ Nihat Bulut, "Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi," *AÜEHFD*, c. vi, s. 1-4, 2002, s. 18.

¹⁴⁷ Durgun, "agm," 182.

¹⁴⁸ Mehmet Ekvuran, "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 4, 2003, s. 38.

şey dünyevîleşiyordu.¹⁴⁹ İtalyan şehir devletleri tam da bu karakterdeydiler: kapitalizmin ve merkantilizmin öncüleri, tüccar denizci devletlerdiler.

Böyle bir girizgâh, seyyahların dini önemsemeyen, her şeye dünya gözüyle bakan insanlar olduğu zannını uyandırmamalıdır. Onlar, tam da yukarıda sözü edilen türden insanlardılar; içinde yaşadıkları geçiş döneminin gerektirdiği özellikleri taşıyorlardı. Bâzıları ticaret metalarına da dikkatlerini yoğunlaştıran rahipler, bâzıları da dinî rabita ve yakınlıkları da görmezden gelmeyen tüccar-diplomatlardı. Muhtelif hacimlerde ve önemlerde olmasına rağmen, hepsinin seyahatnâmesinde din faktörü kendi ağırlığına sahipti. Willem ve Carpini tanıklıklarını anlatırken birçok kez İncil'in sözlerine atıflarda bulundular. Temizlenmesi için gösterilen ateşin içinden dahi geçmek istemeyen Carpini Rusları Katolikliğe, Moğolları da Hristiyanlığa davet etti.¹⁵⁰ Willem ve Simon'un da görevleri esasında buydu: tebliğ. Onlar Dominiken ve Fransisken rahipleriydi ve sınıraşırı tebliğciler olarak dünyanın dört bir yanındaki insanları Hristiyan yapmaya uğraşıyorlardı.¹⁵¹

Onların gelişleri, biraz da Hristiyan efsanelerini doğrulamak amacı güdüyordu. Carpini Güyük'ün adını tartışmasız olarak Gog'a benzetti. Bu ad gökyüzü mânâsına geliyordu; Kitab-ı Mukaddes'te Hezekiel Peygamber'in dünyaya felaket getireceğini söylediği Gog ve Magog ikilisinden biri, Güyük'tü.¹⁵² Carpini'nin hikâyesinde bir eksiklik vardı; bir Gog bulunmasına rağmen, Magog'un kim olduğu meselesi henüz halledilememişti. Bu eksikliği de, hikâyeyi biraz

¹⁴⁹ Bulut, "agm," 19, 23-25, 31-32.

¹⁵⁰ *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi(1245-1247)*, çev.: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, 2015, s. 124-125, 127, 131. (Bundan sonra Carpini olarak anılacak.)

¹⁵¹ Dominikenlik ve Fransiskenlik için bkz.: Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk, 1253-1255*, ed.: Peter Jackson, David Morgan, çev.: Zülal Kılıç, s. 17-19. (Bundan sonra Willem olarak anılacak.); Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, c. 3, 2. Baskı*, Kambalıcı Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 213-217.

¹⁵² Carpini, 144.

değiştirerek Polo halletti. Rahip Jean soyundan George adlı bir beyin hüküm sürdüğü yere Avrupa'da Gog ve Magog deniyordu; ama orada oturanlar kendilerine Ung ve Mongul diyorlardı.¹⁵³ Böylece Polo Gog ve Magog ikilisini gittiği topraklarda zekice keşfeden ilk seyyah oldu.

Willem, Güyük Han'ın kampının bulunduğu düzlüğün eskiden Rahip Johannes'in halkı olan Naymanların toprağı olduğunu söyledi.¹⁵⁴ Buna göre, uzaklardan gelerek Hristiyanlığı doğudaki düşmandan kurtaracak olan Hristiyan Kral efsanesi, Küçlük'ün şahsında birleşti. Bu krala yönelik fikirler, özellikle 1. Haçlı Seferi'nin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Habeşistan krallarının unvanı "zan"dı ve bu unvan Fransızca konuşanlar için kolaylıkla Jean olarak anlaşılabilirdi. Ancak coğrafyanın belirli olmaması, İslâm'a karşı çıkan her kuvvetin Hristiyan olması gerekliliğini ortaya çıkarıyordu; daha doğrusu, Latin Avrupa bunun böyle olması gerektiğine inanıyordu.¹⁵⁵ Sultan Sencer'i yenen Karahıtaylar, Küçlük, Timur ve Uzun Hasan, birkaç yüzyıl boyunca, hatta son ikisinin Hristiyan olmadığı çok açık şekilde biliniyor olmasına rağmen, muhtemel Rahip Johannesler olarak Batı'nın hafızasında yer ettiler.

Hristiyan Doğu Efsaneleri, gerçek olmadıkları artık anlaşıldıklarından zamanla daha az aranır oldular; fakat Tafur bile umutsuzca, İskender'in Gog ve Magog'u durdurmak için yaptırdığı duvarın gerçekten var olup olmadığını soruyordu. Uzun Hasan'a gelen ve daha çok diplomat kimliği gösteren seyyahlar ise böyle bir şeyi gerçekte hiç merak etmediler; halktan duyduklarını yalnızca bir

¹⁵³Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 1*, çev.: Işık Ergüden, İthaki, İstanbul, 2003, s. 162, 187. (Bundan sonra Polo-1 olarak anılacak.)

¹⁵⁴ Willem, 178.

¹⁵⁵ Willem, 20-22.

söylence olarak naklettiler ve daha fazlasını görmezden geldiler. Bütün seyyahlar, Ortaçağ'ın sonuna tekabül eden bu dönüşüm zamanında, birbirlerinden efsanelere, dolayısıyla da dünyaya bakışları kademe kademe değişen adamlar olmakla ayrıldılar ve kendilerini dinî ve ticarî, ama aslında politik nedenlerle uzak topraklara iten motivasyona sadık kaldılar.

2.2-Kimler Geldi?

2.2.1-Tüccar

Çalışmanın zaman alanına dâhil olan 13-15. yüzyıllarda değişim bir yandan sürüyor olmasına rağmen, diğer yandan kendisinden birkaç yüzyıl sonrasını derinden etkileyecek bâzı olaylar da gerçekleşmiş bulunuyordu. Türkler Anadolu'ya gelmişlerdi; hem de birkaç kez ve büyük kalabalıklarla gelmişlerdi. Bizans'ın Doğu topraklarının önemli bir kısmına, şehirlerine ve bozkırlarına yerleşmişlerdi. Hayat tarzlarını da yanlarında getirmişlerdi ve belki eskiden de var olan, fakat yakın zamanlara kadar Anadolu'daki sosyal hayatı şekillendirmeye namzet yerleşik-göçer çelişkisinin de önemli bir unsuru olmuşlardı. Bizans artık eski kudretini, hatırlayamayacak kadar geçmiş günlerde bırakmıştı; tamamen kendi dışındaki faktörlere bel bağlayarak biraz daha yaşayabilmenin hesabını yapıyordu. Timur da, Latin Avrupa da Bizans'ı yaşatan dış faktörlere iyi birer örnek teşkil ediyorlardı. Buna karşılık Latin Avrupa, Hristiyanlığın kaderini gerekçe göstererek çok uzun zamandır Müslümanlarla tartışma mevzuu bulunan Kutsal Topraklar'a, din adamları ve askerleriyle sayıları milyonları bulan ordularını taşıyarak müdahale etmişti. Türkleri Anadolu'dan, Müslümanları da Kutsal Topraklar'dan atma niyetini Bizans'tan Latin Avrupa almıştı; ayrıca Bizans'ın tecrübeli kumandanları da bu

seferlerde Latinlere yardım ediyorlardı; fakat artık muktedir konumda olmadıklarını varsayabiliriz; çünkü Batılılar onların kumandanlarının-ilk başta emrine giriyorlardı ama sonra bundan da vazgeçeceklerdi-tecrübelerinden faydalanıyorlardı.¹⁵⁶

Franklar Kutsal Topraklar'a kara yoluyla geldiler. Belki orduların kalabalık olması bunu bir zaruret hâline getiriyordu; ancak bunun bir diğer sebebi de, iyi birer denizci devlet olmamalarıydı. Denizle ilgili bir iş olduğunda veya yardım gerektiğinde, denizci devletlere başvurmak gerekiyordu. Doğu'nun iki büyük denizci kuvvetinin biri olan Memlük zâten düşman pozisyonundaydı; diğerinin, yâni Bizans'ın ise hem eski gücü yoktu, o da lüzumu hâlinde denizci devletlere başvuruyordu, hem de seferlerden birinin İstanbul'un işgaliyle sonuçlanması, onların Haçlılara çok da iyi bakamayacağı anlamına geliyordu. Bu durumda geriye, başını Venedik'in çektiği ve ikinci öncülük derecesinde de Ceneviz'in bulunduğu İtalyan Cumhuriyetlerine başvurmak kalıyordu. Ticarî çıkarları nedeniyle bölgede aktif faaliyet gösteren bu iki devlet ve diğerleri, böyle bir fırsatı kaçırmadılar, ticarî aktivitelerini artırdılar. Ayrıca bu yardımlar onlara dinî bir itibar da sağlıyordu. Ancak ticarî çıkarlarla dinî politikalar olur da birbiriyle çatırırsa-ki bu nadir rastlanan bir durum değildi-denizci devletler elbette ticarî çıkarlarını ön planda tutuyorlardı.¹⁵⁷

Heyd, Haçlı Seferlerinin Doğu ticaretini kısa bir süre önce en coşkun muhayyilelerin dahi tasavvur edemeyeceği derecede geliştirdiğini söyler. Ona göre bu seferlerle Batılı tüccarlar ilk defa Asya'ya ayak basıp tutunabildiler. Suriye artık yabancı bir toprak olmaktan çıktı, koloniler sayesinde kendi ırkından insanlarla bir arada yaşayabilen Batılılar, kendilerini evlerinde hissettiler; halk arasında Latin

¹⁵⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, 4. Baskı, çev.: Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 2008, s.135.

¹⁵⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 2, 3. Baskı, çev.: Fikret İşıltan, TTK, Ankara, 2008, s. 262-263.

unsur hâkimdi, Doğuluların rolü ikinci derecede kalıyordu. Ayrıca dünyanın her yerinden ticaret malları, bir transit geçiş noktası ve aynı zamanda bir depo hâline gelen bu topraklarda bulunabiliyordu.¹⁵⁸ Haçlıları Kutsal Topraklar'a getiren bu seferler sona erdiğinde, çeşitli imkânları doğru değerlendiren denizci devletler ve özellikle istilanın her türlü taşımacılığını yapan Venedik, Akdeniz'de yıkılmaz kaleler kadar önemli ticaret limanlarını uhdesine almış oldu.

Tabî ki dünyanın bütün tüccarları Latin veya İtalyan uyruklu değildi. Onlar belirli mecburiyetlerin koynunda kaderlerini aramaya Akdeniz kıyılarına kadar gelmişlerdi. Fakat tutabildikleri kısım ticaretin yalnız denizle doğrudan ilgili olan kısmıydı ve yaptıkları iş çok önemli olmasına rağmen vazgeçilmez değillerdi. Her tüccar tabi olduğu devletin ticaret yollarının sahibi olmasını istiyor, bu doğrultuda çaba gösteriyordu. Çin, Orta Asya ve İran ticaretinde ise aracılık Müslüman tüccarların inhisarındaydı,¹⁵⁹ bu tüccarlar, İtalyanlara kıyasla, bir vatandan çok, ticarî çıkarlara bağlıydılar. Onların öldürülmesinin, Cengiz gibi bir kudretin ortaya çıkmasına vesile olduğunu söylemek de herhâlde abartı olmayacaktır.¹⁶⁰ Osmanlı ve diğer kıyı beylikleri ise, biraz güçlendikten sonra denizci devletlerin bölgedeki etkinliğini azaltarak durumu kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı. Daha önce bahsedilen, denizci beyliklerle İtalyan devletler arasındaki alım-satım ilişkisi de bunun göstergesiydi. Akdeniz ticaretini tek başına ele geçirebilecek herhangi bir kuvvet, yolun diğer tarafına da biraz olsun söz geçirebilmek kaydıyla, bir ânda dünyanın en zengin devleti olabilirdi.

¹⁵⁸ William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.: Enver Ziya Karal, TTK, Ankara, 2000, s. 177-178.

¹⁵⁹ Rossabi, *age*, 119-120.

¹⁶⁰ Tüccarlar Cengiz Han'ın ilk müşavirleriydiler; Cengiz en başta Müslüman ülkelere dair bilgilerini onlara borçluydu. Kendisine bağlı dört yüz elli tüccarın ölümü Cengiz'in Harezşah Devleti'ne savaş açmasına neden oldu; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 4. Baskı, haz.: M. Fuad Köprülü, Akçağ, Ankara, 2012, s. 79.

Deniz ticareti ele alınan devletlerin karşılıklı tarihi için her bakımdan en fazla önem arz eden konulardan biri idi. Servet biriktirmenin eskiye kıyasla daha yaygın bir istek hâline gelmeye başladığı bu zamanlarda, teknolojinin de görece gelişmesi, tüccarları en az kendi ticaret metaları kadar kıymetli varlıklar yaptı. Bir bölgenin yöneticisiyle yapılan görüşmeler, genellikle bölgedeki ticarî imtiyazlar üzerinden şekilleniyordu. Eğer bir kudretli fatih gelir de ticaret yapılan yerin yeni sahibi olursa, hemen bu yöneticiye elçiler yollanıyor ve ticaretin devamı garanti altına alınıyordu. Yeni fatihler de aynı eğilimi gösteriyor, ticaretin bozulmamasına özen gösteriyorlardı. Clavijo Timur'a gittiğinde büyük hükümdârın onun söyledikleri içinde kabul ettiği tek şey aslında bundan ibaretti. Aynı şekilde, İstanbul fethedildikten sonra tüccarların durumlarının pek de değişmemesi de aynı şeyi işaret ediyordu.¹⁶¹ Buna karşılık Osmanlı tüccarları da mütekabiliyet esasına göre muhataplarının ülkelerinde ticaret yapıyorlardı.¹⁶²

Esasında tüccarların gelip gitmesi, muhatap devletlerin tamamının faydasınaydı. Tüccar bolluğu hem devlet gelirlerinin artması, hem de ticaret mallarının daha kolay bulunur olmasını sağlıyordu.¹⁶³ Bir topraktan tüccarlar, geçici olarak bile ayaklarını çekmek zorunda kalmışlarsa, orada işler kötü gidiyor demektir. İlhanlı Hükümdârı Ebu Said'in ölümü belki beyliklere hareket serbestisi getirmişti; fakat aynı zamanda Hristiyan tüccarlar, belirsizlik ortamından korktular ve Anadolu'ya gelmeyi bıraktılar.¹⁶⁴ Tüccarlar için huzur ve sükun ortamı çok önemliydi, onlar ticaretlerini rahatlık içinde yapmak istiyorlardı. Müslüman

¹⁶¹ Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Venedik, 1600-1630*, Giza Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79-80.

¹⁶² Köse, *age*, 132.

¹⁶³ Köse, *age*, 17.

¹⁶⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu, 4. Baskı*, çev.: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 2011-Şubat 2012, s. 336, 7 numaralı dipnot.

tüccarların kendi menfaatleri için Cengiz ve Harezmi arasındaki barışın devamını istemesi de bu durumun göstergelerinden biriydi.¹⁶⁵

Barbaro, “Bizim devrimizde dünyanın bir bölümünü görenler genellikle tacirler ve denizcilerdir.” derken¹⁶⁶ çok haklıydı. Diğer bütün görevleri bir yana bırakılsa, hatta düşük bir ihtimal ama, herhangi bir vazife almadan bir tüccarın yalnız ticarî kaygılar ve şahsî tatmin hisleriyle yola çıktığı kabul edilse bile, bugünden bakıldığında bu tüccarların yaptıkları fedakârlık olağanüstüydü. Denizaşırı seyahatlerde can güvenliği ciddi bir tehlike içine düşüyordu, bu iş uzun uğraşlar gerektiriyordu ve bâzen onlarca yıl süren ticaret gezilerinin geri dönüşünde insanların çok büyük yıkımlarla yüzleşmeleri kuvvetle muhtemeldi. Cahen’in dediği üzere, “düşünce sahiplerine göre Marco Polo ve diğer İtalyanlar madem ki ... geçmişlerdir, öyleyse en azından onlar için ticari olanaklar mevcuttu.”¹⁶⁷ Bu ticarî imkânlar, önemli sayıda insanın hayatını şekillendirdi. Birçok tüccarın yolda, uykuda, denizde boğularak yahut katledilerek öldüğünü tahmin edebiliriz. Aynı şekilde, onların yolunu gözleyen birçok aile ferdi de, hasretle veya artık umursamaz bir şekilde, beklerken veya unutmuşken son nefesini verdi. Bütün tüccarlar Polo ailesinin fertleri gibi, bir veya birkaç kez ayrıldıkları ülkelerini tekrar görebilmek talihine her zaman erişemediler.

2.2.2-Hacı

Geç Ortaçağ’ın İslâm ve Hristiyanlık için bir nevi uzun mesafeli hacılar çağı olduğunu söylesek söylenebilir. Dinlerin kutsal saydığı bölgeler ile yönetim

¹⁶⁵ Hartog, *age*, 87-89.

¹⁶⁶ Barbaro, 3.

¹⁶⁷ Cahen, *age*, 315-316.

merkezlerinin birbirlerine ciddi uzaklıkları, devrin böyle bir karakter arz etmesinin ana nedeniydi. Müslümanlık gerçi Kahire’de de temsil ediliyordu ama, Hristiyan dünyasında olduğu gibi burada da önemli bir ihtilaf söz konusuydu. Aynı ânda üç noktada-Kahire’de, Bursa-Edirne-İstanbul’da ve Tebriz-Herat-Semerkan'da-birden yoğunlaşan bir İslâm hükümdârı profili vardı. Hristiyanlıkta da durumlar bundan çok farklı değildi: İstanbul-Konstantinopolis’te bir hizbin temsilcileri oturuyorlardı. Diğer hizip ise İtalya’da konuşlanmıştı.

Yönetim merkezleri nerede olursa olsun, her dinin temsilcileri kendi kutsal topraklarına gitmek için bu merkezlerden hareket etmek zorunda değillerdi. Ama yine de buraların, derli toplu bir hareket imkânı sunduğu da ortadaydı. Osmanlı Pâdişâhlarının tertiplelediği sürre alayları veya Venedik’ten yılda iki kez olmak üzere yola çıkarak hacıları taşıyan gemi kabileleri aslında aynı şeyi yapıyorlardı: iki irade de bu imkânı sağlayarak diğer dindaşlarına karşı gizli bir üstünlük iddiası ortaya atıyorlardı. Yolculuğu sırasında Bertrandon Hamza Paşa’nın Mekke’den gelen alayına katılarak hareket etmişti¹⁶⁸ ve Tafur da¹⁶⁹ Bertrandon da Venedik’ten, bir Hac kafilesine katılarak yola çıkmışlardı.

O zamanlarda Venedik’ten Yafa’ya kadar bir Hristiyan Hac yolu rotası çizilmişti. Güvenli sayılabilecek bu yolun değiştiğini veya her zaman kullanılmadığını sanmamız için hiçbir sebep yoktur. Seyyahlarımız arasındaki iki hacı da aynı güzergahı kullanarak Yafa’ya geldiler. Memlük topraklarına girdiklerinde onları Sultân’ın adamları karşıladı. Bertrandon ve adamları, hem Sultân’ın hakkı için, hem de adam başı para ödediler. Hepsinin adı, yaşı, vücutlarının

¹⁶⁸ Bertrandon, 197.

¹⁶⁹ Tafur, 82.

genel görünüşü, varsa yara bere izleri kayıt altına alınarak Kahire'deki baş tercümana iki nüsha olarak gönderildi. Bu, yolcuların güvenliğini sağlamak ve vergi kaybını önlemek için yapıyordu. İşlerin başında da *Nanchardin*(Nasreddin) adlı bir adam vardı.¹⁷⁰ Yalnızca birkaç yıl sonra Tafur da aynı adamla, *Naçardin*'le karşılaştı. Tafur'a göre Nasreddin, şehrin valisiydi. Tafur'un kafilesi Yafa'ya ulaştığı zaman Zion Dağı Başrahibi izin tezkeresini aldı. Hacılar sahile götürüldü, isimleri yazılarak valiye bildirildi ve kendileri de bundan bir nüsha edindiler. Böylece bir suistimal ihtimali ortadan kalkmış oluyordu.¹⁷¹

Hac yollarının güvenliği, ondan elde edilecek gelirler, hangi devletlerin hangi işleri üstlendiği gibi konular, anlaşılıyor ki belirli kurallara bağlanmıştı. Bu da bu meselenin o zamanlarda da ciddiye alındığını, üzerine düşünülerek iyi bir sistem oturtulduğunu gösteriyordu. Bölgeyi elinde tutanlar neredeyse modern sayılabilecek önlemler alıyorlar, buna karşılık balyoslar da kendi din adamlarının ve vatandaşlarının haklarını, gerektiğinde koruyorlardı.¹⁷² Fakat alınan bütün önlemlere rağmen Bertrandon ve Tafur gibi casusların, büyük ihtimalle çok daha fazla sayıda olmak üzere Kutsal Topraklar'dan geçip muhatap dost ve düşman ülkelerin topraklarına geçmeleri, böylece bunların faaliyetlerinin birer istihbarat organı vazifesi görmesi engellenemedi.

2.2.3-Elçi

Eskinin devletleri bütün diplomatik münasebetlerini, henüz ulaşım ve iletişim araçları bugünkü kadar gelişmiş olmadığı için, bir devletin bütün kurumsal kimliğini

¹⁷⁰ Bertrandon, 112-113.

¹⁷¹ Tafur, 88-89, 96.

¹⁷² Köse, *age*, 37.

üzerinde toplayan elçiler vasıtasıyla hallediyorlardı. Elçilerin yükümlülükleri savaşları başlatabilecek veya durdurabilecek seviyedeydi. Bunun için ağızlarından çıkan her lâfa dikkat etmeleri gerekiyordu. Her elçi, kendi ülkesinin gözü konumunda bulunuyordu. Üstüne giydiği din-kültür çevresi ve mesuliyet gömleğine göre, bâzen daha büyük bir kültür muhitinin, meselâ Papalığın, Kıta Avrupası'nın yahut Sünnî İslâm'ın gözü olması da gerekebiliyordu. Bunun için elçilik görevini üzerine alan insanların, karşısına çıktıkları hükümdârlar nezdinde kendi ülkelerini temsil edeceklerinden, bilgili ve kültürlü, donanımlı, hatta zengin insanlar olması daha tercih edilir bir durumdu. Bu da Batı'da aristokrat bir âileden gelmekle, Doğu'da ise saray çevresine mensup olmakla mümkündü.

Aslında elçilik, mutlaka bir gezgin olmak demek değildi. Ancak 15. yüzyıldan önce daha daimî elçilikler bir kurum olarak oturmamıştı. Bu elçiler, modern öncesi dönemde görevlerini sözlü olarak yerine getiriyor, raporlarını da genellikle sözlü olarak sunuyorlardı. 1268 yılında Venedik, yazılı raporları zorunlu kılan bir yasa çıkararak kendi elçilerini başka bir aşamaya geçmeye mecbur etti;¹⁷³ onlar biraz da bundan sonra seyahatnâme inşacıları oldular.

Balyoslar, yâni Venedik kolonilerini yönetenler, gerektiğinde elçilik görevlerini de üzerlerine alıyorlardı. Bunlar, daha çok casus diplomatlar olarak görev yapıyorlardı.¹⁷⁴ Buldukları yerin durumunu Venedik'e bildiriyorlar, oradaki Venedik vatandaşlarının haklarını muhataplarına karşı savunuyorlar ve bir koloni önderi görüntüsü çizerek devlet kurumunu temsil de ediyorlardı. Karşılarındaki

¹⁷³ Daniel Waley-Trevor Dean, *İtalyan Şehir Cumhuriyetleri*, çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014, s. 104.

¹⁷⁴ Tommaso Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye*, çev.: Mahmut Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 49.

devletle ilişkilerinde fevkalade yetkiye sahiplerdi, ticareti de onlar yönetiyordu.¹⁷⁵ İstanbul'daki balyosluk, Venedik'in en önemli diplomatik görevlerinden biriydi. Bir ailenin buraya görevli olarak gelmesi şeref sayılıyordu. Ayrıca bu yolla yükselmek çok olasıydı ve bunun birçok örneği vardı.

Balyoslardan birisi, Andrea Gritti, balyosluk yaptıktan sonra ülkesine dönüp Venedik Doçesi oldu ve on beş yıl boyunca aynı görevde kaldı.¹⁷⁶ Onun oğlu Alvisse Gritti Türkler tarafından "beyoğlu" diye adlandırıldı. Balyosun gücü ve ihtişamının büyüklüğü, biraz sonra çok büyük bir muhitin de Beyoğlu adını almasına neden oldu.¹⁷⁷ Başka bir balyos, Tiepolo, üç defa deniz kuvvetleri komutanlığına atandı.¹⁷⁸ Bunlardan başka donanma komutanı, devlet başkanı olan, hatta oğlu Papalığa kadar yükselen balyoslar da vardı.¹⁷⁹

Elçilik yapmak her zaman yükselmek mânâsına gelmiyordu. Birçok şanssız elçi, devletlerin ve yöneticilerinin birbirlerine husumeti nedeniyle görevleri esnasında can verdiler. Çinli bir yönetici Kubilay Kağan'ın elçilerini öldürmüştü, o da buna karşılık bu yöneticinin şehrini ele geçirmişti.¹⁸⁰ Yine buna benzer bir durumda, Japonlar Kubilay Kağan'ın elçilerini öldürmüştü, savaş çıkmıştı.¹⁸¹ Algu'nun Arık Buka'nın elçilerini öldürtmesi de savaş sebebi sayılmıştı.¹⁸² Gyyük Kağan Papa'ya gönderdiği mektubunda kendilerinin Avrupa'ya, elçileri öldürüldüğü için saldırdıklarını bildiriyordu.¹⁸³ Onların öldürülmeleri büyük bir itibar sorunuydu,

¹⁷⁵ Bertelé, *age*, 56-59.

¹⁷⁶ Bertelé, *age*, 77.

¹⁷⁷ Bertelé, *age*, 99-100.

¹⁷⁸ Bertelé, *age*, 102.

¹⁷⁹ Bertelé, *age*, 113, 131, 140.

¹⁸⁰ Rossabi, *age*, 23-24.

¹⁸¹ Rossabi, *age*, 100.

¹⁸² Rossabi, *age*, 57.

¹⁸³ Carpini, 27.

ciddi anlaşmazlıklar çıkarıyordu; fakat bâzı yöneticilerin bunu bir fırsat olarak görmüş olmaları ihtimalini de gözden kaçırmamak gerekir.

Elçiler kağanların huzuruna çıktıklarında bâzı kurallara tâbi oluyorlardı. Bunlar arasında belirli bir mesafede attan inmek, kağanın huzurunda yere diz vurmamak, gösterilen yerden başka yere oturamamak gibi, devlet yönetimini doğrudan ilgilendiren ritüeller vardı. Ancak bunlar yalnızca elçilere uygulanıyordu veya yalnızca din adamlarına uygulanmıyordu: Willem uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Sartak'ın huzuruna vardığında bir elçi değil keşiş olduğunu söyleyince, yanındaki kâtip ve tercüman bu kurallara tâbi tutulmasına rağmen ona diz vurdurulmadı ve yere eğilmesine gerek kalmadı.¹⁸⁴

Bütün yükümlülüklerine rağmen ciddi ayrıcalıklar da elde ediyorlardı. Meselâ bir elçinin, hükümdâra gittiğini söylemesi onun ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli oluyordu. Elçiler Moğolların kurduğu menzil-posta sisteminden, kağandan aldıkları bir tablet sayesinde yararlanabiliyorlardı. Bu tabletle gerekirse hânedâna mensup birini dahi atından indirebiliyor, maiyetini kendilerine alabiliyor ve yollarına devam edebiliyorlardı.¹⁸⁵ İstedikleri her şeyi söyleme özgürlükleri de vardı;¹⁸⁶ anlaşıldığı kadarıyla söylediklerinden kendileri olarak sorumlu tutulmuyorlardı; sorumluluk, devletlerindeydi ve muhatap oldukları hükümdâr kötü niyetli değilse bunun bir yaptırımını olmuyordu. Bu tip avantajlar, sahte elçilerin de türemesine neden oldu. Meselâ Willem, Theodolus adlı bir sahte elçinin faaliyetlerinden bahsediyordu; ancak bu sahte elçi yakalanınca, yaptığı işin bedelini canıyla ödemek zorunda kaldı. Willem'in tanıklığına güvenmek gerekirse-ki bunun aksini düşünmek için hiçbir

¹⁸⁴ Willem, 126-130.

¹⁸⁵ Polo-1, 215.

¹⁸⁶ Willem, 247.

sebeup yoktur-bu sahtekârlar dünyanın her yerinde cirit atıyorlardı ve Moğollar tarafından yakalanırlarsa idam ediliyorlardı.¹⁸⁷

13-15. yüzyıllarda Türk-Moğol sarayları o kadar popüler yerler olmuştu ki, buralarda her yerden gelmiş elçilere rastlamak mümkündü. Buna rağmen durum çok iyi yönetiliyordu. Bir misâl vermek gerekirse, Willem'in yamalar dediği, aslında adı yamçılar(ulak) olan bir ekip çok iyi organize oluyordu. O kadar ki elçiler birbirlerinden haberdar bile değillerdi. Kaldıkları yerleri, hatta gördükleri diğer kişilerin elçi olup olmadıklarını bile bilmiyorlardı; saraya ancak çağrıldıkları vakit gidebiliyorlar ve hiçbir zaman bütün elçiler aynı ânda çağrılmadığı için birbirleriyle tanışmıyorlardı.¹⁸⁸

Arz ettikleri kıymet dolayısıyla bozkırlı hükümdârların saraylarının kalabalık ve çok sayıda elçi heyetleriyle dolup taşıyor olması dikkat çekiciydi. Elde ettikleri zaferlerden sonra, başkentleri bütün uzaklıklarına rağmen cazibe merkezlerine dönüştü. Uğradıkları yahut tanık oldukları, duydukları felaketlerin başlarına ilk kez veya tekraren gelmesini istemeyenler bu başkentlerin yolunu tutuyordu. Onların saraylarına uğrayan elçilerin neredeyse tamamı, başka ülkelerin elçilerinden de bahsediyordu. Dünyanın dört bir yanından, genellikle dost ama bâzen de düşman ülkelerin temsilcileri, bozkırlı gözde fatihlerin saraylarını ziyaret ediyorlardı. Clavijo, Barbaro ve diğerleri gittikleri saraylarda başka ülkelerin elçileriyle karşılaştılar. Bu vaziyet, artık önemli bir diplomatik merkez olan bozkır saraylarında iyi işleyen bir mekanizmanın kurulmasını sağlamış bulunuyordu. Willem'in anlattığı organizasyon

¹⁸⁷ Willem, 195-198.

¹⁸⁸ Willem, 194.

kabiliyeti ve diğere elçilerin de ayrıntılarını verdikleri ağırlanma standartları, durumu tebarüz ettiriyordu.

Başka sarayların temsilcileri olarak gelen bu adamlar eski zamanlarda büyük boşlukları doldurdular. Bu boşluklardan birisi ve belki de en önemlisi, istihbaratın zor elde edilir olmasından kaynaklanandı. Bunun için onlar, aynı zamanda birer casus vazifesi de gördüler. Gittikleri yerler hakkında yazdıkları raporların birer istihbarat raporu olarak da değerlendirilmesi gerekir. Her biri birer casus olan elçiler, yanlarına kendilerinininkine benzer bir vazifeyle konacak elçilerin de aynı işi yapacaklarını bildiklerinden, yalnız dönmek, başka birini yanlarında taşımayı kabul etmemek istiyorlardı. Willem Mengü Kağan'ın kendisiyle beraber bir elçi götürmesi teklifini, kendisinin sadece bir keşiş olduğunu, düşman topraklarını, denizi ve sıradağları geçerken ona eşlik edemeyeceğini söyleyerek reddetti.¹⁸⁹ Aynı şekilde Carpini de, ülkede savaş olduğunu görürse hükümdârını saldırıya cesaretlendirebileceği, casusluk yapacağı, Avrupa Moğolların ülkesi kadar güvenli olmadığı için Moğol kıyafetli birinin orada öldürülebileceği, elçilerin kendisini kaçırabileceği ve zâten cevabî yazıyı kendileri götüreceği için kendisiyle bir elçi gönderilmesini istemiyordu.¹⁹⁰ Tabii ki Carpini bu gerekçelerin tamamını Moğollara söyleyemedi; ülkesine döndükten sonra seyahatnâmesine yazdı.

Moğollar fethedecekleri ülkeler hakkındaki muazzam bilgilerini elçilerine borçlularđ. Carpini'nin kendisinden de bildiği gibi, onlar elbette casusluk yapıyorlar, gördüklerini ülkelerine bildiriyorlardı. Atın kendilerine sağladığı hızın da avantajıyla, bu bilgilerini herkesten hızlı genişletmeye muvaffak oldular. Ancak

¹⁸⁹ Willem, 240.

¹⁹⁰ Carpini, 153-154.

elçiler sayesinde sadece onların değil, bütün insanlığın coğrafya bilgisi de gözle görülür derecede arttı. Bu elçiler antik çağların efsanelerini ya teyit veya reddettiler; fakat her iki hâlde de devlet ve toplum hafızasını güncelleyerek evrensel bilgiye katkıda bulundular.

2.2.4-Seyyah

Seyyahlığın tek başına bir müessese olarak ortaya çıkıp çıkmadığından emin değiliz. Daha doğrusu, bu işin daha en başından itibaren oturmuş bir geleneğinin olmayışı, tanımlanmasını da zorlaştırır. Tüccarlığın, elçiliğin veya hacılığın genellikle öyle olmasa da-yalnız başlarındayken ifade ettikleri derin bir mânâ olmasına rağmen, tek başına seyyahlığın da böyle bir mânâyâ büründüğünü söylemek güç görünüyor. Hiçbir başka niyet içermeyen, gezmek ve görmekten başka bir emele varmayan modern tipte seyahatlerin çalışmamızı sınırlayan yüzyıllarda ortaya çıkıp çıkmadığı bir muammadır.

Tanımlanmak için en az bir başka şeye ihtiyacı olsa da seyyahlık yine de o kadar da ele avuca gelmez, maddesiz bir şey değildi. Biz ancak geriye eser bırakanlarından haberdar olabildiğimize göre, onlar üzerinden konuşmak daha doğru olacaktır. Bu seyyahların yaptıkları yolculuklar genellikle üç başlık altında toplanıyordu: daha önce de değinildiği gibi bu başlıklar tüccarlık, Hac ziyareti ve elçilik idi. Bunlardan ayrı olarak misyonerlik, henüz kavramsal olarak ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla, yalnızca misyonerlik yapmak için gezenler de bizim incelediğimiz seyyahlar arasında bulunmuyor.

Büyük ihtimalle seyyahlar, kendilerini bizim onları algıladığımız gibi algılamıyorlardı. Elbette bütün insanlığın o zamanlarda dünyaya bakış açısı da

bizimkinden epeyce farklıydı; fakat bahsettiğimiz farklılık bundan daha başka ve derin bir ayrılıktan doğuyordu. Bizim gözümüzde seyyah, belirli görevlerle donanmış vaziyette, belirli bir yerden başka bir belirli yere giden, bu arada daha önceki deneyimlerine yahut bakış açılarına göre yolu üstünde rastladıklarına dikkat eden, gördüklerini belirli bir nizam içerisinde anlatan, kendine dâir ayrıntıları da bize zaman zaman veren, aldığı görevle ilgili başından geçenleri, vazifesinin sonuçlarını aktaran, makine olmaktan da satır aralarına gizlediği hisleri sayesinde kurtulan adamdı. Ancak onlar kendilerini, herhâlde böyle bir tanımdan çok uzakta görüyor olmalıydı. Nitekim seyahatnâmelerinde kendilerinin seyyahlığına dâir doğrudan bir ibareye rastlanmayışı, bunun üzerinde pek de düşünmediklerinin işaretidir.

Onlar daha çok yöneticilerinden aldıkları emirleri uygulayıp uygulayamayacaklarına, yapmak istedikleri ticaretin getireceği kârın ne oranda değişeceğine, yolculuklarının çektikleri çileye değip değmeyeceğine dikkat ediyorlar gibi görünüyorlardı. Veya Carpini ve Willem gibi, kendi fizikî şartlarının zor olmasına rağmen-ikisi de aşırı kiloluydu-yola revan olanların, bunu henüz adı konmamış, bilinç değil ama his seviyesinde bir vatanperverlikle yaptıklarını sanmak da olasıydı. Fakat sonuç olarak, kendilerinden önceki rapor-seyahatnâmeleri görüp görmemeleriyle doğru orantılı olarak, düzgün yahut dağınık seyahatnâmeler bırakan bu adamlar, hem “diğerleri”ne dâir bilgiyi güncellediklerinden, hem de onlar karşısında devletlerin kendilerini konumlamasına yardımcı olduklarından, dünya tarihi yazma ve okumalarına değeri tartışılmaz ve ölçülemez katkılarda bulundular.

2.2.5-Kaynak Grubunun Ontolojisi

Ortaçağ'ın geç dönemleri, tarihin o zamana kadar görmediği büyük bir yenileşmenin nesnesi oldukları için, hiçbir şeyin tek başına kendisi olmadığı bir çağa tekabül ediyorlardı. Hem bir şeyin var olabilmesi için çevresine ihtiyacı vardı, hem de henüz uzmanlık konuları bugünkü gibi birbirinden ayrılıp dallanıp budaklanmadığından, bir şey başka en az bir şey daha olmak zorunda kalıyordu.

Latin-Katolik topraklarından yola çıkıp çok uzun yollar aşarak bâzen Çin'in ötesine, ama hiç gitmediyse de Memlük topraklarına ve Anadolu'nun ortalarına kadar giden bu adamlar, uhdelerinde birden fazla görevi birden barındırıyorlardı. Gelip çalışmamıza konu olan eserleri bırakanlar arasında yalnızca tüccar, sadece elçi veya asker-devlet görevlisi, çevresinden bağımsız bir hacı veya kendi zevki için gezintiye çıkmış tek bir kişi bile yoktu. Carpini, Willem ve Simon rahip-elçi-seyyahlardı. Polo bir tüccar-seyyah, Schiltberger esir düşmüş bir asker-seyyah ve diğerleri de elçi-diplomat-seyyahlardı. Bu tanımlar pek bir anlam ifade etmiyor gibi dursalar da, onları anlatabilmenin başka bir yolu yoktur.

Türklerin ve Tatarların daha önce kademe kademe ve ufak kitleler hâlinde çıktıkları topraklarından, kuvvetlerini bir liderin emri altında toplayıp harekete geçerek Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden, hem Katolik, hem Ortodoks dünya ile temasa girmeleri, ilk telaş atlatıldıktan sonra iki kültürde de karşıdaki toplu kuvvete geniş bakmak ihtiyacı doğurdu. Ortodoks Hristiyanlığın bu kuvvetle doğrudan ve sürekli karşı karşıya kalmış olması, onun seyyahlar üretmemesine neden oldu. Ancak Katolik Latin dünyasının, dalga dalga karşılaştığı ve bir gün tamamen karşısında bulmaktan gerçekten çekindiği bozkırlı kalabalıkları tanıyabilmesi için

elinden tek şey geliyordu. Bunun için seyyahlar, daha önce de bahsedilen çeşitli görevleri de kıyafetlerinin üzerine dikerek, kültürlerinin gözleri olarak yola çıktılar. Onlardan, gördüklerini, duyduklarını ve hissettiklerini, ardlarından gelenlere, düşünce süzgecinden geçirerek bırakmaları istendi. Bugünden bakıldığında, modern mânâda bir görev tanımları yoktu. Yapacakları şeyler içerisinde göreve en fazla benzeyen, elçilik vazifeleri idi. Takdim olunmak, takdim etmek ve takdim etmek üzere alıp götürmek, biricik işleri değilse de işlerinin en önemlisiydi. Onları dağıtan, yaptıkları işi bugünkü mânâda bir iş olmaktan çıkaran ise, zamanın ruhu oldu. İşe yarayacağını sandıkları her ayrıntıyı, meselâ bir ticaret malzemesinin yahut yiyeceğin nerede, nasıl üretildiğine kadar, bâzen balık istifi şeklinde not ettiler. Yabancıları oldukları bir dünyanın bütün ayrıntıları onlara kıymetli geldi. Fakat bunların içinden, en çok işe yarayacağını düşündüklerini seçtiler. Bunlar da genellikle hükümdârlara ve ordulara dâir uzun tasvirlerle, düşmanlarla nasıl savaşılacağına yönelik tavsiyeler oldu. Topladıkları her şeyin kendi kültürlerince işlenmesi gerekiyordu; bu yolculuklar yalnızca onları ünlü kılmak için düzenlenmemişti.

2.3-Ne Söylediler?

Rossabi, Batı Asya ve Doğu Avrupa'ya Moğol yayılması ve bunu takiben Batı'yla temasların artmasını, küresel tarihin başlangıcı olarak nitelendirir.¹⁹¹ Gerçekten de dünyanın, büyük mesafelere rağmen bir bütün olarak algılanması ve Moğolların posta sistemleri sayesinde ticaret yollarının nispeten çok daha güvenli, kolay aşılır olması bu dönemin işiydi. Dönem insanı hâlâ Ortaçağlıydı; bunun için,

¹⁹¹ Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev.: Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s. vii, önsözden...

açılan yollar sayesinde dünyanın öbür ucuna giden ilk seyyahların aklında, karşısındakini kendisi gibi yapma isteği hep vardı. Bunun için ilk seyyahlar aynı zamanda birer misyoner gibi davrandılar; fakat onların da farkında olmadığı, çok büyük bir kara parçasını tek elde toplayarak hâkim olduğu yerlere yeni bir sistem getiren Moğolların, uyandırdığı çeşitli his ve düşüncelerle daha önce görülmemiş bir şeyi başlattığıydı.

Moğol Devleti'nin muazzam genişliği, yüz yıl bile hüküm sürmedikleri hâlde, Doğu ve Batı arasında bir daha asla koparılamayacak ağlar örülmesini sağladı. Küresel ticaret, bir kavram olarak ortaya çıkmadıysa da çok eski zamanlardan beri çeşitli seviyelerde yapılıyordu. Moğolların hamlesi bir ilk değildi; onlardan önce de Çin mallarının Avrupa'da görüldüğü vakiydi; bu hamlenin asıl özgün tarafı, bozkıra yabancı olan konuklarına Çin'e kadar olan uzun bir yolu kullanma izni ve hakkı vererek, Avrupa'nın kendileri ve sahip oldukları topraklar hakkındaki bilgisinin artmasına yol açmalarıydı.¹⁹² Bu elbette onlar için doğrudan değil, yüzyıllar sonra baktığımızda bizim gözümüze çarpan bir kazançtı. Onların sağladığı asıl fayda, ticaret hacminin ve mal çeşitliliğinin artmasının da etkisiyle, kendilerinin zenginleşmesi, hayat standartlarının yükselmesi, halk nezdinde itibarlarının artması ve belki de en önemlisi, ordularının akınlarına kesintisiz devam edebilmesiydi. Tabiidir ki bunların hepsi yalnızca ticaret sayesinde mümkün olmadı; fakat ticaretin, gelir kalemleri içerisinde çok büyük bir yeri tuttuğu da inkar edilemez.

Ticarî ağların büyüyüp daha belirgin hâle gelmesi Avrupa'da da karşılığını buldu. Kurulan büyük ağ, Moğolların siyasî-ticarî şöhreti ve yolların güvenliliğine dâir ortaya atılan sayısız söylentiyle birleşince, Batılı muhataplarda iki istek uyandı:

¹⁹² Rossabi, *age*, 1.

keşfetme ve böylece belki de mevzubahis küresel ticarî ağdaki paylarını artırma. Bu istekler Poloların şahsında sembolleşti. Onlar, daha bu bakış açısının çok erken çağlarında, yeni dünyanın saklı insanları olarak hem keşfetmek, hem de farkında olmayarak, keşfedilmek için yola çıktılar. Mensubu buldukları Venedik ise, bu yeni tip adamın tecessüm ettiği, kendini bulduğu tüccar-denizci devlet modelinin öncüsü, en iyi temsilcisiydi. Seyyahlar, belki ilk başta dinî kaygılar da taşıyorlardı; fakat onları bu kadar uzağa iten motivasyon, temelde daha fazla kazanmak hissi, bir nevi adı konmamış, ilkel bir kapitalist dürtüyüdü.

Yapılabilecek bütün teorik tartışmaların dışında, çalışmamıza dahil olan seyyahların çoğu, bu yolculuklara neden çıktıklarını açıkladılar. Onlarda bu davranış bugünkü gibi bir şuur hâlinde değildi; yalnızca doğru olanın bu olduğunu, yapılanın da yapılması gereken olduğunu düşünüyorlardı. Bunun için de uzun tartışmalara hiç girmeden, onları bu uzun yolculuklara iten sebepleri, kendi ferasetlerince, kendi dillerinden söylediler.

Kendisini Çömez Rahipler Tarikati'nin¹⁹³ en çömezi olarak nitelendiren Willem, *Ecclesiasticus*'taki(Derlemeci) akıllı adam tanımını alıntıladi: akıllı adam, “yabancı insanların ülkesine gidecek; her şeydeki iyiyi ve kötüyü sınayacaktır.” Ona göre, bu akıllı adamların işiydi ama, kendisinin bu görevi gerçekleştirişinin aptalca olmasından korkuyordu. Çünkü kralı Willem'e, Tatarların ülkesinde ne gördüyse yazıya geçirmesini buyurmuştu; fakat onun dağarcığında “böyle yüce bir hükümdâra

¹⁹³ Fransiskanlar böyle adlandırılıyorlardı.

yazarken” kullanması gereken kelimeler yoktu.¹⁹⁴ Willem’in tavrında dinî topluluklara özgü yalancı tevazu çok açık göze çarpıyordu.

Polo, kitabını yazan Rustichello’nun ağzından geliş amacını açıklıyordu: Yüce Efendi Tanrı Baba, Adem ve Havva’yı kendi elleriyle yarattığından Poloların yaşadığı güne kadar, hangi dine inanırsa inansın hiçbir insan Beyefendi Marco Polo’nun gördüğü, öğrendiği veya incelediği kadar değişik şeyi dünyanın değişik bölgelerinde görmemişti, bu kadar büyük olağanüstülükleri gören, bilen, inceleyen yoktu, bunca şey öğreten yolculukları yapan da yoktu; bu soylu yurttaş akıllı ve mükemmel bir zekaya sahipti, yöneticilerin her zaman takdirini kazanmıştı. Seyahatnâmesini de Cenova hapishânelerindeyken, tembel tembel oturmayı sevmediği için, okurlarının zevki için yazdırmaktaydı. Onun okur tanımına, senyörler, imparatorlar ve krallar, dükler ve markiler, kontlar, şövalyeler, burjuvalar ve farklı insan ırklarını ve dünyanın değişik bölgelerinin çeşitliliğini öğrenmek, onların âdet ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyen bizler giriyorduk.¹⁹⁵

Guyenne dükalığında doğmuş olan Vieil-Chastel senyörü Bertrandon, geliş amacını şöyle açıklıyordu: Efendisi hazretlerinin danışmanı ve başyaveri sıfatıyla, dünyayı tanımak isteyen soylu insanların yüreklerine cesaret vermek, onlarda heves uyandırmak için, efendisinin önderliği ve buyruklarıyla ve Tanrı’nın inayetiyle, anılar toplamak, bu anıları kabataslak bir kitap yapmak için küçük bir seyahate çıktı. Eğer Hristiyan bir kral veya prens, Kudüs’ü fethetmek, oraya bir orduyu karadan sevk etmek veya herhangi bir soylu kişi oraya gitmek isterse, yol üzerinde neyle

¹⁹⁴ Willem, 75.

¹⁹⁵ Polo-1, 45-47.

karşılacaklarını bilsin istiyordu.¹⁹⁶ Gelecekteki okuyucularından, kendisinin boş bir şan ve şöhret peşinde koştuğunu sanmamalarını diliyordu: o, bu seyahati iki nedenle yapmıştı; birincisi, oralara gitmek isteyen herhangi bir soylu kişi izleyeceği yol hakkındaki gerçekleri bulsun; ikinci olarak çok saygıdeğer senyörü Dük hazretlerinin ona verdiği, hatıra defterine dayanarak seyahati boyunca gördüklerini not alma emri yerine getirilsin...¹⁹⁷

Tafur, yabancı ülkelere seyahat ederek akla uygun biçimde cesaretin gerektirdiği konularda yetkinlik kazanılabileceğini söylüyordu. Bu şekilde soylu insanlar, tanınmadıkları bir yerde zorluklarla başbaşa iken atalarına layık olduklarını gösterebilmek, kendi cesur eylemlerini yabancılara ispatlamak gayretiyle yüreklerini kuvvetlendirebilirlerdi. Eğer iyi talihle tehlikelerden kurtulur ve sağ salim ülkelere dönmeyi becerirlerse, kazandıkları tecrübeler ve diğer ülkelerle milletleri, yönetim şekillerini bilmeleri sayesinde halkın refahı ve en iyi nasıl yönetileceği konusunda bilgi sahibi olurlardı. Bu nedenlerle, dünyanın farklı köşelerini ziyaret etmek için fırsat bulur bulmaz seyahatine başlamıştı.¹⁹⁸

Zeno, herkesin Büyük Türk 2. Mehmed'den korktuğu bir zamanda, eğer Venedik, Batı ülkelerinin hükümdârlarını ortak düşmana karşı kışkırtamazsa, en azından Doğu ülkesinin hükümdârını Türklere karşı endişelendirmek ve onların hareketlerinden şüpheye düşürmek için gelmişti.¹⁹⁹

¹⁹⁶ *Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ed.: Ch. Schefer, çev.: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101-102. (Bundan sonra Bertrandon olarak anılacak.)

¹⁹⁷ Bertrandon, 298.

¹⁹⁸ *Pero Tafur Seyahatnamesi, 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, çev.: Hakan Kılınç, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2016, s. 57. (Bundan sonra Tafur olarak anılacak.)

¹⁹⁹ Caterino Zeno-Ambrogio Contarini, *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2009, s. 15-16. (Bundan sonra Zeno-Contarini olarak anılacak.)

Barbaro'nun devrinde dünyanın bir bölümünü görenler genellikle tacirler ve denizcilerdi. Onun Venedikli babaları ve önderleri bu iki meslekte çok üstündüler. İnsanoğlu o kadar acizdi ki, dünyanın mühim bir kısmını görebilen çok az kişi bulunabilirdi. Hiç kimse, eğer Barbaro yanılmıyorsa, bütün ufukları gezmemişti. Çünkü bir zamanlar dünyanın her tarafında hüküm süren Roma'nın zayıfladığı dönemden beri dünya çeşitli etkilerle öylesine bölünmüştü ki, eğer Venedikli tacirler ve denizciler olmasa bâzı kara parçaları tanınmamış olarak kalacaktı.²⁰⁰ Ömrünün çoğunu vahşi, medenî olmayan kavimler arasında geçirmişti; ancak yine de yazma sebebi, kendisinin yazmak istemesi değil, ona emretme ve yasaklama yetkisine sahip olan kişilerin kendisinden yazmasını istemeleriydi. İçinde Herodot, Polo, Nicolo di Conti ve Halicarnassus gibi eskilerle Quirini, Contarini gibi yenilerin de bulunduğu bâzı kişilerin yazdıklarının güvenilmez olması da onu böyle bir yazma faaliyetine itmişti. Onun gittiği yerlere gideceklere ve Venedik tarafından gönderileceklere yol gösterici olması için, Tanrı'ya şükür nişânesi olarak yazmaya başladı.²⁰¹ Bunun için de konuları en güzel tertibe ve düzene riayet ederek, büyük şeylerin, mekanların ve zamanların zıtlıklarına dikkat ederek açıkladı.²⁰²

Contarini, böyle uzun ve önemli bir yolculuğun izah edilmesinin haleflerini memnun edeceğini, onlara faydalı olacağını tasavvur ettiğinden, maceralarının kısa bir özetini, geçtiği şehirleri ve vilayetleri, gördüğü halkın âdet, gelenek ve göreneklerini yazmaya karar verdi.²⁰³

²⁰⁰ Barbaro tabîî ki burada, kendi medeniyetinin tanıyamayacağından bahsediyor.

²⁰¹ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 2. Baskı, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe, İstanbul, Ekim 2009, s. 4-5. (Bundan sonra Barbaro olarak anılacak.)

²⁰² Barbaro, 110.

²⁰³ Zeno-Contarini, 71.

Görüldüğü üzere, seyyahların hepsinde değilse bile çoğunda, kendilerinden sonra aynı yolculukları veya işleri yapacak kişileri uyarma, onlara doğru bilgi verme isteği bulunuyordu. Onlar, ne yaptıklarının tam olarak bilincinde değillerdi; fakat yaptıkları şeyin ne işe yarayacağını kesinlikle biliyorlardı, seyahatin bundan sonra klasik bir uğraş olarak yapılacağını da az çok farkındaydılar. Hem kendi vatandaşlarına yanlış bilgi vermemek, onları tehlikeye atmamak için, hem de zâten ardılları, onların anlattıklarını teyit etme imkânını elde edeceklerinden, ellerinden geldiğince doğru söylemeye gayret ettiler. Kendi dillerinden söyledikleri, kısaca şuydu: Bu adamlar o kadar uzun yolu, bağlı oldukları iradelere muhatapları hakkında doğruyu ve gerçeği söylemek kaygısıyla almışlardı.

3. Bölüm: Seyahatnâmelerde Türk İlleri: "Başka Bir Dünya"

3.1-Sosyal Hayat

3.1.1-Günlük Hayat

Willem, uzun bir yolculuktan sonra Tatarların arasına vardığında, “kendimi gerçekten başka bir dünyaya girmiş gibi hissettim.” derken²⁰⁴ çok haklıydı. Gerçekten de o, doğup büyüdüğü, yetiştiği ve kendisini çeşitli saiklerle yerkürenin bu tarafına gönderen kültürden çok farklı bir kültürle, bir ânda karşı karşıya kaldı. Değerler dizisi değişmişti: şövalyelik, katı dinî bağlar, tarım, toprağa sınırsız bağlılık, hepsi binlerce kilometre gerideydi; bu durumda Willem’in tanıdığı bu başka âlem karşısında şaşırması, hayrete düşmemesi mümkün değildi. Soyluluk yerine daha geçişken bir hayat ve ondan neşet eden yönetim tarzı, katı dinî bağlar yerine diğer dinlere karşı umursamaz bir bakış, tarıma karşı hayvan sürülerine dayanan bir iktisadiyat, toprak yerine insan kalabalığına sadakatin geçtiği bir toplumla yüzleşti. O, “başka bir dünya”ya girerken, “bilinen dünya”sını da ardında bırakıyordu.

Cengiz Han, 1206’da devletin başına geçtiği kurultayda, “keçe çadırda yaşayan bütün boyların hanı” unvanını aldı.²⁰⁵ Bu, sıradan bir adlandırma değil, önemli bir göndermeydi. O, böylece, bütün konar-göçer toplulukların, at üstünde yaşayanların, eli ok-yay tutanların başına geçmiş oluyordu. Willem şehirlilerin

²⁰⁴ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk, 1253-1255*, ed.: Peter Jackson, David Morgan, çev.: Zülal Kılıç, s. 86. (Bundan sonra Willem olarak anılacak.)

²⁰⁵ Leo de Hartog, *Dünyanın Fatih Cengiz Han*, çev.: Mehmet Savan, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 39.

mensubu olarak, onların uzun zamandır çatıştığı atlı göçebelerin arasına girdiğinde büyük değişimi keskin zekasıyla hemen fark etti.

İki hayat tarzı arasındaki fark tabii ki ayırdına varılacak kadar büyüktü. Ancak bu büyük farkı burada açıklamaya imkân yoktur ve bu açıklama, geniş çaplı başka etütler gerektirir. Biz burada, böyle bir izaha girişmeden seyyahların şahitliklerini aktarmakla yetinmeyi tercih edeceğiz.

Türkler, Çingenerler gibi düzensiz bir şekilde konup göçmüyorlardı; eğer kendisine onların Çingenerler gibi göçüp göçmediği sorulursa Barbaro, hayır diyeceğini beyan ediyordu. Çünkü şehirleri sadece surdan ve kaleden ibaret olmayıp büyük ve güzeldi.²⁰⁶ Halk, iki tekerlekli, Batılıların arabalarına kıyasla daha yüksek olan pek çok arabayla taşınıyordu. Arabalar kamışlardan yapılan hasırlarla örtülüydü. Sahibi tanınmış biriye bir kısmı keçe, bir kısmı kumaşla kapatılıyordu. Bâzılarının üzerinde *evler*(çadırlar) vardı. İkamet edilecek yere varıldığında ise çadırlar arabadan indirilip içinde dinleniliyordu.²⁰⁷ Aynı yıllarda Contarini de mutlaka bahsetmesi gerektiğini düşündüğü bir olaya şahit olmuştu: otlak aramak için aileleriyle birlikte göç etmekte olan kalabalık bir Türkmen grubuna rastladılar. Bunlar taze otlar buldukları her yerde çadırlarını kuruyorlardı. Kondukları yerde otlar kalmayınca kadar oturuyorlar, ardından başka bir yer aramaya koyuluyorlardı.²⁰⁸ Clavijo da

²⁰⁶ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, 2. Baskı*, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe, İstanbul, Ekim 2009, s. 20. (Bundan sonra Barbaro olarak anılacak.)

²⁰⁷ Barbaro, 15.

²⁰⁸ Caterino Zeno-Ambrogio Contarini, *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2009, s. 91. (Bundan sonra Zeno-Contarini olarak anılacak.)

Erzincan'dan Erzurum'a giderken tamamı Müslüman olan ve bölgenin sahibi bulunan bir grup Türkmen'in göçüne rastlamıştı.²⁰⁹

Türkmenlerden bir grup, Bertrandon'un da karşısına çıktı. Onlar güzel insanlardı. Çadırlarını daima kırık yerlere kuruyorlardı ve buldukları yerden başka bir yere giderken evlerini de yanlarında götürüyorlardı. Evleri keçelerle kaplı yuvarlak çadırlardı. Nüfusları çok, masrafları azdı. Bir yerde sürekli durmuyorlardı. Başlarında onları yöneten bir kişi bulunuyordu. Hayvanlarını otlattıkları topraklar kime aitse onun emrinde oluyorlardı. Emrinde buldukları yönetici topraklarını kaybeder de bir öncekine düşman bir yöneticinin emrine girerlerse önceki efendileriyle savaşıyorlardı. Bundan memnun değillerdi; fakat hiçbir yere bir daha göçmemek üzere yerleşmedikleri için, bağlı oldukları kurallar böyle davranmalarını gerektiriyordu.²¹⁰

Contarini, dönüş yolu kendisini Altınordu topraklarından geçmek zorunda bıraktığı için, onların hayat tarzlarını da görmüş oldu. Altınordu Tatarları taze otlak ve su istiyorlardı. Dünyanın en iyi koyun ve sığırlarına sahiplerdi. Güzel otlakları vardı. Toprakları çok güzeldi ve o kadar geniş ki, dağlar görünmüyordu. Otlak ve su için konup göçüyorlardı.²¹¹ Clavijo Tus civarında, Timur'a bağlı Çağatayları gördü. Bunlar *göçebeydi*. Çadır içinde yaşıyorlardı. Yaz kış dolaştıklarından en sabit

²⁰⁹ Ruy Gonzalez de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları, İstanbul, Nisan 2016, s. 100. (Bundan sonra Clavijo olarak anılacak.)

²¹⁰ *Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ed.: Ch. Schefer, çev.: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 170-171. (Bundan sonra Bertrandon olarak anılacak.)

²¹¹ Zeno-Contarini, 125. Otlak ve su için konup göçme tabiri aslında sıradan ve sadece kendi karnını doyurmak için göçeden intizamsız göçebe ile muntazam bir sosyal dokuya sahip konar-göçer arasındaki farkı da göstermektedir. Konar- göçerler yukarıda da belirtildiği gibi hayvanlarının ihtiyacı için göç ederler. Nitekim Çin kaynaklarında ilk dönem Hunları için "su ve otlakları izleyerek hareket ederlerdi" denilmektedir. Bu konuda bkz.: Üçler Bulduk, "Sosyal Yaşayış, Konar-Göçerlik ve Etnisite", Uyan Türkiyem, II.Yörük Türkmen Büyük Kurultayı ve Bilim Şenliği (3-4 Mayıs 2008) Ankara, 2008, s. 216-223.

ve istikrarlı ikametgâhları çadırdı. Kışın sığağa gidiyorlar, yazın yükseğe çıkıyorlar; yazları bitişikteki ovalara inip buğday, pamuk ve kavun ekiyorlardı.²¹² Timur'un bütün ordusu, bu Çağataylar gibi açıkta yaşıyordu. At, deve, koyun ve çok az da inekleri vardı. Çok cesurlardı, çok iyi at biniyorlardı. Olunca yiyorlar, olmayınca açlığa ve susuzluğa dünyanın bütün milletlerinden iyi dayanıyorlardı. Mecbur kalırlarsa sadece ayranla bile yetinebiliyor ve onu çok seviyorlardı.²¹³ Tatarlara belki de diğer bütün seyyahlardan daha önyargılı bakan Simon de Saint-Quentin ise, onların çoban olduklarını ve köy veya kent yerine çadırdaki yaşadıklarını söylüyordu.²¹⁴

Schiltberger'e göre Tatarların beyleri, karıları, çocukları, hayvanları ve mal mülkleri ile yaz kış çadırlarda oturuyor, ülke engebesiz ve düzlük olduğu için bir otlaktan diğerine taşıyorlardı. Savaşçılardı ve harpte ve seyahatte her millettten daha kanaatkârdılar.²¹⁵ Willem'e göre Tatarların kalıcı hiçbir kentleri yoktu, sahip oldukları toprakları aralarında bölüşmüşlerdi. Kışın güneye, yazın kuzeye gidiyorlardı. Çadırlarını arabalarla taşıyorlardı.²¹⁶ Polo'nun söyledikleri de diğer seyyahlarınkiyle uyuşuyordu: genellikle inek, kısırak ve keçi sütüyle beslendikleri için asla aynı yerde kalmıyorlar, kışın hayvanları için zengin otlaklar ve çayır çimen buldukları sıcak yerlere, düzlüklere çekiliyorlar, yazın da iyi otlak, su ve ağaç

²¹² Barbaro da konar-göçerlerin kendilerine yetecek ölçüde tarım yaptığını söyler; Barbaro- 22-23.

²¹³ Clavijo, 143-144.

²¹⁴ Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, çev.: Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV Alanya 2006, s. 11-12. (Bundan sonra Simon olarak anılacak.)

²¹⁵ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında(1394-1427)*, çev.: Turgut Akpınar, İletişim, İstanbul, 1997, s. 116.(Bundan sonra Schiltberger olarak anılacak.); Bertrandon, 265; Carpini, 57; birçok seyyahın değindiği bu dayanıklılık ve kanaatkârlığa dâir Marco Polo'da çok ilgi çekici bir ayrıntı vardır. Polo, yolculukta yemek yiyerek vakit kaybetmemek için Tatarların, atlarının bir damarlarını emerek karınlarını doyurduklarından ve bâzen de yanlarında taşıdıkları kanı suyla karıştırarak içtiklerinden bahseder; Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 1*, çev.: Işık Ergüden, İthaki, İstanbul, 2003, s. 176. (Bundan sonra Polo-1 olarak anılacak.)

²¹⁶ Willem, 87-88.

bulabilecekleri dağlarla vadilere gidiyorlar; hep daha yükseğe çıkararak üç ay boyunca hayvanlarını otlatıyorlardı.²¹⁷

Konar-göçerlerin hayatında atlar çok büyük ve mühim bir alan işgal ediyorlardı.²¹⁸ Sosyal hayat onlara göre düzenleniyordu ve seyyahların tanıklıkları da bunu doğruluyordu.²¹⁹ Otlakların bitmesi kalabalık kitlelerin yerlerinden oynamasına, uzun yollar almasına neden oluyordu. Bu, aynı zamanda siyasî bir meseleydi. Otlak yönetimi, devlet yönetimiyle eşdeğerdi veya devlet yönetimi, otlak yönetimine göre şekillenmişti. Türkler karınlarını atları sayesinde doyuruyorlardı; aynı atlar onlara, gerektiğinde binlerce kilometreyi, hiçbir yaya devletin alamayacağı hızda alma, bu hızı kullanarak savaş taktikleri düzenleme, böylece fethetme, yönetme ve zenginleşme fırsatı sunuyorlardı. Atların karınının doyması günlük meşgalelerinin önemli bir tarafıydı. Bu, seyyahların da dikkatini çekti. Willem'e göre, her komutan emrindeki insan sayısına göre kendi otlaklarının sınırlarını, hayvanlarını hangi mevsimde nerede otlatacağını biliyordu.²²⁰ Polo, her beyin veya yeteri kadar hayvanı olan birinin kendi hayvanlarına damgalar vurduğunu görmüştü. Hayvanlar kendi başlarına dağlarda otlamaya bırakılıyor; kaybolur ve başkaları tarafından bulunurlarsa sahiplerine teslim ediliyordu.²²¹ Bu da yine hâkimiyet hakkıyla ilgiliydi. Çünkü konar-göçerlerde mülkiyet, toprakla değil, hayvan sürüleriyle işliyordu.

²¹⁷ Polo-1, 170.

²¹⁸ Polo Merkitlerin geyikleri evcilleştirip onları at gibi kullandığını da görmüştü; Polo-1, 180.

²¹⁹ Ata binmek itibar, attan inmek saygı göstergesi olarak algılanıyordu. Memlûk Devleti'nde Memlûklerden başka hiç kimse şehir içinde ata binemezdi; Bertrandon, 125; *Pero Tafur Seyahatnamesi, 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, çev.: Hakan Kılınç, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2016, s. 100, 106. (Bundan sonra Tafur olarak anılacak.) Moğol Hanı'nın sarayına gelen ziyaretçiler onun ikametgâhına bir ok atımı mesafede attan inmek zorundaydılar; Willem, 184.

²²⁰ Willem, 87; Schiltberger'e göre sürüleriyle oradan oraya dolaşan beyler, güzel otlakları olan bir bölgeye geldiklerinde bölgenin beyinden otlatma hakkını satın alıyorlardı; Schiltberger, 52.

²²¹ Polo-1, 178.

Seyyahların gözlerine çarpan işlek hayattan yorulan insanlar, ancak her zaman bir çanta gibi, atlarının ve arabalarının sırtında taşıdıkları çadırlarında dinlenebiliyorlardı. Bu, hayatlarının atlar kadar büyük bir parçası olan çadırlar da seyyahların gözüne çarptı. Carpini'nin gördüğü çadırlar ince kamış çubuktan, yuvarlak; üzeri, ışık alması ve ortada yakılan ateşin dumanını tahliye etmesi için ortasından delinmiş, duvarları, tavanı ve kapıları keçeden çadırlardı. Büyüklüğü sahibinin rütbesine göre değişiyordu. Bâzıları hızlıca sökülüp takılabiliyor, hayvanlarla taşınıyorlardı. Ancak parçalanamayıp arabayla taşınanları da vardı.²²² Polo da neredeyse Carpini'nin gördükleriyle aynı, keçeyle kaplı, uzun sııklı, yuvarlak, arabayla taşınan çadırlar gördü. Konar-göçerler çadırlarını arabadan indirdiklerinde yönünü mutlaka güneye çeviriyorlardı.²²³ Bu, günün doğuşuna kutsaliyet arzı ve göğe tapınmayla olduğu kadar, kuzeyden esen sert ve soğuk rüzgârlarla da ilintiliydi.²²⁴

Gezdikleri yerlerin insanların tipleri, kıyafetleri ve davranışları da doğal olarak seyyahların ilgisine mazhar oldu. Onlara, daha çok kendi vatandaşlarıyla kıyaslayarak baktılar. Bütün seyyahlar konar-göçerlerin savaşçı tabiatlerine ilgilerini yönelttiler. Onlar komşularıyla savaşıyor, esir aldıklarını köle olarak satıyorlardı. Sertlerdi; fakat adillerdi.²²⁵ Savaşmaktan asla vazgeçmezlerdi.²²⁶ O kadar ki, yalnızca erkekleri değil, kadınları da iyi savaşçılardı.²²⁷ Ancak bu kadınlar Avrupalılara çok

²²² *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi(1245-1247)*, çev.: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, 2015, s. 42. (Bundan sonra Carpini olarak anılacak.).

²²³ Willem, 87-88; Polo-1, 170.

²²⁴ Hartog, *age*, 20.

²²⁵ Tafur, 152 ve 157.

²²⁶ Bertrandon, 191.

²²⁷ Schiltberger, 98; Bertrandon, 162-163; Simon, 29-30; Willem, 102. Bertrandon'un "herkes"ten duyduğuna göre Dulkadiroğlu Beyi'nin emrinde otuz bin erkek ve yüz bin kadın Türkmen savaşçı bulunuyordu. Bunlar yiğit kadınları ve erkekler kadar iyi savaşıyorlardı; Bertrandon, 190.

çirkin görünmüşlerdi; hatta Willem'e göre yüzlerini boyayarak kendilerini korkunç derecede çirkinleştiriyorlardı.²²⁸

Kıyafetleri de hayat tarzlarının ürünlerine göre şekilleniyordu. Hangi renkte olursa olsun uzun olmayan şapkalar giyiyorlardı, bu şapka başın üstünde sivri külah gibi basık duruyordu.²²⁹ Erkekler, kafalarının tepesinde kare bir yeri traş ediyorlardı ve traş, iki ön köşeden şakaklara ulaşana kadar devam ediyordu. Ayrıca şakaklar, boyun ve alın da traş ediliyor, ön tarafta kaşlara kadar inen bir tutam saç bırakılıyordu. Başın arkasında ise saçlarını uzun bırakıyor ve bu saçları örüyorlardı. Kadınlar da saçlarını arkada topuz olarak bağlıyorlar, bu topuzu *bocca* dedikleri, ağaç kabuğundan veya daha hafif malzemeden yapılmış, değerli taşlarla bezeli başlıklarının arkasından çıkarıyorlar, böylece birkaç kadın uzaktan göründüklerinde ellerinde mızrak olan şövalyelere benziyorlardı.²³⁰ Erkekler savaşırken bütün işler kadınların denetimindeydi. Evin ihtiyaçlarını karşılamak için alım-satım yapıyorlar, böylece hem masrafları çıkarıyor, hem de kâr sağlıyorlardı. Çadırın bakımı da tamamen onlardaydı.²³¹

Polo'ya göre Türkiye'de üç tip insan vardı: Türkmenler Muhammed'e tapıyorlardı, onun yasasına bağlılardı. Her konuda hayvan gibi yaşayan, câhil insanlardı. Dilleri diğerlerinininkinden farklı, barbarcaydı. Dağlarda ve koyunları için iyi otlaklar buldukları fundalıklarda hayat sürüyorlardı. Genelde kırdalardı, nadiren ev sahibi olurlardı. Giysileri hayvan derisindendi, evleri de keçe veya deridendi. İkinci insan tipi, kusurlu bir Hristiyanlıkları olan Ermenilerdi. Bunlar, üçüncü halk

²²⁸ Willem, 102.

²²⁹ Simon, 21-22.

²³⁰ Willem, 101-102.

²³¹ Polo-1, 171.

olan Yunanlılarla birlikte şehirlerde ve köylerde ticaret ve zanaatle uğraşıyorlardı. Ermeniler ve Yunanlılar sanki orada tesadüfen bulunuyormuş gibi bütün bu bölge adını bu halkların birincisinden alıyordu ve buranın tamamına Türkiye deniyordu.²³² Willem bu ülkedeki her on kişiden birinin Saraken, yâni Müslüman-Türk olduğunu söylüyordu.²³³

Oysa Willem de, Polo da Türklere karşı kendi kültür dairelerinin mahdud pencerelerinden, hem de uzaktan bakıyorlardı. Toplumun içine girmemiş, onlarla vakit geçirmemişlerdi. Buna karşılık gizli görevleri sırasında onlarla beraber bulunanlar başka şeyler söylüyorlardı. Türkler sertlerdi, fakat doğrulukta asil insanlardı. Davranışlarıyla ülkelerinde soylular gibi yaşıyorlardı. Çok neşeli, müşfik, hoş muhabbetli bir halklardı; bir yörede faziletten bahsediliyorsa, konuşulan ancak Türkler olabilirdi.²³⁴ Bir Türk ne söylerse söylesin doğru kabul ediliyor, hatta onun şahitliğine dayanarak bir zanlının idam edilip edilmeyeceğine karar veriliyordu.²³⁵ Orta boylu, gücü kuvveti orta seviyede, yakışıklı, iri sakallı adamlardı. Dikkatli çalışıyorlardı ve gayretliydi.²³⁶ Herhâlde onları görmeyenlerinkinden çok, Bertrandon'un şu şahitliği haklarında çok daha fazla şey ifade eder:

"...Bu insanlara günden güne daha fazla yakınlık duymaya başlamıştım, daha önce böyle duygularım yoktu.

"Birbirlerine saygı duyan, iyi niyetli insanlardı. Yemek yerken çoğu zaman görmüşümdür, yanlarından bir fakir geçiyorsa onu kendileriyle birlikte yemeğe çağırıyorlardı; bu, bizim hiç yapmadığımız bir şeydi. ...

²³² Polo-1, 75-76.

²³³ Willem, 284.

²³⁴ Tafur, 152.

²³⁵ Böyle bir olayda Türklerin lehinde şahitliği Tafur'u idamdan kurtardı; Tafur, 102.

²³⁶ Bertrandon, 264-265.

"Türkler neşeli, şen şakrak insanlar; canları isteyince türkü söylerler; türküler onların hayatlarının bir parçasıdır; düşünce ve hüznü nedir bilmezler, her şeyi iyilikle karşılarlar. Sade bir yaşamın ve büyük zorlukların insanıdır. Şurada burada hayvanlar gibi toprak üstünde yatabilirler, bunları çok görmüşümdür."²³⁷

Hem Türklere hem de Tatarlarda yöneticiye itaat esastı. Bu da toplumsal düzenin sağlanması için önemliydi. Birbirlerine küfretmiyorlar, kavga etmiyorlardı. Etseler bile mahkemelik olmuyorlardı.²³⁸ İki kişi tartışsa hemen bir büyük bulup onun hakemliğine başvuruyorlar, o ne karar verirse versin uyuyorlardı.²³⁹ Toplumda büyük çapta hırsızlık ve gasp görülüyordu.²⁴⁰ Hatta birisi bir mal kaybettiğinde, onu bulanın bu işle görevlendirilmiş kişiye²⁴¹ vermemesi suçtu. Bu görevli malı sahibi gelene kadar muhafaza ediyor, gelir gelmez de sahibine veriyordu.²⁴²

Bütün bu delaletler, aralarına uzun mesafeler ve büyük coğrafi farklılıklar girmiş olmasına rağmen Tatarlarla Türkler arasında yaşayış bakımından ciddi bir aynılık olduğunu ortaya koyuyordu. Bertrandon'un bahsettiği "keçelerle kaplı yuvarlak" Türkmen çadırları, meselâ Polo'nun "keçeyle kaplı, uzun sıııklı, yuvarlak" çadırlarıyla benzeşiyordu. Bu da, değişik coğrafyaların dahi hayvancılığa bağlı temel benzeşimleri bozmadığını, kır hayatının aynıyla sürdüğünü ortaya koyuyordu. İnsanların kıyafetleri, deri ve keçe ağırlıklıydı; bu da aynılık gösteriyordu. Toplum yapısı, yerleşiklere bakış ve adalet anlayışları da farklılaşmamıştı. Seyyahlar, farklı

²³⁷ Bertrandon, 174.

²³⁸ Carpini, 57.

²³⁹ Barbaro, 17.

²⁴⁰ Carpini, 57.

²⁴¹ Kubilay'ın ülkesinde bulagıcı.

²⁴² Polo-1, 245.

coğrafyalarda yaklaşık olarak aynı yaşam biçimlerine tanık oldular, birbirine benzeyen insanlarla karşılaştılar.

3.1.2-Yemekleri

Tarım toplumlarının toprak temelli diyetleri konar-göçerlerinkinden büyük farklılıklar arz ediyordu. Değişen birçok şey olmasına rağmen durumun bugünküne çok benzediğini varsayabiliriz. Buğday-pirinç bolluğu, ekmek üretiminin mümkün ve kolay olması, çeşitli sebzelerin beslenmeye ve yemek kültürüne bolca dahil edilebilmesi, ayrıca daha yavaş yaşanan bir hayatın sofrada daha fazla vakit geçirmeyi doğurması, ayrıntıları düşünülmüş bir mutfak sistemi yaratmış olmalıdır. Buna karşın konar-göçerlerin dinamik hayatı, bir yerde ancak belirli sürelerle kalma mecburiyeti, atın sağladığı büyük hareket imkânının verdiği hürriyet duygusu, bozkır kuşağı boyunca başka bir diyetin ortaya çıkmasına neden oldu. Elbette Türkler de tarım yapıyorlardı; fakat bu tarım daha çok hayvanlarının ihtiyacını karşılamaya yönelikti ve kısıtlıydı. Bütün bir halkı doyurmak onun temel hedeflerinden biri değildi. Konar-göçerlerin asıl gıdası beslendikleri hayvanlardan sağlanıyordu. Bozkırlılar ve onların Batılı ziyaretçilerinin yeme-içme alışkanlıklarının birbirine denk düşmemesi seyyahların gözüne çarptı, dolayısıyla bu ayırmadan bahsetmek ihtiyacı hissettiler.²⁴³

Tatarlar tarafından en değerli bulunan et at etiydi.²⁴⁴ Yiyecekleri et ve ekşimiş sütte.²⁴⁵ Simon de Saint-Quentin oldukça abartılı biçimde şu bilgileri veriyordu: Ekmekleri yoktu. Sebze ve baklagil bilmiyorlardı. Yemek yerken özensizdiler, hatta

²⁴³ Hartog, *age*, 20.

²⁴⁴ Clavijo, 170.

²⁴⁵ Zeno-Contarini, 125; buradaki "ekşimiş süt"ü ve daha sonra seyyahların süt olarak niteledikleri her şeyi kımız olarak okumak gerekir.

tiksinti verecek derecede pistiler; masa ve havlu kullanmıyorlar, elleriyle, parmaklarını yalayarak, baldır zırhlarını parlatarak yiyorlardı. Ellerini ve çanaklarını yıkamıyorlardı. Yediklerini de, başkaları yese onları öldürecek kadar az yiyorlardı. Yalnızca at etiyle de beslenmiyorlardı. Katır hariç her et; sığan, kedi ve köpek bile yedikleri etler arasındaydı. Her gün kırmızı içiyorlar, sarhoş oluyorlardı.²⁴⁶ Schiltberger de aynı şeyleri görmüştü. Tataristan'da sadece darı ekiliyordu. İnsanlar ekmek yemiyorlar, şarap içmiyorlardı; şarap yerine at veya deve sütü içiyorlardı. Hayvanların etini yiyorlardı. Savaşta at etini eyerin altına sıkıştırarak pastırma yapıyor, onunla besleniyorlardı.²⁴⁷ Bu duruma Tafur da şahit oldu; ona göre hem seferde, hem de at binerken yaptıkları bu iş sayesinde etleri pişirme zahmetinden kurtuluyorlardı.²⁴⁸

Willem, uzunca bir süre içinde bulunduğu Tatarların yeme içme alışkanlıklarına dâir ayrıntılı bilgi bıraktı. Tatarlar hiçbir ayırım gözetmeden bütün hayvanları yiyorlardı. Fare türleri, dağ sığanı ve tavşan bunlar arasındaydı. Çok fazla koyun ve sığırları olduğu için birçok hayvan da ölüyordu. Ölen hayvanın eti ince şeritler hâlinde kesilip kurutuluyor; böylece etin tuzsuz kuruması sağlanıyor; kurutulduğu için kokması da engelleniyordu. At bağırsağından domuzunkinden daha iyi sosisler yapıp²⁴⁹ taze taze tüketiyorlar, kalanını kışa saklıyorlardı. Bir koyun etinden elli-yüz adam doyuruyorlardı. Eti tuz ve suyla küçük parçalar hâlinde sosluyorlardı, başka sos bilmiyorlardı. Bey etten istediği yeri istediği kadar alıyordu ve birine bir şey ikram etmesi durumunda o, ya o etin tamamını yiyor veya kalanını

²⁴⁶ Simon, 11-12 ve 20.

²⁴⁷ Schiltberger, 116-117. Hem Schiltberger(116-117), hem de Simon(21) Tatarların insan eti yediklerini söylüyorlarsa da bu kısım biraz abartı gibi görünüyor.

²⁴⁸ Tafur, 157.

²⁴⁹ Willem'in sosisleri, pastırma olmalıdır.

heybesine saklayarak evine götürüyordu.²⁵⁰ Etin hiçbir yerini ziyan etmiyorlardı. Ancak yazın, kımız varken başka hiçbir şeyle ilgilenmiyorlardı. Ayrıca büyük beylere güneydeki köylerinden kışın ak darı ve un da geliyordu.²⁵¹ Polo da onların inek, kısrak ve keçi sürüleriyle beslendiklerini söylüyordu.²⁵²

Willem, kımızın nasıl yapıldığını da anlatmıştı. Toprağa çakılan iki kazık arasına yerden yüksekte ip geriyorlar, sağılacak kısrakların taylorını bu ipe bağlıyorlardı. Hayvan huysuzluk ederse yavrusunu emzirmesine izin veriyorlar, daha sonra tayı çekerek sütü sağıyorlardı. Bu süttten büyük bir miktar elde ederek büyük bir deri veya bez torbaya boşaltıyorlar, burada süt mayalanıncaya kadar karıştırıyorlar, bunu üstünden tereyağını alıncaya kadar devam ettiriyorlardı. Bu işlem sonunda kımız içilecek hâle geliyordu. Batu'nun karargahına bir günlük yol uzaklığında konuşlanmış otuz adamı ona kara kımız yapabilmesi için her gün yüz kısrakın kesilmemiş sütünü sağlıyordu.²⁵³

Kubilay Kağan'ın beyaz renkli hayvanlardan oluşan harasının atlarının ve kısraklarının sütünden, yalnızca Kubilay'ın ve Cengiz Han'ın emriyle Oyratların içebildiği bir kımız yapıyordu. Şamanlar Kubilay'a, her yılın ilk kımızından birazını havaya ve yere serpmelerini, böylece havanın ve toprağın ruhlarının bunu dilediğince içebileceğini, bu iyilik karşılığında da putların ve ruhların ona cömertçe yardım edeceklerini söylemişlerdi. Bunun için Kubilay her yılın ilk kımızını sunmak

²⁵⁰ Willem, Türk devlet yönetme geleneğinin ilgi çekici bir âdetine şahit olmuş görünmektedir. Türklerde yemek kültürünün sosyal statü ve hâkimiyet algısı üzerindeki etkileri için bkz.: Hayati Beşirli, "Türk Kültüründe Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sa. 58, 2011, s. 139-152.

²⁵¹ Willem, 93-94 ve 98.

²⁵² Polo-1, 170.

²⁵³ Willem, 95-96.

üzere sarayından ayrılıyor, şenlik kupaları içinde büyük miktarda kısırak sütünü bizzat sağa sola serpiyordu.²⁵⁴ Bu âdete Carpini de rastlamıştı.²⁵⁵

Yeme-içme alışkanlıklarının batıya geldikçe değiştiğini söylemek doğru olacaktır. Türkler yerleşik kültürlerle temasa geçerken Tatarlardan daha az tutuculardı. Onlar fethettikleri yerlerin hayat tarzına, direniyor olsalar da, daha kolay uyum sağlıyorlardı. Gerçi elimizdeki seyahatnâmelerde buna dâir pek bilgi yoktur; fakat Tatarların yemeklerinden bahseden seyyahlar onların kesinlikle ekmek yemediklerini söylerken, Bertrandon Çukurova’da ekmek yapan kadınları seyretmişti. Türkmenler ona ekmek, üzüm, peynir ve “sütten yaptıkları, yoğurt adını verdikleri” bir yiyecekte ikram etmişlerdi. Ayrıca o, kadınların nasıl ekmek yaptığını da anlattı. Yuvarlak, dümdüz bir hamur tahtası üzerine bir miktar un ve su koyarak yoğruluyor, ekmek hamuru kıvamına getiriliyor, ardından küçük ve yuvarlak parçalara ayrılıp oklavaya sarılıyor, tahta üzerinde yuvarlanıyor, incecik yufkalar böyle açılıyordu. Kadınlar elleri çabuk, usta ve hızlıydılar. Bunları dışa doğru hafif tümsek yapan bir sac üzerinde, hafif ateşte çevirerek pişiriyorlardı. Öyle ki ekmek güneşte pişmiş gibi oluyor ama gerçekte güneşte pişirilmiyordu.²⁵⁶

Türkler ve Tatarlar, bugün de Doğu ve Batı Türklerinin yemek konusunda birbirlerinden ayrıldıkları gibi, yeme-içmede farklı âdetlere sahiptiler. Fakat maalesef Batı Türklerine gelen seyyahların, özellikle halkın yiyip içtiklerini anlatmak konusunda cimri davranması, elimize bu konuda yeteri kadar kıyas malzemesi vermemektedir.

²⁵⁴ Polo-1, 192-193.

²⁵⁵ Carpini, 45.

²⁵⁶ Bertrandon, 168-170.

3.1.3-Evlilik Âdetleri

Tatarların evlilik âdetlerinden, onlara giden seyyahların naklettikleri sayesinde haberdâr olabiliyoruz. Seyyahlar, kendi toplumlarınıninkiyle pek uyuşmayan bu alışkanlıkları da nakletmekten geri durmadılar.

Carpini'ye göre Moğol erkekleri, geçimini sağlayabilecekleri kadar kadın almakta serbesttiler. O, yüz karısı olan erkeklerin bile var olduğunu söylüyordu. Aynı anneden kardeşleri, anneleri ve kızları hariç bütün kadınlarla evlenebiliyorlardı. Hatta baba bir üvey kardeşleri ve babaları ölürse üvey anneleriyle bile evlenebiliyorlardı.²⁵⁷ Simon da Carpini'nin söylediklerinin aynısını söylüyordu: istedikleri kadar kadın alıyorlardı. Anneleri, kızları ve kız kardeşleri hariç herkesle evleniyorlardı. Kadınların eş sayılabilmeleri ve babalarından çeyiz alabilmeleri için çocuk doğurmaları gerekiyordu. Simon Baycu'nun karargâhına kadar gidebildiği için, onun karşılaştığı Tatarlar Türkiye, İran, Büyük ve Küçük Ermenistan boyunca kadın kaçırmıyorlar, onlarla evleniyorlardı.²⁵⁸

Willem'e göre, bir eş sahibi olmanın tek yolu kadını satın almaktı.²⁵⁹ Bu yüzden bâzen kızların evlilikleri gecikiyordu ve ailelerinin yanında çok olgunlaşıyorlardı. Evlilikte birinci ve ikinci dereceden kan bağına dikkat ediyorlardı; ama akrabalık onlar için önemli değildi, aynı ânda veya peşpeşe iki kız kardeşle

²⁵⁷ Carpini, 40.

²⁵⁸ Simon, 18-19.

²⁵⁹ Willem'in mensup olduğu Batı toplumlarında başlık parası yerine drahoma işliyordu. Drahoma, kısaca, kız babasının, kızının hayatını garanti altına almak için damada verdiği, tasarruf hakkı tamamen damada âit olan para veya maldı; drahoma için bkz.: Uğur Özcan-Murat Gökhan Dalyan, "19. Yüzyılda Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları," *History Studies(International Journal of History)*, c. 3, sa. 3, 2011, s. 319-336. Willem, geldiği topraklarda tam tersi bir uygulamayla karşılaşınca şaşırması gibi duruyor. Başlık parası aslında drahoma ile aynı işlevi görüyordu, kadınlar için bir nevi toplumsal güvenceydi. Bunun için, evlenmenin tek yolunun kadını satın almak olduğu yolundaki söylencesi, bize pek güvenilir görünmüyor.

evlenmekte beis görmüyorlardı. Dünyada olan her şeyin diğer hayatta da devam edeceğini düşünüyorlardı; bu yüzden dul kadınlar evlenmiyorlar, öldükten sonra ilk kocalarına dönmeyi bekliyorlardı. Bu da bâzen onlarda, Willem'in utanç verici olarak tanımladığı bir uygulamaya; bir oğulun, babasının kendi annesi dışındaki bütün eşleriyle evlenmesine rastlanmasına neden oluyordu. Babanın evi en genç oğula kaldığı için, ölen babanın eşleriyle de en genç oğul evleniyordu. Öldükten sonra eşler ilk kocalarına dönecekleri için oğul, üvey annelerine kendi karıları gibi davranmaktan çekinmiyor, bundan bir kaybı olmayacağını düşünüyordu. İki aile çocuklarını evlendirmek için sözleşirlerse, kızın babası ziyafet düzenliyor, kız da akrabalarına kaçıyor. Baba, “işte, kızım senin, nerede bulursan al,” diyor, damat da kızı buluyor, zorla yakalıyor ve sahte bir şiddet gösterisiyle kendi evine götürüyordu.²⁶⁰

Moğollar, Polo'nun dediğine bakılırsa, otuz kadına kadar evleniyorlardı. Bu rakam, zenginliklerine ve karılarına bakıp bakamayacaklarına göre az çok değişiyordu. Geleneklerine göre, bakabileceklerse yüz kadına kadar bile alabiliyorlardı. Erkekler karılarından drahoma almıyorlardı; kendi gelirlerine göre, onlara veya annelerine dulluk geliri olarak sürü hayvanı, köle ve para veriyorlardı. İlk karıları gözde karılarıydı, her zaman için en iyi ve en saygıdeğer eş olarak kabul ediliyordu; onlardan doğan oğulları da öyle sayılıyordu. Dünyanın diğer insanlarından daha fazla çocukları vardı. Bir adam karısının yaşlandığını ve değersizleştiğini, artık ondan hoşlanmadığını düşünürse onu reddedebiliyor, yerine kardeşini alabiliyordu. Ona karşı da istediği gibi davranıyor, isterse başkasını da

²⁶⁰ Willem, 104-105. Willem burada, konar-göçerler arasında yaygın olan ve daha çok anaerkil kültür öğelerini çağrıştıran kız kaçırma âdetinden bahsediyor. Bu gelenek bozkır topluluklarında, özellikle de Moğollarda çok kuvvetliydi.

alıyordu. Kuzenleriyle ve kendi annesi hariç babasının karlarıyla, ayrıca abisi öldüğünde onun karlarıyla da evlenebiliyordu. Moğollar asla bir başkasının karısına dokunmuyorlardı; bu, onlar için son derece kötü ve aşağılık bir şeydi. Kocaların eşlerine sadakati olağanüstü, kadınların erdemi de çok yüksekti. Karılarının sayısı kaç olursa olsun adam bunlar arasında barış ve birlik sürdürüyor, hiçbir kadın kocası hakkında kötü bir şey söylemiyordu. Her kadın kendi evine çok özen gösteriyordu. Bunlar dünyanın erdemli kadınlarıydı ve Polo, onların birçok kadından biri olmalarına rağmen erdemli oldukları hâlde, Hristiyan kadınların tek başlarına yaptıklarını düşünerek sinirlenmişti.²⁶¹

Türklerin evlilik âdetleri hakkında, maalesef elimizde bilgi bulunmaz. Tatarları ziyaret eden seyyahların verdikleri bilgiler ise, birbirleriyle çok açık bir şekilde örtüşür. Erkeklerin kimlerle evlenebileceğinden çok, kimlerle evlenemeyeceği üzerine şekillenen kurallar, ölen adamın karılarının oğluna veya erkek kardeşine kalması gibi uygulamalar bütün kaynaklarda vardır. Anlaşılan, Tatarlar arasında, malların bölünmemesi için yazısız kurallarla garanti altına alınmış bir sistem işletiliyordu. Hatta birinci öncelik bu olduğu için, aynı ana babadan doğmamak veya anneyle evlenmemek kaydıyla, endogamiye bile izin verilmiş görünür.

3.1.4-Ölü Gömme Âdetleri

Toplumların sosyal ve dinî ritüelleri arasında ölü gömme âdetleri günlük hayatın önemli bir bölümünü işgal eder. Orhun Abideleri'nde Köl Tigin Anıtı'nın

²⁶¹ Polo-1, 159-160, 171-172.

kuzey yüzünde bulunan, “öd tengri yasar, kisioglu köp ölgeli törimiş”²⁶² ifadesi, Türklerin zamana ve ölüme bakış açılarını yansıtır. Konar-göçerlerin zaman ve tanrı konusundaki algılarının görüntüsü, bu cümledir. Ölümün, kaçınılmaz bir hakikat olarak bütün canlılar için kaçınılmaz olduğunu bilmesine rağmen, kendi kendisi üzerine düşünerek diğer canlılardan ayrılan insan, sonsuzluk fikrinden kurtulmayı beceremez. Eski çağ anlatılarının önemli bir kısmında sonsuzluğu aramak temel figürdür; Gılgamış Destanı da bu anlatıların en ünlülerinden biridir. Tamamında olmasa bile küçük veya büyük birçok dinde ölümden sonra bir yaşam olduğuna dâir sağlam bir kanı, inanç bulunur. Konar-göçerlerin ölü gömme âdetleri de bize, onların ölüme ve sonrasına nasıl baktıkları hakkında fikir verir.

Tatarlardan birisi ölümcül bir hastalığa tutulursa çadırına kara keçeye sarılı bir mızrak saplanıyordu. Bu, içeride bir hasta olduğunu ve onun çadırına girilemeyeceğini gösteriyordu. Hasta son nefesini vermek üzere ise yakınları çadırı terk ediyorlardı; çünkü onların âdetine göre birinin ölümünü gören kişinin arınması gerektiğinden, bir süre hükümdâr çadırına girmesi yasaktı. Ölen kişi soyluysa bozkırda, sevdiği bir yere, otağının içine oturmuş vaziyette, önünde bir masa, masa üstünde bir kâse dolusu et ve bir testi kırmızı, eğer ve üzengileriyle bir kısrak veya yavrusu ve diğer bir atla birlikte gömülüyordu. Cenaze toyunda da başka bir at yenip derisi samanla dolduruluyor, uzun bir sopayla iki veya dört kazık üzerine geçiriliyor, mezarın üstüne yerleştiriliyordu. Böylece ölen kişi kalmak için bir çadıra, süt alabileceği bir kısrığa, damızlık ve binek olarak kullanabileceği bir ata sahip oluyordu. Törende yenen atın kemikleri, ölünün ruhunun selameti için yakılıyordu. Bu işi daha çok kadınlar, kocaları için yapıyorlardı. Mezara altın ve gümüş de

²⁶² Âbidelerdeki bu ifade Türkiye Türkçesinde, "zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış" mânâsına gelir.

konuyor, ölenin yaşarken bindiği arabası ve çadırı parçalanıyor, adı da üç nesil boyunca ağza alınmıyordu. Bâzen de, ölen bir soyluysa,²⁶³ bozkıra çıkarılarak büyük bir çukur kazılıyor, bunun etrafına bir tünel açılıyor, ölenin en sevdiği kölesi tünele, ölü de onun üzerine yatırılarak nefessiz kalana kadar tutuluyordu. Köle üç kere bu işlemde sağ çıkarsa azad ediliyor, ölünün ailesi nezdinde de çok itibarlı oluyordu.²⁶⁴

Carpini'nin anlattığı bu ritüelleri Simon da tekrarladı. Biri öldüğünde kaldığı yere mızrak dikiliyor, çevresi siyah keçeyle çevriliyor, çekilen sınırlardan içeri kimse giremiyordu. Ölü halktan biriye gizlice kırlara gömülüyor, mezarına masa, masaya et dolu bir kap, at sütü konuyor, onunla birlikte bir yük hayvanı ve yavrusu, bir de eğeri ve gemiyle başka bir at konuyordu. Diğer bir at da yeniyor, derisi samanla doldurulup iki veya dört direk üstünde yükseğe iliştiliriyordu; böylece diğer dünyada atların çoğalması ve ölenin onlardan süt alması bekleniyordu. Yenen atın kemikleri de ölünün ruhu için yakılıyordu. Bu işi, bir araya toplanan kadınlar yapıyordu. Ölen Tatar zengin ve büyük biriye çok değerli bir kıyafetiyle, herkesten uzak, gizli bir yere gömülüyordu. Arkadaşları atının, başından başlayarak kuyruğuna kadar derisini yüzüyorlar, sonra bunu samanla dolduruyorlar, bir sırığa asıyorlardı. Etini de ölünün ruhu için yiyorlar ve bâzıları otuz gün, bâzıları da daha az veya daha fazla dövünerek yas tutuyorlardı. Büyük beyler öldüklerinde, yaşarken seçtikleri bir köleleri onlarla birlikte tabutlarına canlı olarak konuyordu.²⁶⁵

²⁶³ Bozkırda Avrupa'daki mânâda bir aristokrasi elbette yoktu. Ancak yine de, Tanrı'dan kut alanlar ve onların etrafında toplanan yönetici kitlesinin, şartları kendine has bir bozkır aristokrasisi yarattığını düşünmek de yanlış olmaz.

²⁶⁴ Carpini, 50-54.

²⁶⁵ Simon, 33. Carpini'yle Simon'un ölü gömme anlatıları arasında, tesadüfî aşacak derecede benzerlikler bulunuyor. Bu durum, bir "faydalanma" durumunun söz konusu olduğu şüphesini doğuruyor. Fakat Simon'un yazdıkları hakkındaki bilgilerimiz çok kısıtlı olduğu için, bunu tespit etmek mümkün görünmüyor. Yine de seyahatnâmesindeki bâzı bölümler Carpini'yi bildiği ve okuduğu izlenimi veren Simon'un bu "alıntı"yı yapmış olması daha olası görünüyor.

Willem, ölünün yasının feryat figanla tutulduğunu gördü. Ölü çıkan ev, bir yıl boyunca vergiden muaf tutuluyordu. Bir yetişkinin ölümü sırasında orada bulunan kişi bir yıl Kağan'ın otağına giremiyor, bu çocuksa süre bir aya iniyordu. Ölü, Moğolların kurucu babası Cengiz soyundan geliyorsa mezarın yanına bir çadır bırakılıyordu. Ancak gömüldüğü yer bilinmiyordu, burayı korumak için çevreye bir karargâh kuruluyordu. Ölülerle birlikte hazine gömülüp gömülmediğiyse Willem kesin olarak öğrenememişti. Kumanlar ölünün üzerine bir höyük yapıyor, onun için doğuya bakan, elinde göbeğinin hizasında bir kadeh tutan bir heykel dikiyorlardı. Zenginleri içinse küçük sivri piramitler inşa ediyorlardı; bâzen de yüksek piramitler ve taştan evler yapıyorlardı.²⁶⁶ Willem, ölen bir adam için yüksek direklerin arasına, yeryüzünün dört köşesine doğru dört tane olmak üzere, on altı at derisi asıldığını ve mezarına et ve kımız konduğunu da görmüştü. Birisi hasta olduğunda yatağına yatıyor, çadırının önüne kimsenin girmemesi için bir işaret koyuyordu. Hastayı, ona bakanlar dışında kimse ziyaret edemiyordu. Eğer hasta büyük bir hâneye mensupsa, gelenlerin içeriye kötü bir ruh veya rüzgâr taşımamasından korkulduğu için çevreye, belirli bir mesafede muhafızlar konuyor, sınırlardan içeriye kimsenin girmesine izin verilmiyor, hastayı iyileştirmesi için şamanlar çağrılıyordu.²⁶⁷

Ölülerin olduğu yere girmeme meselesi, Moğollarda epey ciddiye alınıyordu. Mengü Han Willem'e söz verdiği hâlde, oraya ölüler götürüldüğü için, kiliseyi ziyaret etmedi.²⁶⁸ Ölenin malına da dokunulmuyor, eşyası kımıldatılmıyordu. Çünkü bunların tanrısal bir yargı sonucu meydana geldiğine inanılıyor²⁶⁹ ve belki de böylece

²⁶⁶ Bunlar bir çeşit türbe olmalıdır.

²⁶⁷ Willem, 107-109.

²⁶⁸ Willem, 222-223.

²⁶⁹ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 2*, çev.: Z. Zühre İlkelen, İthaki, İstanbul, 2004, s. 46. (Bundan sonra Polo-2 olarak anılacak.); Carpini yakını ölenlerin temizlenmesini şöyle

ölümün, kurallara uymayanlara da gelmesinden korkuluyordu. Ayrıca Willem'e göre, Uygurlar çok eski bir gelenek uyarınca ölülerini yakıyorlar ve küllerini bir piramitin tepesine koyuyorlardı²⁷⁰ ki, herhâlde bu, Budist bir gelenektir.

Cengiz soyundan gelen biri öldüğünde gömülmek üzere Altay Dağı'na götürülüyordu. Aradaki mesafe yüz günlük bile olsa, nerede öldüklerine bakılmaksızın mutlaka bu dağa getiriliyordu; çünkü hânedân üyeleri başka bir yere gömülmek istemiyorlardı. Yol kırk günlük mesafedeyse dahi, bu hanlar dağa götürülürken, yol üzerindeki herkes kılıçtan geçiriliyordu. Onları öldürürken de “gidin öte dünyada efendinize hizmet edin” diyorlardı ve bu ölümlerin gerçekten de ona hizmet edeceğine inanıyorlardı. Yolda rastlanan atlar da aynı akıbete uğruyorlardı; efendi öte dünyada bunlara da sahip oluyordu. Ölen Cengiz soyluyla birlikte sahip olduğu en iyi atlar, develer ve katırlar da öldürülüyordu. Mengü öldüğünde yolda rastlanan yirmi binden fazla kişinin de katledildiği söyleniyordu.²⁷¹

Schiltberger, evlenmemiş bir Sibiryalı genç ölürse ne olacağına dâir ilgi çekici bir şey anlattı: Bu gence en iyi elbiseleri giydiriliyor, çalgıcılar çağrılıyor ve ölü kapalı bir tabuta konuyordu. Bütün gençler de en iyi giysilerini giyerek çalgıcılarla birlikte tabutun önünde gidiyor, ölenin anne babası onları takip ediyordu. Ölü, bütün gençler ve çalgıcılarla, eğlence ve şarkılarla götürülüyor, ardından annesi, babası ve arkadaşları yüksek sesle ağıt yakıyorlardı. Gömme işi tamamlandıktan sonra yemekler ve içkiler mezar başına getiriliyor, yenilip içiliyor ve eğleniliyordu.

anlatır: Ölenin çadırında oturan akrabaları ve diğerleri, etrafına iki mızrak dikilmiş, mızrakların arasına gerilen ipe de putlar takılmış iki küme ateşin içinden geçerek temizlenmek zorundadırlar. Bu ateşten insanlar, hayvanlar ve çadırlar geçirilir. Sağda ve solda iki yaşlı kadın durarak birtakım dualar okurlar ve ateşe su serperler. Ateşten geçerken düşen şeyler şamanlara kalır. Ölünün çadırına, yatağına, arabasına, keçe örtülerine ve diğer eşyalarına, kirlenmiş olduğu için artık dokunulamaz; Carpini, 55.

²⁷⁰ Willem, 166.

²⁷¹ Polo-1, 169-170.

Anne, baba ve arkadaşlar ayrı oturup ağlaşıyorlar, sonra aile eve götürülüyor, ağıtlar evde devam ediyordu. Bunlar, genç henüz evlenmemiş olduğu için yapılıyor, sanki onun, cenazesıyla aynı zamanda düğünü de yapılıyordu.²⁷²

Schiltberger'in anlattığı kadar ilgi çekici bir ayrıntı da Polo'da vardı: Evlenme çağından önce ölmüş iki çocuk, yaşları kaç olduğuna bakılmaksızın, ölü erkek, kadın alacak yaşa geldiğinde evlendiriliyordu. Aileler arasında evlilik senedi yapılıyor, ruh çağırma bilen bir kişi çağrılıp bu senet ateşte yakılıyordu. Duman çıkınca senet çocuklara ulaşmış sayılıyordu. Bundan sonra ölü kız ve oğlan birbirlerini biliyor, karı koca kabul ediyorlardı. Büyük bir düğün yapılıyor, etler etrafa saçılıyor, bunlardan öteki dünyadaki çocukların paylarını alacağı düşünülüyordu. Biri kız, diğeri erkek iki resim yapılarak bunlar, oldukça iyi süslenmiş bir arabanın üzerine konuyor, atların çektiği bu araba büyük bir neşe ve sevinç içerisinde dolaştırılıyordu. Ardından resimler ateşte yakılıyor, büyük dualarla evlilikleri mutlu olsun diye Tanrı'ya yakarılıyordu. Ayrıca kâğıdın üzerine geyik, at ve başka hayvanlar çiziliyor; kıyafet, sikke, alet edevat ve eşyalarla çeyizleri tamamlanarak bu kâğıtlar da yakılıyor, böylece çocukların bu eşyalara sahip olduğuna inanılıyordu. Bu evlilikle ölü çocukların akrabaları, sanki çocukları yaşıyormuş gibi birbirleriyle müttefik oluyorlar, ittifaklarını da ömürleri boyunca sürdürüyorlardı.²⁷³

Batı Türklerine gelen seyyahlar, bu konuda da Doğu'ya gelen türevleri kadar cömert değillerdi. Onlardan bugüne, ölü gömme âdetleriyle ilgili bir şey kalmadı. Ancak Müslümanlığa geçişten sonra Doğu'daki âdetlerin değiştiğini, bundan sonra ölü gömme işlerinin İslâm'a göre gerçekleştirildiğini düşünebiliriz. Nitekim

²⁷² Schiltberger, 91-94.

²⁷³ Polo-1, 179.

Barbaro'daki tek ve tek olduğu için değerli bir kayıt, durumun böyle olduğunu gösterir. Halk, ölmüşlerini hatırlamak isterse, çok sayıda erkek, kadın, yaşlı ve çocuk mezarlarda toplanıyorlardı. Hep beraber hocalarla oturuyorlar, yanan mumları ellerinde tutuyorlar, hocalar dua ediyor, diğerleri de sessizce bir şeyler okuyorlardı. Duadan sonra etler mezarlığın bulunduğu yere getiriliyordu. Halk o kadar yoğun bir şekilde gelip gidiyordu ki, yollar dolup taşıyor, yoksullar mezarlık yolunda yere uzanıp sadaka istiyorlardı. Bâzıları da sadaka karşılığında dua etmeyi teklif ediyorlardı. Taşlar mezarların üzerine dik yerleştirilmişti, üzerlerine de mezardaki kişilerin adları yazılmıştı. Mezarlıkta bir de ufak namaz kılma yeri vardı. Bu, “onların hurafeleri”ydi.²⁷⁴

Söylenenlerin dinî tarafı olmakla ve sosyal hayatta bu taraf ağır basmakla birlikte, yapılan uygulamaların dikkat çekici yanlarından birisi, hastalananların bir nevi karantinaya alınması, böylece hastalığın sağlıklılardan uzak tutulmaya çalışılmasıdır. Aynı şekilde, dışarıdan gelebilecek kötü tesirlere karşı da bir tedbir gibi duran bu faaliyetler, toplumsal faydayla dinin o zamanlarda birbirleriyle koordineli işlediklerini gösterir. İçeriye girip hastayı öldürecek olan şey, kötü bir rüzgârdan ziyade, rüzgârın kendisidir. Halk nazarında bu öldürücü rüzgâr, tanrısal bir iradenin yahut kötü kuvvetlerin temsilcisi olarak tezahür etmiş gibi durur. Ancak ne olursa olsun, metafizik korkuların fizikî faydalar sağladığı ortadadır.

Tatarların ölü gömme âdetlerinin bize anlattığı, bir öteki taraf tasavvuru olmasına rağmen, bu muhayyel dünyanın yaşanandan pek bir farkı olmadığıdır. Ölünün alıştığı şekilde diğer tarafta da hayat sürebilmesi için bütün imkânlar

²⁷⁴ Barbaro, 107. Anlattıklarına bakılırsa Barbaro, bir bayram gününde mezarlık ziyaretine tanık olmuştu.

sağlanmaya çalışılır. Onu önceden bilinemez ve hesaplanamaz mesafelere götürmesi için at, daha evvel mezara konan kısırakla birlikte çiftleşmesi ve ölüyü hiç atsız bırakmaması için yine aynı at, gömme işlemi tamamlandıktan hemen sonra ölünün açlıktan kısa süreli de olsa kurtulabilmesi ve çıkacağı yolculukta ilk ânda karnını doyurabilmesi için de et ve kıymız hazırdır. Ölü, belki hemen, belki de bir kıyametten sonra, hayatına kaldığı yerden devam edecektir. Olağanüstü hiçbir şey yoktur. Dünyanın kuralları diğer tarafta da aynı şekilde işliyor olmalıdır. Aksi düşünülmez bile. Hatta öldükten sonra herkes, sevdikleriyle aynı hayatı yaşamaya devam edecektir ve bunun için dul kadınlar, kendilerini kocalarına kavuşturacak ölümü yalnız başlarına beklerler.

Konar-göçerlerin musavver öteki dünyası, en az yaşadıkları dünya kadar canlıdır.

3.1.5-Yasaları ve Adâlet Anlayışları

Konar-göçer toplumlarda imkânlar, hayatı başka bir gelişim çizgisine soktuğundan yazı gelişmedi. Bu durumda, keyfi uygulamaların daha fazla görülmesi, gelen her yöneticinin kendi kanunlarını koyarak hüküm sürmesi beklenirdi. Fakat bozkırda işler böyle yürümedi, tam tersi istikamette ilerledi. Kanun koyucu hükümdârlar yerine icracı hükümdârlar görüldü. Nadir de olsa ortaya çıkan Cengiz gibi muktedirler ise, elbette yasa yapıcı konumuna yükseldiler ve onların yasaları, çok uzun yıllar boyunca yürürlükte kaldı.

Cengiz büyük bir yasa yapıcıydı. Sınırları bilinen dünyanın yarısını, şöhreti ise tamamını tutuyordu. Ancak o da hiçbir kurala sahip bulunmayan, dağınık bir toplumun başına geçmedi. Zâten geçmiş olsaydı, bu kadar büyük bir imparatorluğun

banisi olması da neredeyse ihtimal dışı kalırdı. O, daha çok, intizamlı bir devlet düzeninin yürütücüsü, fakat bu arada kendi karizmasına dayanarak eski temelinde yeni bir düzenin de banisi oldu.

Carpini, tanıma fırsatı bulduğu Moğolların yasalarından bahsetti. O, Cengiz yasalarını sırasıyla şöyle anlatıyordu: Zina yapan kadın ve erkek ölümle cezalandırılıyordu. Açıkça hırsızlık veya gasp yapan da yakalanırsa, hiç acımadan öldürülüyordu.²⁷⁵ Savaş planlarını düşmana ifşa eden, kuvvetli bir kişiden yüz sopa yiyordu. Amirinin emrine uymayan da iyi bir dayak yiyordu. Metresten doğan oğulla meşru kadından doğan oğul hukuken aynıydı. Baba oğullarına eşit davranmak zorundaydı. Erkekler bütün karlılarına bir çadır ve iaşe sağlıyorlardı. Koca her gün başka bir karısında yiyip içip geceliyordu; fakat karıları arasında bir eşitlik yoktu. Çünkü erkek, daha çok ilgi gördüğü karısının yanında daha fazla kalabiliyordu; ama genellikle karıları arasında kavga çıkmıyordu.²⁷⁶

Bir katil için fidye yoktu. Bir adam bir başkasına demir veya kılıçla vurmuşsa, isabet ettirse de ettirmese de, hatta yalnızca tehdit etmiş olsa bile elini kaybediyordu. Yaralayan kişi aynı şekilde karşılık görüyordu. Küçük şeyler çalanlar öldürülüyor, dövülüyordu. Bir şey çalan yedi sopa, iki şey çalan on yedi sopa, üç çalan yirmi yedi ve bu yüz yedi sopaya kadar gidiyordu. Ama birçok hırsız bu dayaktan ölüyordu. Yüz yedi sopadan daha fazlasını hak edecek kadar mal veya meselâ bir at yahut ölmesini gerektirecek bir şey çalan hırsız kılıçla ikiye

²⁷⁵ Simon'a göre Cengiz Han, han seçilişinin ertesi günü herkesi yüksek dağa toplayıp kendilerinde bol bol işlendiğini söylediği üç günahı, yâni yalancılık, hırsızlık ve zinayı yasakladı; Simon, 9-10.

²⁷⁶ Carpini, 60-61.

bölünüyordu. Ama çaldığının dokuz mislini ödemek kaydıyla kurtulma şansı da vardı.²⁷⁷

Willem'in söylediğine göre, iki kişi dövüşürken kavga edenlerin yakınları bile müdahale etmiyordu. Hırpalanan hanın mahkemesine başvuruyor, bundan sonra rakibi ona dokunursa bile idam ediliyordu. Zarar gören zarar vereni sanki tutukluymuş gibi yanında sürüklüyordu. Suçüstü olmazsa idam cezası uygulanmıyordu; fakat suçlunun suçunu itiraf etmesi için işkenceler ediliyor ve böylece itiraf alınıyordu. Cinayet ve zinanın cezası idamdı. Büyük ölçekte hırsızlık da idamla cezalandırılıyor, küçük ölçekte olanları ise dayakla geçiriliyordu. Fakat bu dayaklar ciddi dayaklardı: yüz sopa atılması gereken bir dayakta yüz ayrı sopa gerekebiliyordu. Sahte elçiler ve sihirbazlar da idam cezasına çarptırılıyorlardı.²⁷⁸ Bundan iki yüzyıl sonra Barbaro'nun Uzun Hasan'ın sarayında bulunduğu sırada Hitay ülkesinden gelen elçilerden ve onların yanındakilerden duyduğuna göre, Moğollar arasındaki adâlet aynı şekilde işlemeye devam ediyordu. Barbaro'nun duyduklarına göre, bir kadının testisini alıp içindeki sütü içen bir adam ve başka bir kadının ip eğirmek için sırtında taşıdığı ince uzun, küçük bir boruyu çalan başka bir adam kılıçla ortadan ikiye bölündüler. Ayrıca o ülkede birisi bir başkasına nereye gittiğini sorar da soru sorulan şikayetçi olursa, sormaktaki gerekçesini kanunî olarak anlatabilmeliydi. Yoksa ceza alıyordu. Tatarlar arasında özgürlük ve adâlet geniş bir şekilde uygulanıyordu.²⁷⁹

Timurlu Devleti'nde de adâletin icrası sertti. Timur, eğlencelerinde aynı zamanda suçluluğu kesinleşenlerin infazlarını da gerçekleştiriyordu. Bir torununu

²⁷⁷ Polo-1, 178.

²⁷⁸ Willem, 106-107.

²⁷⁹ Barbaro, 82-83.

evlendirirken verdiği ziyafet sırasında, kendisi seferdeyken halka zulmettiğini ve görevini suistimal ettiğini öğrendiği Semerkand yöneticisini, onun için şefaatte bulunmaya çalışan başka bir ileri geleni ve seferden önce kendisine üç bin at hazırlamasını istediği hâlde bunu beceremeyen bir saray görevlisini idam ettirmişti. Onun ileri gelenler hakkındaki bu kararları uygulamaya koyması, Clavijo'ya ibret verici gelmişti. Ayrıca eti çok pahalı sattıkları anlatılan birkaç kasap da idam edilmiş, başka bazı esnaflar da cezaya uğramışlardı. Rütbeliler asılarak idam edildikleri hâlde sıradan insanların kafaları kesiliyor, bu da utanç verici bir ölüm olarak algılanıyordu.²⁸⁰ Timur, nereye giderse gitsin hâkimlerini yanında taşıyordu. Bu hâkimler şikayetleri dinliyor, davaları görüyor ve hükümlerini uygulamadan önce Timur'a soruyorlardı. Hükümler kişiye özel uygulanıyorlardı. Verilen cezaları kâtipler yazıyor, bunlara deftere kaydediliyor, hâkim tarafından mühürleniyor ve bu defterler en son Timur'un, üzerinde "bu haktır!" yazan mührüyle tekrar mühürleniyordu.²⁸¹

Memlûklerde de adâlet sistemi katıydı. Tafur Memlûk Sultanı'nın huzurundayken omuzlarında bir Müslüman'ı taşıyan yüz kadar adam içeri girmiş, adamı yere bırakıp üzerindekiyi çıkararak çubuklarla karnına ve omuzlarına iki yüz sopa vurmuşlardı; çünkü bütün cezalar Sultân'ın huzurunda infaz ediliyordu.²⁸² Tafur başka infazlara da şahit olmuştu. Komşuları olan bir sarrafın dükkanı soyulurken dükkanı gözetlemedikleri için üç esnafın idam edildiğini görünce o, suçsuz insanları cezalandırdıklarını tercümana söylemiş; fakat tercümandan, halk çok kalabalık

²⁸⁰ Clavijo, 187-188; Kubilay Kağan da kendine isyan eden akrabalarını kanını akıtmadan, halı içinde boğdurarak öldürtüyordu. Türklerde soyluların kanının akıtılmaması için bkz.: M. Fuad Köprülü, "Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti," *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, sa. 1, İstanbul, 1938, s. 71-79.

²⁸¹ Clavijo, 217.

²⁸² Tafur, 108.

olduğu için adâletin ancak böyle sağlandığı, gerekirse bunun için zalimane ve merhametsiz de oldukları cevabını almıştı.²⁸³ Ancak Tafur, kendisinden haksız yere haraç almak isteyen bir vali idamla cezalandırıldığında aynı tepkiyi göstermemişti.²⁸⁴

Doğu ve Batı Türklerinin her ikisinde de adâlet, özellikle cezaların infazı, bir nevi gövde gösterisiydi. Devletin hâlâ başta olduğunun, suçluların cezalandırıldığının ispatı buydu. Hükümdârlar meşruiyetlerini yasalarla sağlıyorlar ve sürdürüyorlardı. Ayrıca zâten adâletin tesisi, modern öncesi çağlarda dahi hükümdârın önemli vazifelerinden biriydi. Âdil olmayan hükümdâr kalıcı olmayı da beceremezdi. Bu ve bunun gibi sebeplerle bâzı hükümdârların cezaları halkın önünde uygulamayı seçmesi anlaşılabilir. Fakat yine de bunu bir yerleşik alışkanlığı olarak görmek de gerekebilir. Nitekim konar-göçerlerde halkla hükümdâr, doğa şartlarından dolayı aynı hayatı yaşamak zorunda oldukları için, adâletin uygulanması sırasında böyle bir seremoniye gerek kalmadığı düşünülebilir.

3.1.6-Din

Ortaçağ Avrupa toplumlarında din, hayatı diğer bütün şeylerden çok etkileyen, düzenleyen ve devam ettiren unsurdur. Hatta o günkü şartlarda aşılması imkânsız görünen yolları aşmaları için seyyahları motive eden muharrik kuvvet de dindi. Aydınlanma hamlelerinin öncülerinin ortaya çıkmış, Batı'nın zihin dünyasını dönüştürmeye başlamış olması da pek bir şeyi değiştirmemişti. Çünkü toplumların alışkanlıkları birkaç büyük itişle yıkılmıyor, en fazla sarsılıyor; fakat zayıflamış da olsa eski âdetler yaşamaya devam ediyordu. Elbette konar-göçerlerin hayatlarında da din önemli bir yer tutuyordu. Fakat onların dinden daha fazla önemsedikleri bâzı

²⁸³ Tafur, 127.

²⁸⁴ Tafur, 95.

şeyler de vardı ve bu, onları, günlük hayatlarını sürdürürken dine uymak zorunluluğu hissetseler de, başkalarının dinlerine karşı umursamaz yapıyordu.

Bozkırın zamanı kıymetli kılan, insanları sürekli çalışmaya sevk eden hayatı, uzun ibadetlerin onların dinlerinde var olmamasını intaç etti. Gerçekten de bunlar, yerinde günler süren yolculukları aksatabilir, hatta güvenlik sıkıntıları doğurabilirdi; bu yüzden dinlerinde yerleşiklerin anladığı mânâda ibadetler yoktu ve Hartog'un dediği gibi, bu durum seyyahların, onların dini olmadığını düşünmelerine yol açtı.²⁸⁵ Cahen'in Süryani Mihael'den naklettiğine göre, Türklerin kutsal törenler hakkında herhangi bir fikirleri yoktu ve kişilerin inançlarını sorgulamak âdetleri olmadığı gibi, bu yüzden kimseyi de cezalandırmazlardı.²⁸⁶ Yâni Batı Türkleri de, her ne kadar Müslüman oldularsa da, eski alışkanlıkları pek değişmedi; kayıtsızlık derecesindeki hoşgörülerini sürdürdüler.²⁸⁷ Hatta inanışları Türklerinkinden pek de farklı olmayan Altınordu Tatarları, Barbaro'nun zamanında yüz yıl veya daha da öncesinde Müslüman olmuş bulunmalarına rağmen dinlerine istedikleri gibi inanmakta özgürlerdi; bir kısmı tahtadan veya eski parçalardan yaparak arabalarda taşıdıkları putlara tapıyorlardı.²⁸⁸

Carpini, bâzılarının tahminlerine göre Moğolların, eğer mutlak bir hâkimiyete sahip olsalardı herkesi kendi putlarına taptıracaklarını söylüyordu; fakat bundan daha doğru ve gerçek olan, yine kendisinin söylediği: şimdiye kadar hiçbir kimseyi dinini inkâr etmeye zorlamamışlardı.²⁸⁹ Moğol Hanları bâzı siyasî gereklilikler

²⁸⁵ Hartog, *age*, 18.

²⁸⁶ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 4. Baskı, çev.: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 2011-Şubat 2012, s. 177-178.

²⁸⁷ Moğollar da böyleydi. Topraklarında hangi tanrıya tapınıldığına değil, kendilerine itaat edilip edilmediğine dikkat ediyorlardı; Polo-1, 76.

²⁸⁸ Barbaro, 10.

²⁸⁹ Carpini, 47.

dışında²⁹⁰ hiçbir dinden yana tavır koymuyorlardı; meselâ Kubilay Han, birçok dini barındıran ülkesinin tartışmasız yöneticisi olabilmek için bir yandan Konfüçyüsçü bilginlere ülke yönetiminde ayrıcalıklar tanıyor, diğer yandan Pololardan halkını Hristiyan yapmak için yanlarında yüz bilgin getirmelerini istiyordu.²⁹¹ Ama mezkur dinlerden başka dinlere de ayrıcalıklar tanınması ve iyi davranması Kubilay'ı asla bir Moğol olmaktan çıkarmadı;²⁹² o, bu konuda, tam olarak bir bozkırlının davranması gerektiği gibi, faydacı davranıyordu: bu tavır kendini en çok, diğer dinlerin görevlilerine karşı davranışlarında belli etti; küçük bir kabileyken çok kısa bir sürede dünyanın en büyük imparatorluğuna evrildiler, bu onları evrensel iddialar güden dinlerin çoğuyla temasa getirdi, doğal olarak bozkırın bu çocukları kendi tanrılarından şüphe etmeye başladılar ve ötekilerin din adamlarının ibadetlerini de serbest bıraktılar;²⁹³ daha fazla olarak onların kendi iktidarları için lehte dualarını da temine uğraştılar.²⁹⁴

Bilinen dünyanın önemli bir kısmını kapsayan Türk İlleri'nde çok canlı bir din hayatı vardı veya seyyahlar, motivasyonları bu olduğu ve buna yoğunlaştıkları için dikkatlerini din üzerine topladılar. Aslında bunların ikisi birden doğrudu. Ama seyyahlar tercihlerini diğerlerine kıyasla Doğu Hristiyanlarından bahsetmekten yana kullandılar. Ermeniler, Gürcüler, Nasturîler ve diğerlerinin Latin Kilisesi'yle benzeşen veya ayrışan ibadet tarzları anlatılarının içinde kalabalıkça yer aldı. Fakat

²⁹⁰ Bu tartışmaların neticesi olarak Polo Taoculuğu büyük dinler arasında saymaz. Kubilay Han'ın bilinçli bir tercihten dolayı Moğol ülkesinde Budacılarla Taocular arasında çatışma vardı ve devlet desteğini Budacılar ele geçirmişti; Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev.: Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s. 37-38.

²⁹¹ Rossabi, *age*, 137-138.

²⁹² Rossabi, *age*, 222.

²⁹³ Hartog, *age*, 19.

²⁹⁴ Kubilay Han bunun için bütün dinlerin ayınlerine katılıyordu; Polo-1, 211.

çalışmamız gereğince bizi daha çok, Doğu Hristiyanlarının değil, Türk topluluklarının dinî alışkanlıkları ilgilendiriyor.

Moğollar görünen ve görünmeyen bir dünyayı yaratan ve dünyadaki her şeyi adâletiyle yöneten, Itoga adlı bir Tanrı'ya, dua ederek, methiyeler düzerek veya kendilerince ayinler tertip ederek tapıyorlardı. Bunun yanında keçeden ve ipekten maketler de yaparak çadırlarının içine koyuyor, bunların evlerini koruduklarına inanıyorlardı. Bu putlardan bir tane de Güyük'ün ordasında vardı ve Cengiz Han'a benziyordu. Bu puta hediyeler sunuyor, hayvanlar bağışlıyor, önünde güneşe dönerek Tanrı huzurundaymış gibi diz çöküyor, kendilerine tâbi olan soylulara da aynını yaptırıyor ve ibadet ediyorlardı. Bunun haricinde güneşe, aya ve ateşe tapıyorlar, onlara saygı duyuyorlardı. Sabah kahvaltısından önce yiyecek ve içeceklerinden sunuyorlardı. Tapınma hususunda tayin edilmiş kuralları yoktu. Hançeri ateşe sokmak, yine hançerle eti kazandan almak, ateşin yanında et doğramak günahtı. Atlar için kullandıkları kamçıya yaslanmak, kamçıyla oklara dokunmak, bununla kuş yavrularını yakalamak ve öldürmek, ata yularıyla vurmak, sütü veya başka bir yiyecek ve içeceği yere dökmek, eşiğe basmak²⁹⁵ ve başka birçok şey de günahtı. Fala ve büyüye çok önem veriyorlar, sefere çıkarken dahi ona dayanarak karar alıyorlardı.²⁹⁶ Herhangi bir sefere çıkacakları zaman hilali veya dolunayı bekliyorlardı. Aya Büyük Han diyorlar, güneşi de onun annesi sayıyorlardı; çünkü ay parlaklığını ondan alıyordu. Ateşin her şeyi temizlediğine inanıyorlar, ülkelerine

²⁹⁵ Kubilay Han'ın sarayındaki salonlarda veya Han'ın olabileceği her yerde bütün kapılarda iri kıyım iki adam ellerinde sopayla, ziyaretçiler kapının eşiğine basmasını diye nöbet tutuyorlardı; Polo-1, 234.

²⁹⁶ Willem Mengü Han'ın huzuruna çıkarken bir hizmetkârın elinde yanmış koyun kemikleriyle dışarı çıktığını gördü ve bunların ne olduğunu merak ederek sordu. Ona, Han'ın kemiklere danışmadan hiçbir şey yapmadığını söylediler. Han, aklına yeni bir girişim geldiğinde üç tane yanmamış kemik getirtiyor, bunları elinde tutarak yapacağı işi düşünüyor ve sonra yakması için kölesine veriyordu. Kemikler kömür gibi olunca tekrar Han'a getiriliyor; Han onların uzunlamasına, temiz biçimde yarılıp yarılmadığına bakıyor; üçünden biri temiz şekilde yarılmışsa harekete geçiyor, yarılmamışsa o işi asla yapmıyordu; Willem, 203-204.

elçiler veya ziyaretçiler geldiğinde kam öncülüğünde temizlenme ayinleri yapıyorlar ve bu yolla günahlarından arınıyorlar, kötülüklerden kurtuluyorlardı.²⁹⁷

Mengü Han Willem'i, ülkesine dönmeden önce son kez huzuruna çağırdı ve ona, kendi dinlerini anlattı. Onun söylediklerine göre Moğollar, tek bir Tanrı olduğuna, onun aracılığıyla hayata kavuşup öldüklerine inanıyorlar, kalplerini ona yöneltiyorlardı. Tanrı bir ele birkaç parmak verdiği gibi, insanlığa da değişik yollar vermişti. Hristiyanların Kutsal Kitap'ı, Moğolların da şamanları vardı ve Hristiyanlar Kitap'a uymuyorlarken Moğollar şamanların söylediklerini yapıyorlar, barış içinde yaşıyorlardı.²⁹⁸

Şamanlar Moğolların esas din adamlarıydı; ne yapılmasını önerirlerse bu, vakit geçirmeden yerine getirilirdi. Sayıları çoktu, bir de başları vardı. Bunun çadırı her zaman Mengü'nün çadırına bir taş atımı mesafedeydi. Putların taşındığı arabalardan o sorumluydu. Diğerleri başka yerlere yerleşiyorlardı ve dünyanın her yerinden, onların marifetine inanan insanlar tarafından ziyaret ediliyorlardı. Göç sırasında şamanlar en önde gidiyorlar, durulacak yerin neresi olacağını da onlar söylüyorlardı. Bayram olacağı zaman putları kendi çadırlarına daire biçiminde yerleştiriyorlardı, diğer şamanlar gelerek onların çadırlarında bu putları ziyaret ediyorlardı, yabancılar buraya giremiyordu. Başlarındaki şaman astronomi biliyordu, güneş ve ay tutulmalarını öngörüyordu. Bu olacağı zaman halk dışarı çıkmamak için erzak depoluyor, tutulma süresince davul çalarak gürültü koparıyor, her şey bitince de yiyip içip kutlama yapıyordu. Şamanlar her işin yapılacağı günü belirliyorlardı, onların oluru alınmadan hiçbir iş yapılmıyordu; hatta Moğollar bunun için Avrupa'da

²⁹⁷ Carpini, 43-50.

²⁹⁸ Willem, 246-247.

bir kez daha ortaya çıkmamışlardı. Saraya gönderilen her şeyi ateşin içinden geçiriyorlar, bu işlem sırasında yere düşen bir şey olursa kendilerine alıyorlardı. Ölülerin mallarını da ateşten geçiriyorlardı ve bunu yapmadan diğer eşyaların arasına kesinlikle karıştırmıyorlardı.²⁹⁹

Polo'ya göre Moğollar büyük, yüce ve göksel bir tanrıya inanıyorlardı. Her gün buhur ve tütsülerle andıkları bu tanrının adı Natigai'ydi. Ondan sadece sağlık ve sağduyu diliyorlardı. Natigai'nin karılarını, çocuklarını, hayvanlarını ve tohumlarını koruyan bir yer tanrısı olduğuna inanıyorlardı. Büyük saygı ve sevgiye mazhar olan bu tanrı, evlerde saygın bir yere konuyordu. Ona keçe ve kumaşlar yapıyor, kumaşa bir de kadın ve küçük çocuklar çizerek bu çizimlerin tanrının ailesi olduğunu söylüyorlardı. Öğle veya akşam yemeği sırasında biraz yağlı et alarak tanrının, karısının ve çocuklarının ağzına sürüyorlar, ağızlarını daha sonra haşlama suyuyla yıkıyorlar ve başka tanrılar için de evin veya odanın kapısına bu sudan serpiyorlardı. Böylece diğer tanrılar da onların yemeklerinden haklarını almış oluyorlardı.³⁰⁰

Moğolların ülkesinde birçok başka dinin daha birbirleriyle büyük çatışmalara girmeden yaşadığını söyleyebiliriz. Tibetli rahipler, Budistler ve Uygur Budistler, Nasturîler, Müslümanlar ve Haşhaşîler seyyahların gözüne çarpmış veya seyyahlar onlarla ilgili bir şeyler duymuştu.³⁰¹ Hatta Mengü, Haşhaşîlerin kendisini öldürmek için dört yüz fedaiyi yola çıkardıklarını öğrendiği için, bir yere gitmesi gerekirse dönüşte başka bir yol kullanıyordu.³⁰²

²⁹⁹ Willem, 167 ve 250-251.

³⁰⁰ Polo-1, 173; Barbaro da Altınorda Tatarlarının mağaralarında tapındıkları putlar olduğunu ve sabah çadırlarından çıktıklarında karşlarına çıkan ilk hayvana tapındıklarını görmüştü; Barbaro, 35.

³⁰¹ Uygur ve diğer Budistler için Willem, 164-166; Budistler için Polo-1, 148-151, Haşhaşîler için Polo-1, 117-123.

³⁰² Willem, 231 ve 235.

Schiltberger, peygamberlerinin Müslümanlara koyduğu bâzı kanunlardan bahsetmişti. Buna göre, Tanrı ilk insanı kendi suretinde yarattığından, Hristiyanların karılarına güzel görünmek için yaptıklarını yapmak, yâni sakal kesmek yasaktı. Genç yaşlı herkes sakalını uzatıyordu. Sakalını kesen ilahî yaratımı hor görmüş oluyordu. Müslümanlar diğerleri yanında başlarını açamıyorlardı. İnsan başındakini, ancak ölen babası, annesi veya bir arkadaşı ise onun cenazesinde yahut birinden davacı olduğunda açabiliyordu; ikinci durumda şapkasını çıkarıp davacı olacağı kişinin önüne fırlatıyordu. Herkesin besleyebileceği kadar eş almasına izin verilmişti. Müslümanların öldükten sonra birçok karıları olacak, ancak bu kadınlar her yatıştan sonra yine bakire kalacaklardı. Bu da sadece Müslümanlara özgü bir yaratımdı. Sadece boynu kesilerek öldürülen kuşların ve hayvanların yenmesine müsaade ediliyordu; domuz eti yemek ise yasaktı. Hristiyanların pazarları gibi onlar da cumayı kutluyorlardı. Cuma günü camiye gitmeyen bir el merdivenine bağlanıp şehirde gezdiriliyor, namaz bittikten sonra da yirmi beş sopa atılıyordu. Namaz haricinde cuma günü çalışmak da serbestti. Ellerini Tanrı'ya kaldırıp koro hâlinde Hristiyanlardan intikam için niyazda bulunuyorlardı. Halkın, sadece hocaların ve muhtaçların gidebildiği üç çeşit mabet vardı ve adları *mesgit*(mescid), *medrassa*(medrese) ve *amarattı*(imâret). Mabetlere ölü gömülüyordu. Ölüler dışarıda yıkanıyordu. Yılda bir ay oruç tutuyorlardı ve bu her yıl başka bir ayda oluyordu.³⁰³ Oruç bütün gün boyuydu, yıldızlar görünene kadar yiyip içmek yasaktı. Sonra *papaz*(müezzin) bir kuleye çıkararak halkı ibadete çağırıyor, ibadetten sonra

³⁰³ Kendi takvimleriyle Müslümanların takvimi arasında fark Schiltberger'e tuhaf gelmiş olmalı.

insanlar evlerine gidiyor ve gün ağarana kadar et ve başka neleri varsa yiyorlardı. Oruç süresince karılarına da yaklaşıyorlardı.³⁰⁴

Clavijo Erzurum yakınlarında Deliler adlı bir köye uğradı. Köyün bu adı alma nedeni, orada yaşayanların dünya hayatını terk etmiş dervişler olmasıydı. Etraftaki köylüler buraya gelip dervişlerle sohbet ediyor, hastalar köye taşınarak onların nefesinden şifa arıyordu. Dervişlerin bir de başları vardı. Bu adam diğerleri tarafından büyük hürmet görüyor, evliya olarak tanınıyordu. Timur buradan geçerken köye uğrayarak başkanlarının yanında kalmıştı. Etraftan köye bol bol adak geliyordu. Köyün yöneticisi dervişlerin de başkanıydı. Halk ise yalnız başkanı değil, bütün dervişleri evliya olarak görüyordu. Bu adamların saçları ve sakalları traşlıydı, yaz kış eski bir aba giyiyorlar, ellerindeki sazlarla ilahîler söylüyorlardı. Tekkelerinin kapısında bir püskül ve bir ay bulunuyor, altında da geyik, keçi ve koyun boynuzları sıralanıyordu. Her dervişin kapısı üzerinde böyle bir boynuz vardı.³⁰⁵

Tafur da Memlûk ülkesinde dervişlerle karşılaştı. Bunlar kafalarını, sakallarını, kaş ve kirpiklerini traş ediyorlardı. Kutsal olduklarını söyleyerek deliler gibi yaşıyorlardı. Tanrı'ya hizmet için dünyadan ve onun şatafatından uzaklaşmışlardı. Bâzıları boynuz takıyordu, bâzıları da bal ile sıvanıp kendilerini kuş tüyü ile kaplıyorlardı. Bâzılarının ellerinde, ucunda lamba ve fenerler olan sııklar, bâzılarında da ok ve yaylar vardı. Hepsisi birbirinden farklı kılıklarda, fakat hepsi de Hristiyan kıyıcısı olarak geziniyorlardı. Halktan büyük saygı görüyorlardı. Tafur onlarla karşılaştığı bir gün nereye gittiklerini sorduğunda, kimin daha hızlı

³⁰⁴ Schiltberger, 155-156 ve 160-161. Schiltberger bâzi konularda doğruyu söylüyor olsa da meselenin biraz dışında kalmış gibidir. Meselâ Müslümanlar bakabildikleri kadar değil, dört tane eş alabilirlerdi. Ramazan ve Kurban Bayramı kutlamaları için bkz.: Schiltberger, 157-159.

³⁰⁵ Clavijo, 101-102.

yanacağını görmek için Hristiyan köpeklerle birlikte ateşe girmeye gittiklerini söylemişlerdi.³⁰⁶

Barbaro Adana'da taştan yapılmış bir köprü üzerinde kendisiyle beraber olan sufilerin zikirlerini izlemişti. Köprüye varır varmaz sufiler vecd halinde dans etmeye başlamışlardı. Bir tanesi peygamber sevgisinden bahseden bir ilahî söylüyor, diğerleri önce yavaş yavaş, ardından hızlanarak dans ediyorlardı. Her şey okunan ilahînin ritmine göreymiş. O kadar hızlanmışlardı ki aralarından birkaç tanesi yere düştü ve bunun cezbe ve coşkudan olduğunu söylediler. Halk bu durumu ilgiyle izliyordu. Dervişler gösterilerini her menzilde tekrarlıyorlardı.³⁰⁷ Buradan çıkıp Uzun Hasan'a giderken hastalanan Barbaro, Mardin'de Pâdişâh'ın kardeşi Cihangir'in yaptırdığı hastanede başka bir dervişle karşılaştı. Çıplak, tüyleri kazınmış, sırtına kahverengi bir bez örtmüş, otuz yaşlarında, kalender dediği derviş yanına gelerek bir dua kitabı çıkardı, hoş bir sesle okumaya başladı. Biraz sonra Barbaro'ya işini gücünü sordu. Barbaro "yabancıyım" diyince, kendisinin de yabancı olduğunu, bu dünyada herkesin gelip geçici, yabancı bulunduğunu, ölüm gelene kadar vakit geçirildiğini; çıplak olarak dünyayı dolaştığını, pek çok yer gördüğünü, hoşuna gidecek hiçbir şey bulamadığını ve bu yüzden dünya işlerini terk etmeye gayret ettiğini söyledi. Bu sözler Barbaro'da dünyayı hakir görme duygusu uyandırdı.³⁰⁸

Ancak bundan daha ilgi çekici olanı, onun anlattığı başka bir hikâyeydi. Çıplak yaşayan ve halk nazarında itibar sahibi olan şöhretli bir derviş-vaiz, cahil insanları kendi taraftarı yapmışsa da bununla yetinmemiş, mucize göstermek

³⁰⁶ Tafur, 104. Anlattıklarına bakılarak Tafur'un bir derviş grubundan bahsettiği gibi bir çıkarım yapılabilir; ancak söylediklerinin çeşitliliği bize, bir derviş grubundan bahsettiği değil, aralıklarla rastladığı çeşitli derviş gruplarının hikâyelerini birleştirerek anlattığı izlenimi veriyor.

³⁰⁷ Barbaro, 50-51.

³⁰⁸ Barbaro, 53.

istemişti. Bunun için kendi etrafını duvarlarla çevirteceğini, kırk gün hiçbir şey yiyip içmeyeceğini ve çileden sağ çıkacağını söylüyordu. Kerpiç ve çamurdan dairesel bir kulübede kırk gün kaldı; vakit dolup yanına gittiklerinde adamı sağ salim buldular, halk şaşkınlıktan parmaklarını ısırды. Ama bir kişi kulübede et kokusu aldı, toprak kazıldı ve olay ortaya çıktı: Duvarda bir delik açılmış, kadı da geceleri bir boruyu oradan sokarak çorba, et ve başka gıdalar yollamıştı. Kadı ve derviş yaptıkları ortaya çıkarılınca öldürüldüler.³⁰⁹

Görüldüğü üzere seyyahların ziyaret ettiği coğrafyalarda çok canlı ve renkli bir din hayatı vardı. Türklerin ve Tatarların Avrupalılardan farklı olarak dinleri pek de önemsemeyen, onları bir vasıta olarak gören hürriyetçi tavrı, eğer siyasî iradeyle ciddi çatışmalardan kaçınılırsa, bütün dinlere yaşam hakkı verilmesine neden olmuştu. Münferit örnekler olmasına rağmen, hâkim din diğer dinlerin yaşayışına pek müdahale etmiyordu. Doğu'da da Batı'da da Müslümanlık hâkim din olmaya başlamıştı. Ama Doğu Türklüğüne kıyasla Batı'da daha fazla yol alınmıştı. Yine de her iki tarafın dine bakış açısında konar-göçer kültürün veya başka eski dinlerin izleri, belki de etkiledikleri dinlerin kendisinden de baskın olarak, bariz şekilde görülüyordu.

3.2-Ordular ve Savaş Usûlleri

Bozkırın hayvana dayalı iktisadî sisteminin avantajlarından birisi, sürülerin çoğalabilmesi, eğer bunun üzerine bir politika geliştirilirse hem de çok büyük sayılara ulaşabilmesi, böylece hükümdârların kendi adlarını ve tanrılarının düzenini yaymasının kolaylaşmasıydı. At, o günün en büyük teknolojik vasıtasıydı ve konar-

³⁰⁹ Barbaro, 108.

göçerlerde başka hiçbir kalabalıkta olmadığı kadar fazla bulunuyordu. Bu da onları düşmanlarına karşı yaptıkları savaşları kazanmak için çok daha şanslı kıldı. Bozkırda bilinen tarihi Mete Han'a kadar dayanan, iyi oturmuş ve her zaman büyük faydalar sağlamış bir askerî sistem vardı. Bu sistem devam ediyordu.

Carpini'ye göre, Cengiz Han her on kişiye bir onbaşı, yüz kişiye yüzbaşı, bin kişiye binbaşı ve tümene(10.000 asker) de bir başkomutan vererek ordunun düzenlenmesini sağladı ve bütün organizasyonu bu şekilde yaptı.³¹⁰ Ordunun tamamının başında iki veya üç noyan vardı; fakat tam yetki bunların sadece birindeydi. Savaş durumunda bir onluktan birkaç kişi kaçarsa kaçanlar, onluğun tamamı kaçarsa tamamı ölümle cezalandırılıyordu. Birkaç tanesi cesaret gösterip diğerleri saldırmaktan çekinirse, saldırmayanların cezası da ölümdü. Birkaç kişi esir düşer de diğerleri arkadaşlarını kurtarmazsa, yine ölüm cezası geliyordu. Askerler en azından iki veya üç yay veya iyi bir yay, ok dolu üç sadak, bir balta ve bir ip bulundurmaları zorundaydı. Daha zenginleri ise ucu sivri ve eğri bir pala taşıyorlardı. Atları zırhlı, askerlerin ayakları korumalıydı. Bu zırhlar başka hayvanların derisinden yapılabiliyordu. Seferden önce bir öncü kıtası kıl çadır, at ve silahla donanmış olarak önden gidiyordu. Bu grup düşmanın mallarına değil, doğrudan insanlarına saldırıyor, onları yaralıyor veya öldürüyordu. Rastladıkları insanlara hiçbir şey yapmasalar korkutup kaçırıyorlardı. Ama daha çok tercih ettikleri kaçırmak değil, öldürmektir. Bu grubu esas ordu takip ediyor, önüne ne çıkarsa yağmalıyor, ele geçirdiği insanları da öldürüyordu. Kumandanlar her tarafa akıncı çıkararak kendilerinden saklanan insanlara da ulaşılmasını sağlıyordu. Düşman görünce hemen üzerine saldırıyorlardı, her asker düşmana doğru bir ok atıyordu. Ancak karşıdaki safları geçemeyeceklerini

³¹⁰ Carpini, 79-80.

anlarsa, savaş taktiği olarak geri dönüyorlardı. Böylece takip eden düşmanı hazırladıkları tuzağa düşürüyorlar, etrafını çevirerek yeniyorlardı. Çok büyük bir orduyla karşılaşırsalar ondan iki gün uzaklıkta bir mesafeye çekiliyor, çekilirken geçtikleri bölgeyi yağmalayıp insanları öldürüyorlardı. Bu orduyu yenemeyeceklerini anlarsa çekilme on-on iki günlük mesafeye kadar devam ediyordu. Düşman ordusu bıkıp vazgeçince de dönüyorlar, bütün ülkeyi tahrip ediyorlardı.

Kırk yıldan uzun bir süredir savaşta oldukları için çok kurnaz ve akıllıca hareket ediyorlardı. Eğer bir meydan savaşı yapmak gerekirse ordunun hangi bölümünün nasıl hareket edeceği önceden biliniyor, ona göre saf tutuluyordu. Beyler, düşmanı uzaktan görebilecekleri bir noktada duruyorlardı. Bâzen maiyetlerindeki asker sayısını fazla göstermek için atlara maketten insanlar da bindiriyorlardı. Düşmanın zerine önce esirleri ve kendilerine yardım etmek zorunda bıraktıkları diğer milletlerin askerlerini sürüyorlardı. Aralarında biraz da kendi askerlerinden olabiliyordu. Bu arada asıl askerlerini düşmanı çembere alması için sağ ve soldan gizlice yolluyorlardı. Çember tamamlandığında beylerin etrafındaki atlı oğlanlar, kadınlar ve maketler sayesinde olduklarından daha kalabalık görünüyorlardı. Böylece düşman yanılıyor, korkuyordu. Bütün bunlara rağmen düşmanı yıldırmayı beceremezlerse bu sefer sahte bir geri çekilmeyle düşmana umut vererek çemberde boşluk açıyorlar, düşman saflarını bozup takibe kalkışınca da onları öldürüyorlardı. Mümkünse göğüs göğüse savaşmıyorlar, uzaktan ok atarak askerleri ve atları öldürmeye veya yaralamaya çalışıyorlardı. Karşılarından bu Şekilde iyice zayıflattıktan sonra göğüs göğüse saldırıyorlardı.

Yolları üzerinde bir kaleye rastlarsa kazıklar akarak onu kuşatma altına alıyorlar, ok ve mancınıklarla taş fırlatarak gece gündüz baskıda tutuyorlardı. Kaleyi

savunanlara dinlenme fırsatı vermiyorlar; ama kendileri sıra sıra saldırarak dinleniyorlardı. Bu şekilde kaleyi ele geçiremezlerse içine *Grek Ateşi* atıyorlardı. Hatta bâzen öldürdükleri insanların yağlarını eriterek fırlatıyorlardı. Kuşattıkları yeri böyle de alamazlarsa etraftaki bir nehrin yatağını değiştirerek bölgeyi su bastırıyorlar; bu da kâr etmezse tüneller kazıyor, savaşa devam ediyor, hatta başka bir müstahkem mevki yaparak kuşatmayı uzatıyorlardı. Bu sırada içeriye haber gönderiyor, onları öldürmeyeceklerini söylüyorlardı. Uzun zamandır kuşatma altında kalan halk iyice sıkılmış olduğundan onlara kanıyordu. Teslim olanlara sayım için dışarı çıkmaları gerektiğini söylüyorlar ve verdikleri sözü tutmayarak herkesi öldürüyorlardı. Çok az sayıda esiri köle olarak tutuyorlardı.³¹¹

Simon da Tatarların bir bölgeyi nasıl işgal ettiklerini tasvir etti. Ona göre Tatarlar bölgeyi tek sıra hâlinde, enine işgal ediyor, tek bir kişinin bile kaçmasına izin vermiyorlardı. Eğer düşman kendini kaleye kapatırsa üç dört bin veya daha da fazla insanı bölgeye yerleştirip bekliyorlar, daha sonra kaçıyor gibi yapıyorlardı. Arkalarından silahlı olarak onları takip eden düşman yorulunca Tatarlar, dinlenmiş atlara binerek geri dönüyorlar; çeviriyorlar, eziyorlardı. Bir istihkam kuşattıklarında kimsenin girip çıkmaması için etrafını tutuyorlar, makine ve oklarla saldırıyorlardı. İçeridekilere rahat vermemek için gece gündüz savaşıyorlardı. Kuşattıkları yerin içine *Yunan Ateşi* ve öldürdükleri insanların yağlarını fırlatıyorlardı. Bu yolla başarılı olamazlarsa içeriye su bastırıyorlardı; bu da olmazsa tüneller kazıyorlar, yine başaramazlarsa başka bir istihkâm inşa ederek bekliyorlardı. Şehri böylece alamayacaklarını anlarılarsa çekiliyorlar, güvende olduğunu düşünen düşman kapıyı açıyor ve Tatarlar saldırarak şehri veya kaleyi alıyorlardı. Kuşattıkları şehrin

³¹¹ Carpini, 95-96, 98-104.

insanlarıyla tatlı dilde konuşuyorlar, öldürmeyeceklerine dâir söz veriyorlar; fakat iş bittikten sonra köle olarak alacakları hariç herkesi öldürüyorlardı.³¹² Willem'e göre de Moğollar hiçbir ülkeyi güçle ele geçiremiyor, bunu ancak entrikayla sağlıyorlardı.³¹³

Polo'ya göre Tatarların silahları ok ve yay, kılıç ve demir kütleler, mızrak ve baltalardı; ama en çok ok kullanıyorlardı. Dünyanın en iyi okçuları onlardı. Zırhları dayanıklı ve kalın hayvan derisinden yapılıyordu. Çok iyi silah kullanıyorlardı, çok yiğitlerdi, hayatlarına çok az kıymet veriyorlardı, hiç çekinmeden her türlü tehlikeye koşuyorlardı ve çok acımasızlardı. Savaşta diğer herkesten gönüllü ve yürekliydiler. Çok az yiyecekle at sırtında uzun yolculuklar yapıyorlardı. Tatarların efendisi savaşa gittiğinde yanına yüz bin atlı alıyordu. Her on, yüz, bin ve on bin kişinin başına bir adam koyuyor, böylece yalnızca on kişiyle toplanarak bütün işlerini görüyordu. Bu on kişi de kendi emrindeki on kişiyle toplanıyor, emirler bu yolla en alta kadar iletiliyordu. Her emir kesin itaatle karşılanıyordu. On bin kişilik birliğin adı *tomandı*. Bir bölgeyi fethetmek gerektiğinde, dağlık da düzlük de olsa iki yüz kişilik bir öncü birlik araştırmaya gidiyordu. Geride ve yanlarda da bir o kadar muhafız bırakılıp dört yan koruma altına alınıyor, ordunun baskına uğraması engelleniyordu. Savaş sırasında, kovalayarak olduğu kadar kaçarak da zafer kazanıyorlardı; çünkü onlar için kaçmak bir utanç kaynağı değildi. Düşmanla karşıya karşıya gelmiyorlar, ok atarak etrafında dönüyorlar, çoğu zaman kaçır gibi yapıp ona büyük zarar veriyorlardı. Atların manevra kabiliyeti çok yüksekti. Peşlerine düşüldüğünde de yüz yüze olduğu kadar iyi dövüşüyorlardı; geriye ok atmakta çok mahirdiler. Düşman onları kaçırarak yendiğini düşündüğü anda savaşı kaybetmiş oluyordu. Düşmanın

³¹² Simon, 25-27. Simon, özellikle kuşatmayla ilgili bölümleri yine Carpini'den almış gibi görünüyor.

³¹³ Willem, 237.

atları ve askerleri ölünce geriye dönüp bir hat hâlini alıyorlar, çok gürültülü davranarak rakiplerini kaçırtıyor ve yeniyorlardı.³¹⁴ Savaş sırasında sayısız müzik âleti çalınıyor, bütün insanlar avazları çıktığı kadar bağırarak şarkı söylüyor; gök sarsılır gibi oluyordu.³¹⁵ Savaş boyunca yararlık gösterenler ise mutlaka büyük miktarlarda ödüllendiriliyor, terfi ettiriliyordu.³¹⁶

Ordu kelimesi eski zamanlarda yalnızca bizim anladığımız mânâda kullanılmıyordu. Ordu veya orda, bir nevi başkent demektir; gerektiğinde bu başkent hükümdârla birlikte hareket ederek savaş düzeni de alabiliyordu. Willem bu ordalardan birkaç tanesiyle karşılaştı. Çağatay'ın ordusunun, üzerine çadırlar yüklenmiş arabalarıyla kendisine doğru geldiğini görünce büyük bir şehir kendisine ilerliyormuş gibi hissetti. Hayvan sürülerinin büyüklüğünü görünce daha da şaşırıldı; bu büyük orduda yalnızca beş yüz adam hizmet ediyordu.³¹⁷ Batu'nun karargâhı ise çok daha büyüktü, Willem onu görünce huşu içinde kalmıştı. Şehir uzunlamasına yayılmış üç veya dört fersah genişliğindeydi. Herkes çadırını nereye kuracağını biliyordu. Bu nedenle saray onların dilinde “orta” anlamına gelen “*orda*” olarak adlandırılıyordu; çünkü saray her zaman hanın adamlarının ortasında yer alıyordu. Han çadırının kapıları güneğe açılıyordu; onun için kimse güneğe çadır koyamıyordu. Çadır kapısının önüne gelmemek kaydıyla sağa ve sola iyice yayılmak serbestti. Batu'nun maiyetine her zaman bir *Pazar* ve sayıları beş yüzü bulmayan hâne reisleri eşlik ediyorlardı.³¹⁸ Kubilay'ın ordularına da bütün maiyeti katılıyordu;

³¹⁴ Polo-1, 174-177.

³¹⁵ Polo-1, 207.

³¹⁶ Polo-1, 213-215.

³¹⁷ Willem, 113.

³¹⁸ Willem, 143, 147-148.

nişancılar, astrologlar, şahin yetiştiricileri ve diğer görevliler, kalabalık insanlar için her türlü erzak satıcıları ve âileler, Han'ın ordasıyla beraber hareket ediyordu.³¹⁹

Timur eşraf, soylular, maiyeti, eşleri ve kadın akrabalarının eşlik ettiği ordusuyla istediği yere gidiyordu. Kadınlar ve çocuklar orduyu takip ediyor, atlarla sürüler bu kalabalık insan grubunun iaşesini sağlıyordu. Timur bu şekilde hareket ederek büyük işler başarmıştı. İnsanları cesurdu, çok iyi at biniyorlardı. Ok ve yayı mükemmel kullanıyorlardı. Yemeği bol bulurlarsa fazlasıyla yiyor, az olduğu durumlarda kanaat ediyorlardı. Bu şekilde uzun süre yolculuk ediyorlardı.³²⁰ Ordu yüz kişilik kıtalara ayrılmıştı. Her on, yüz, bin ve on binlik kıtaların kumandanları bulunduğu gibi, bir de bütün orduyu yöneten bir başkumandan vardı. Savaş olduğu zaman bunlar çağrılıyor, sayılarına bakılarak düşmana ne kadar kuvvet gönderileceği anlaşılıyordu. Timur'un atları eşrafa bölüştürülüyor ve bakımı sağlanıyordu. Eğer bir ihmâl görülürse bakmayan kişi yakalanıyor, cezaya çarptırılıyor veya öldürülüyordu.³²¹

Clavijo bir keresinde Timur'un ovaya kurdurduğu bir karargâha rastlamıştı. Burada askerler çadır kuruyordu; en büyük kumandandan en küçük nefere kadar herkes yerini biliyor ve buluyordu. Üç dört gün içinde yirmi bin çadır kurulmuştu.³²² Karargâhta Timur'un eşleri de vardı ve onların çadırları çok güzel ve süslüydü.³²³ Timur bir eğlence tertip edeceğinde ordusu konuyor, Semerkand'ın bütün esnafı, kuyumcuları, aşçıları, kasapları, terzileri, kısaca bütün sanatkârları mecburen orada

³¹⁹ Polo-1, 248.

³²⁰ Clavijo, 143-144.

³²¹ Clavijo, 221.

³²² Clavijo, 176.

³²³ Çadırların ayrıntılı tasvirleri için bkz.: Clavijo, 179-183.

bulunuyordu. Şehir boşalıyor, kırdaki yeni bir şehir kuruluyor, eşyalar orada satılıyordu. Timur'un emri olmadan kimse bölgeden ayrılamıyordu.³²⁴

Bertrandon 2. Murad'ın ordusuna dâir bilgiler elde etmişti. Ona göre, Pâdişâh, Rumeli'den yüz yirmi bin asker seferber edebiliyordu. Hükümdâr bu orduyu oluştururken hiç masrafa girmiyordu; çünkü Türkiye'deki insanları Rumeli'ye yerleşmesi için teşvik ediyordu. Daha sonra da seferlere otuz bin askerle katılıyorlardı.³²⁵ Aynı şekilde Türkiye'den de her yıl on bin kişi hazır ediliyordu. Hükümdar insanlara toprak veriyor, karşılığında onlardan asker alıyordu. Kendisinin de beş bin piyade ve bir o kadar da süvarisi vardı ve bu sayıyı geliri yükselmedikçe artırmıyordu.³²⁶ Türklerin atları zayıftı, hızlı koşuyordu. Askerlerin çoğu atlarının eyer kayışında küçük bir davul taşıyorlar ve bununla haberleşip bir araya toplanıyorlardı.³²⁷

Bertrandon'dan sadece birkaç sene sonra Tafur, 2. Murad'ı, kendisine muazzam bir ordu eşlik ederken gördü. Daha önce görmediği bir manzarayla karşı karşıyaydı: yüz bin atlıdan oluşan bir ordu 2. Murad'a refakat ediyordu. Tek bir yaya yoktu, herkes at sırtındaydı. Pâdişâh ordusu ve maiyetiyle birlikte yaz kış çadırlarda yaşıyordu. Tafur onu gördüğünde yanında üç yüz kadar kadın, birçok davul ve çalgıyla birlikte hamama gidiyordu ve hamama gitmek dışında şehre pek girmiyordu. Türklerde âdet olduğu üzere herkes eyerinde bir demir gürz, davul, yay ve sadak taşıyordu. Savaş teçhizatlarının tamamı buydu. Ülke soğuk olduğundan ve atlar

³²⁴ Clavijo, 186-187.

³²⁵ Rakamlar konusunda Bertrandon'a veya kaynağına sorgusuz güvenmek doğru değildir. Çünkü böyle bir sayım varsa bile ona Bertrandon'un erişememesi gerekirdi. Bertrandon da, kaynağı da ne kadar güvenilir olurlarsa olsunlar bunlar tahminî rakamlardı.

³²⁶ Bertrandon, 239-240.

³²⁷ Bertrandon, 306.

çabuk yıkıldığından, at düşerse kendilerine bir şey olmasın diye çizmeler giyiyorlardı. Atlar sıska ve zayıftı, doğaları gereği bu böyleydi ve kötü hava da eklenince sahiplerini zor taşıyor gibi duruyorlardı. Tafur, onların atlarından biriyle gitmek yerine kendi eşeklerinden biriyle gitmeyi yeğlediğini söylüyordu.³²⁸ Ama sayıları bütün Galiçya ve Kastilya'daki binek hayvanlarından daha fazlaydı. Asker ve atlı sayısı şimdiye kadar onun gördüklerinin en büyüğü idi.³²⁹ Tafur Tatarların ordu-pazarları hakkında da bilgi edinmişti. Burada büyük bir şehre benzeyen, mal alınıp satılan büyük bir yer vardı. Burası Büyük Kadir unvanlı biri tarafından idare ediliyordu. Evler taşınabiliyor, bölgenin kaynakları tükenince hareket ediliyordu ve Tatarlar, sanki hiç yer değiştirmemiş gibi, kaldırdıklarını tekrar kuruyorlardı.³³⁰

Zeno Uzun Hasan'ın ordularını tasvir etti. Ona göre, hiçbir yerde onun askerleri kadar iyi atlı askerler bulunmazdı. Vücutlarını koruyan sağlam deri zırhları vardı. Buna ok işlemiyordu. Her çeşit silahla donanmışlardı ve iyi savaşçılardı. Yuvarlak kalkanları, oldukça keskin kılıçları vardı. Sayıları yaklaşık kırk bindi. Yardımcıları ise altmış bin kişi kadardı. Erkekler uzun boylu, oldukça güçlü, silah kullanmada becerikli idiler. Onların küçük bir grubunun kalabalık bir düşman grubunu yenebileceği söyleniyordu.³³¹ Zeno, Uzun Hasan'ın, Partların soyundan Lesdianslardan oluşan büyük bir orduya sahip olduğunu söylüyorsa da,³³² bunun

³²⁸ Türk atlarının zayıflığı meselesi, onların hangi amaçla kullanıldığıyla alakalıydı. Hakan Kılınc'ın da dediği gibi(Tafur, 44), konar-göçerlerin büyük topraklara egemen olmasını sağlayan şey, atlarının hareket kabiliyetiydi. Aslında Tafur gibi, Bertrandon da atların zayıflığını görmüş; fakat o fazladan olarak, bu zayıflığın aynı zamanda bir avantaj olduğunun da farkına varmıştı. Türkler 2. Murad zamanında henüz klasik mânâda bir imparatorluk hâline gelmemişlerdi ve onun için atları da, hükümdârlarının yaşayış tarzları da geçişkenliğe uyum sağlıyor, ancak daha çok konar-göçer hayat tarzına yakın görünüyordu.

³²⁹ Tafur, 149-152.

³³⁰ Tafur, 159-160.

³³¹ Zeno-Contarini, 22-23.

³³² Zeno-Contarini, 28.

dođru olmadıđını dűşűnmek gerekir. Çünkü Akkoyunlu Devleti Tűrkmen tabanlı bir devletti ve orduları da elbette Tűrkmen ađırlıklıydı.

Barbaro'nun Tana'da gűrdűđű orduda terzi, silah imalatçısı gibi ihtiyaç duyulan her iş için oldukça fazla sanat ve meslek sahibi yer alıyordu.³³³ O, Uzun Hasan'ın ordusunun kadınları ve çocuklarıyla beraber bulunmalarına rađmen hiç ekmezsiz ve şarapsız kalmayarak çok hızlı hareket ettiđini de gűrdű. Herkes ihtiyaç duyabileceđi malzemeleri yanında taşıyordu. Ordunun ileri gelenlerinin kadın ve çocuklarından bařka hizmetçileri, elbiseleri ve eřyaları da yanlarındaydı. Hayvan sayısı da oldukça fazlaydı. Barbaro, otuz mile ulařan bir dâire içindeki bu ordunun sayımına řahit oldu. Orduda altı bin çadır, otuz bin deve, beř bin katır, beř bin yük atı, iki bin eřek, yirmi bin seyisle iki bin sűvari atı, yirmi bin kűçükbař, iki bin bűyűkbař hayvan, on beř bin kılıçlı sipahi, bin okçu, yirmi beř bin seçkin sűvari, üç bin mızraklı ve okçu piyade, on bin yűksek ve orta tabakadan kadın, beř bin kadın hizmetkâr, on bir bin çocuk ve kűle, çoban, ulak ve benzeri insanlardan oluřan iki bin kiři vardı. Askerin ardından gelip mal satan esnaf ise sayısız miktarda terziler, ayakkabıcılar, demirciler, eyerciler, okçular ve yiyecek satanlardan oluřuyordu.³³⁴

Uzun Hasan'ın, Contarini'nin de içinde olduğu ordusu yola koyulduğunda yanlarında Pâdiřâh'ın âilesi, yűkler, yolculuk eşyaları, sayıları oldukça fazla olan katırlar ve develer de vardı. O zaman için alınması zor olan bir hızla yol alıyorlardı. Uzun Hasan nerede isterse konaklıyorlar, suyu ve otlakları iyi olan her yere řah'ın çadırı yollanıyor, ardından hep birlikte oraya gidiyorlardı. Otlar bitene kadar

³³³ Barbaro, 20.

³³⁴ Barbaro, 69-72; Contarini, Barbaro'nun sayımı sırasında orada bulunuyordu. Sűylediđine gűre Barbaro'nun sayımıyla Uzun Hasan'ın ordusunda yirmi beř binden fazla sűvari asker olduđunu hesaplamışlardı; Zeno-Contarini, 106, ki zâten Barbaro da aynı rakamı vermişti.

kalıyorlar, sonra tekrar hareket ediyorlardı. Yolculuk boyunca orduda pazar kuruluyor, ihtiyaç duyulan her şey bu pazarda bulunuyordu. Ancak normalden biraz daha pahalıydı.³³⁵

Görüldüğü üzere, özellikle Tatarların nasıl savaştıkları Katolik seyyahlar tarafından uzunca anlatıldı. Burada en çok dikkat çeken ve Batılılara hile gibi gelen şey, konar-göçerlerin savaş sırasında yakın çatışmadan kaçınmasıydı. Atların onlara bahsettiği hız ve-bozkırdaki nüfusun fazla olmaması nedeniyle-insan canının kıymetli olması, bâzı savaş taktiklerinin ve hilelerinin gelişmesine meydan vermişti. Tatarlar ve Türkler hafif süvarileriyle, gerektiğinde geri çekilip düşmanı bölmekten, bâzen iyice yorduktan sonra atlarını değiştirerek hücum etmekten çekinmediler. Bu da onları, ağır zırhlarla donanmış süvarilerle temsil edilen, görece hantal düşmanları karşısında üstün hâle getirdi. Nihayet bu üstünlük yerleşiklerin aklının dahi alamayacağı büyük coğrafyaların tek bir kudretin elinde toplanması şeklinde tecessüm etti.

Hareketli orduların yılın belirli vakitlerinde yaptıkları göçler de Batılılar için alışılmıştan dışındaydı. Sayıları yüz bini bulan kalabalıkların müthiş bir düzen içinde bir yerden kalkıp başka bir yere konması onlara tuhaf geldi; hâlbuki bütün bir hayat tarzı konmak ve göçmek üzere kurulduğundan, bozkırlılar sadece yaşayışlarını devam ettirerek bugün bize de müthiş gelen bu organizasyonu kurdular, uyguladılar. Yalnızca her şeyin düzgün gittiğinden emin olmak için bâzı mekanizmalar geliştirerek işleri kontrol altında tuttular. Tafur'un bahsettiği Büyük Kadir gibi yöneticiler, bu mekanizmanın denetçileri pozisyonundaydılar. Hem Doğu'da, hem

³³⁵ Zeno-Contarini, 101-102.

Batı’da konar-göçerler, bir hareket ve hız mekanizması tesis etmişlerdi. Ordularının ve haberci-casuslarının hızları da bunun en iyi göstergesi olarak karşımıza çıktı.

3.3-Posta Sistemi

Cengiz Han mensup olduğu medeniyetin kudret sınırlarını çok iyi biliyordu. Diğer bütün bozkırlılar gibi atın önemini kavramıştı; fakat bu kavrayış onda his seviyesinden şuur mertebesine çıktı. Zorluklarına rağmen atlı göçebeliliğin en büyük avantajı, o gün için yerleşiklere inanılmaz gelen hızlarla yol alma kabiliyetiydi. Yâni, kısaca söylemek gerekirse, Cengiz Han içinde bulunduğu dağınık kalabalıkları derleyip topladı; tek bir kuvvet hâline getirerek onlardan bir “hız medeniyeti” yarattı.

Konar-göçerlerin en güçlü silahlarından biri posta ve menzil sistemiydi. Hartog'a göre, bu sistemi Türklere Cengiz Han hediye etti. İçlerinde çalışmamızın konusuna dâhil olan üç seyyahın, Carpini, Willem ve Polo’nun da bulunduğu dört seyyah-ki dördüncüleri Hindistan’a seyahat eden Odorico di Pordenone’dır-bu teşkilattan yararlandı ve çok etkilendi.³³⁶ Ancak gerçekte sayı bundan daha fazlaydı.³³⁷ Clavijo, Timur’un bütün yol üzerinde atlar bulundurulmasını emrettiğini söylüyordu;³³⁸ bu söylem posta sisteminin Timur zamanındaki yankısından başka bir şey değildi. Yine aynı zamanda Schiltberger de Memlükler arasında buna benzer bir

³³⁶ Hartog, *age*, 47-48.

³³⁷ Arap seyyah İbn Battuta da bu teşkilattan faydalandı. Ona göre Çin, seyyahların emniyetle seyahat edebilecekleri bir ülkeydi. Bir seyyah dokuz aylık bir yolu, yanında çok mal olmasına rağmen rahatlıkla gidebilirdi. Her menzilde bir kervansaray vardı ve her kervansaraya emrinde atlı ve yayalar olan bir hâkim bakıyordu. Güneş battıktan sonra hâkim yanında bir kâtiplerle kervansaraya geliyor, yolcuların isimlerini alıyor ve kapıyı üzerlerine kilitliyordu. Sabah da yine kâtiplerle gelerek herkesi ayrıntısıyla kaydediyordu. Ardından hepsini sıradaki menzile yollamak için yanlarına bir adam koyuyordu. O adam yolcuları götürdüğüne dair bir yazıyla geri dönmezse bundan sorumlu oluyordu. Menzillerde yiyecek ve bilhassa tavuk ve kaz vardı, koyun ise azdı; *İbn Battuta Seyahatnamesi*, haz.: Mümin Çevik, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mayıs 2015, s. 488. (Bundan sonra Battuta olarak anılacak.)

³³⁸ Clavijo, 132-133.

sistemin kullanıldığını gördü. Contarini ülkesine Tatar ve Rus ülkelerinden dönmek mecburiyetinde kalınca bu sistemin kalıntılarına rastladı.³³⁹

Herhangi bir ülkeye elçi yollandığında veya kendilerine elçi geldiğinde, sayıları ne kadar olursa olsun halkın elçilere gerekli atları, arabaları ve iaşeyi sağlaması gerekiyordu. Ancak Carpini kendisine yeteri kadar yiyecek, içecek ve giyecek verilmemesinden şikayetçiydi. Ayrıca ülkedeki her şey, bu arada atlar da hakana aitti.³⁴⁰ Onlar, Moğol ülkesinin ilk köyüne girer girmez köyün reisinden atlar ve diğer köye kadar kılavuzluk yapacak adamlar aldılar.³⁴¹

Willem Moğol topraklarına girdikten sonra, eşyalarını taşımak için at mı araba mı istediği sorulduğunda, Konstantinopolisli tacirlerin söylediklerine uyarak arabayı tercih etti; fakat kısa bir süre sonra yaptığına pişman olarak bunun bir tedbirsizlik olduğunu düşündü; çünkü eğer araba yerine atı seçmiş olsaydı, yolu iki kat hızla alacaktı.³⁴² Daha sonra bu hatasından vazgeçti ve atlarla yol aldılar. Duruma alışmıştı, zorluk çekiyordu; fakat bâzen bir günde iki üç at değiştirerek yoluna devam ediyordu.³⁴³ Hiçbir yerleşime rastlamadıkları yerlerde bile bir günlük aralıklarla konuşlandırılmış yamalar görüyorlardı.³⁴⁴

Kubilay Han iki yanına gölge etmesi için ağaçlar dikilmiş yolların yapımını destekledi. Rossabi'ye göre Kubilay devrinin kapanışına doğru sadece Çin'de bin dört yüzden fazla posta menzil istasyonu, bunlara ait elli bin at, sekiz bin dört yüz öküz, altı bin yedi yüz katır, dört bin araba, altı bin kadar tekne, iki yüzden fazla

³³⁹ Zeno-Contarini, 119.

³⁴⁰ Carpini, 84-85; Willem de aç kaldığından şikayetçiydi; Willem, 152.

³⁴¹ Carpini, 126.

³⁴² Willem, 83.

³⁴³ Willem, 151.

³⁴⁴ Willem, 177. Willem yanlış olarak kendilerini karşılayan insanlara yam diyordu. Onun yam dediği aslında yamcıydı. Yam, menzildeki konağın adıydı.

köpek ve bin yüz elli koyun vardı. Tasarımı değişmekle beraber bütün yapıların konaklama yerleri, mutfakları, ana avlusu, hayvan damları ve tahıl ambarları vardı. Atlı ulaklar eğer olağanüstü bir durum olmazsa bu sistemi kullanarak günde dört yüz kilometre uzağa önemli haberler götürebiliyorlardı.³⁴⁵ Han bu teşkilatı Kore ve Tibet'e kadar kurmuştu, bu yolla başkentini ülkesinin her yerine bağlıyordu.³⁴⁶ Poloların Kubilay'dan aldıkları, üstüne kraliyet mührü kazınmış ve devlet geleneğine göre imzalanmış altın tablette, üç elçinin Büyük Kağan'ın elçileri oldukları, gidebilecekleri bütün yerlerde ona bağlı bütün yöneticilerin ihtiyaç duyabilecekleri her çadır, kadirga ve atı, eşlik edecek insanları ve yolculuklarında gerekebilecek her şeyi vermeleri gerektiği, yoksa itibarlarını kaybedecekleri yazıyordu. Uygulamada da tabletin üzerinde yazanlar aynıyla gerçekleşti.³⁴⁷

Hanbalık'tan çıkan Han'ın habercileri yirmi beş veya otuz millik yol aldıklarında kendi dillerinde *iamb*(yam) denilen bir konak yeri buluyorlardı ki buralar at değiştirme yerleriydi, uzak yerlerde aralık kırk mile kadar çıkabiliyordu. Her konakta güzel, büyük ve zengin bir saray vardı. Burada ipekli kumaşlarla döşenmiş zengin yataklarda konaklayabiliyorlardı. Buralar büyük kralların bile konaklamasına lâyık yerlerdi. Konaklarda at değiştiriliyordu; her ân yeterince at hazır bulunsun diye her bir konakta dört yüz ata bakılıyordu. Bu atların iki yüzü hazır bekletilip iki yüzü dinlendiriliyordu. Haberciler yorgun atı bırakarak dinç bir atla yollarına devam ediyorlardı. Bâzı noktalarda ise bölgenin önemine göre üç yüz at bulunabiliyordu. Konaklar ana yollar üzerindeydi. Çok uzak, vahşi, şehirlerin ve köylerin olmadığı yerlerde dahi bunlardan vardı. Giderleri Han karşılıyordu.

³⁴⁵ Rossabi, *age*, 121.

³⁴⁶ Rossabi, *age*, 96, 119, 121.

³⁴⁷ Polo-1, 55-56.

Etraflarındaki topraklarda Han'ın isteğiyle köyler de kuruluyordu. Polo'ya göre konaklar on binden, atlar da iki yüz binden daha çoktu. İki konak arasına, hangi yol üzerinde olursa olsun üç milde bir, her birinde yaklaşık kırk evin bulunduğu köyler yerleştiriliyordu. Üzerlerinde çanlarla kaplı kemerler olan haberciler, yöneticiden bir mektup alırlarsa üç mil koşuyorlar, diğer köyde kendilerini hazır bekleyen haberciye mektubu devrediyorlardı. Çok sayıda istihdam edilen bu adamlar sayesinde Han, bir gecede on günlük yolun haberini alıyordu. Konaklarda yola çıkanları not alan bir de kâtip bulunuyordu. Başka bâzıları da onları denetliyor, bir yanlışlık varsa cezalandırıyordu. Koşuculardan vergi alınmıyor, ne ihtiyaçları varsa saray tarafından karşılanıyordu.

Han konak yerlerine atları, yakınlardaki şehirlerden temin ediyor, böylece atlar konusunda masrafa girmemiş oluyordu; yalnızca şehirlere uzak yerlerdeki konaklara kendi atlarından yolluyordu. Şehirler bu yükümlülüklerini yerine getirmek zorundaydılar. İnsanlar vergi olarak bu atlara bakıyorlardı, en az bir buçuk ata bakmaya karşılık gelecek kadar vergi ödeme yükümlülüğü bulunan insanlar en yakın konak yerinde bu görevlerini yapmak zorundaydılar. Geçilecek yerde bir su varsa tekneler, çöl varsa ihtiyaçlar en yakın şehirden karşılanıyordu. Gidecek haber önemliyse haberciler günde iki yüz elli, bâzen üç yüz mil yol alabiliyorlardı. Gerekirse geceleri de at koşturuyorlardı. Bu tip bir haber götüren ulakta özel hız işareti olarak sungurlu bir tablet bulunuyordu ve çok hızlı giderken at çatlarsa yolda rastladığı herhangi bir kişi ona atını vermek zorundaydı. Atlar dayanabilmeleri için karınlarından bantlanıyorlardı; haberciler her ihtimale karşı konaklardan iki atla

hareket ediyorlardı. Bu kadar zahmetli bir iş yapan habercilerin maaşları da çok yüksekti.³⁴⁸

Clavijo'nun yol boyunca bütün ihtiyaçları giderildi, ayrıca ondan hiç para alınmadı. Çünkü bu, Timur'un hükmü altında olan ülkelerde âdetti. Bir yere gece bile varsalar halılar seriliyor, sofralar kurulup karınları doyuruluyordu. Her yerde bol ikramla karşılanıyorlardı. Uğradıkları köylerin yöneticileri tarafından ağırlandırılıyorlardı. Timur'un elçisi atların değiştirilmesini söylüyor, bu emir derhal yerine getiriliyordu. Elçi sürat ve şiddetle hareket ediyor, emrine karşı çıkan olursa onu kırbaçlıyordu. Elçiyi görenler ondan kaçıyorlardı.³⁴⁹ Yolculuğun devamında, Timur öyle emrettiği için heyettekiler, çok yorgun olmalarına rağmen atların üstüne konan yastıklarla seyahat ettirildiler. Hiçbir köy ve insan olmayan yerlerde bile gelip geçenlerin konaklaması için yapılmış binalarla karşılaştılar. Atları uğradıkları köylerde değiştirildi.

Clavijo'ya göre bâzı konaklarda yüz veya iki yüz at bulunuyordu. Timur'un bir adamı bu amaçla inşa edilmiş bir konak yerine geldi mi atı hemen hazır ediyor, o da yeni atıyla tekrar yola çıkıyordu. Bir noktadan at alan adamlara bir kişi eşlik ediyor ve diğer menzilde bu adam kendi atlarını alarak geri dönüyordu. Yolda atların biri yorulur veya hastalanırsa, ne için dışarı çıkmış olursa olsun, karşılarına çıkan adamın atı alınıyordu. Soylular da görevlilere atlarını vermek zorundalardı. Tereddüt eden veya atını vermeyen öldürülüyordu. Timur'un oğlu dahi bu kuraldan ayrı tutulmuyordu. Böylece her taraftan süratle haber alınıyordu. Günde elli fersah yol gidiliyor, yolda bâzen atlar çatlıyor ama bu umursanmıyordu. Çünkü Timur'un en

³⁴⁸ Polo-1, 259-265.

³⁴⁹ Clavijo, 86-87.

çok önem verdiği şey hızı.³⁵⁰ Tebriz'den Semerkand'a kadar uzanan mesafede konaklar kurulmuştu; konakların her birinde emre âmâde atlar vardı. Bu binalar yarımşar veya birer günlük mesafede inşa edilmişlerdi.³⁵¹

Schiltberger de aynı sistemi Memlûk ülkesinde görmüştü. Sultan bir haberci çıkarttığında, hanlarda eyerlenmiş atlar onlar için hazır bekler vaziyette oluyordu. Habercilerin kuşağına bezle örtülü çingiraklar sokuluydu. Atların bulunduğu yere yaklaştıklarında ses çıksın diye bezi kaldırıyorlardı. Çingirak sesi duyulunca hemen bir at hazırlanıyor, böylece habercinin gelir gelmez hareket etmesi sağlanıyordu. Bu hanlar bütün yollara konmuştu. Sultan bir misafirine tavsiye mektubu verirse karşısına çıkan herkes ona saygı göstermek, çok uzak bile olsa bir şehirden bir diğerine götürmek zorundaydı.³⁵² Contarini dönüş yolunda Rus topraklarında, Tatarlardan kalan bu sisteme denk geldi. Yanındaki Moskova elçisini gören köylüler korkuyorlar ve karşılamaya çıkıyorlar, bal getiriyorlardı.³⁵³ Anlaşılan sistem o kadar iyi kurulmuştu ki, görece uzakta kalan ve Batı Türklüğünün sınırları içerisinde bulunan Memlûklere ve Tatarların ardılı olarak Türk sahasını yöneten Ruslara bile intikal etmişti.

Resmî belgeleri hızlıca ulaştırmak ve tüccarlarla yolculara konak sağlayarak kervan ticaretini desteklemek için kurulan posta teşkilatı,³⁵⁴ kısa sürede bambaşka bir kimliğe büründü. Güvenliği teminde önemli bir araç hâline gelen bu teşkilat, toplumsal bir yükümlülük oldu ve insanlar gerektiğinde vergi olarak posta teşkilatına

³⁵⁰ Clavijo, 132-134.

³⁵¹ Clavijo, 115. Konakları ilk defa Timur inşa ettirmemişti ama büyük ihtimalle Clavijo'nun bundan haberi yoktu.

³⁵² Schiltberger, 123-125.

³⁵³ Zeno-Contarini, 128.

³⁵⁴ Rossabi, *age*, 121.

at sağladılar, onların bakımını yaptılar. Devlet, halktan, sağladığı güvenliğe karşılık olarak kurduğu sistemi desteklemesini talep etti. Hatta bu talep biraz sonra uyulmaması hâlinde cezalar getiren bir mecburiyete dönüştü. Seyyahların bahsettiği sayılara bakılırsa, haberciler çok fazlaydı, çok fazla haber gönderiliyordu ve trafik yoğunu. Sırf sayılar bile, Moğolların kurduğu imparatorluğu neden hız imparatorluğu olarak nitelediğimizi açıklıyordu. Fakat bu sistem bu hâliyle yalnızca Tatarlarda vardı; Uzun Hasan'a gelen seyyahlar, Batı Türklerinde de hiç olmazsa posta ve menzil teşkilatı olmasına rağmen, bu kadar iyi işleyen bir sisteme rastlamadılar.

3.4-Hükümdârların Tasvirleri

Seyyahlar Türk İlleri'ni gezerken bâzen görevleri dolayısıyla, bâzen de elçilik heyetlerinin içine girip saraya elçi gibi gitmelerine neden olan bir merakla Türklerin ve Tatarların yöneticilerini gördüler. Yazdıkları bir bakıma istihbarat raporuydu; fakat aynı zamanda yabancı bir dünyaya gelmişlerdi ve karşılarında buldukları hükümdârın kendi topraklarına kadar yayılan şöhreti, binlerce kilometre gitmelerinin asıl nedeniydi. Bu yüzden her biri karşılaştıkları yöneticileri, kısa da olsa tanımlamak mecburiyeti duydular.

3.4.1-Güyük Han(1206-1248)

Carpini 1246'da Güyük'ün han seçildiği kurultayı izleme şansı yakaladı. Daha doğrusu eski hâkimiyet telakkileri gereği o, çok hızlı bir şekilde Güyük'ün seçileceği kurultaya yetiştirilmişti. Çünkü eski zamanlarda taç giyme ve cenaze merasimlerine büyük önem atfediliyordu ve başka ülkelerden gelen konukların orada hazır bulunmaları, meşruiyeti tesis ediyordu. Güyük'e, Gök Han yâni kağan veya

hakan olarak Şu tören yapılmıştı: Bütün ileri gelenler toplanmış, ortalarına altın bir taht koyup Güyük' oturtmuŐ, önüne de bir kılıç yerleŐtirerek "bizim senden ricamız ve sana emrimiz, hepimizin üzerine hkmrn olmandır" demiŐlerdi. Güyük onları, "eğer hepinizin üzerine hkmrn olmamı istiyorsanız, o zaman emrettiğim her Şeyi yapmaya hazır ve kararlı olmanız gerekir, ağırdığımda gelmeyi, yolladığım yere gitmeyi ve gösterdiğim kişiyi öldürmeyi kabul ediyor musunuz?" diye cevaplamıŐtı. Hepsinden olumlu cevap gelince, "bundan sonra benim sözüm kılıç gibi kessin" dedi ve hepsi de bunu kabul ettiler. Ardından yere keçe bir örtü serip Güyük' üstüne oturtular. "Göğe bak ve Tanrı'yı tanı, yere bak ve üzerinde oturduğun bu keçe örtüyü gr," diyerek ona dil olmasını, herkese hak ettiği kıymeti vermesini ğtlediler. Aksi takdirde üzerinde oturduğu keçeye bile sahip olamayacağını söylediler. Sonra karısını da onun yanına, keçeye koydular. Keeyi havaya kaldırdılar ve tantanayla onları Moğolların hakan ve hatunu ilan ettiler. Bundan sonra da Ögedey'in hazinelerini getirdiler ve o da bir kısmını kendine ayırarak bunları dağıtarak düzenlenen eğlenceyi başlattı.

Carpini'ye göre Güyük, insanları bir sobanın içindeki ateŐ gibi yandırmak arzusundaydı. Kendisine gönüllü olarak boyun eğmeyenleri tâbi kılmak için hazırda beş ordu bulunduruyordu.³⁵⁵ Kendisinden mektuplarında "Tanrı'nın gücü, bütün insanların hkmdri" diye bahsediyor ve mühürlerinde "gökte ve yerde Tanrı'nın gücü olan Güyük Han; bütün insanların hkmdrinin mührüdür," yazıyordu. Bütün dünyayı istila etmeyi ve köleleŐtirmeyi düşünüyordu ve eğer birleŐilip direnilmezse ona tek başına Tanrı dışında hiç kimse direnç gösteremezdi.³⁵⁶ Tahta çıktığında kırk-

³⁵⁵ Carpini, 141-144. Simon da aynı hikâyeyi aynı ayrıntılarla tekrarlar; o, herhâlde bu bölümü de Carpini'den almıştı; Simon, 67-68.

³⁵⁶ Carpini, 113, 115-116.

kırk beş yaşlarında veya biraz daha fazlaydı.³⁵⁷ Orta boylu, çok zeki, olağanüstü kurnaz, davranışları son derece ciddi ve vakurdu. Güldüğü veya herhangi bir fıkra anlattığı pek vaki değildi, çok azdı. Emrindeki Hristiyanlar onun Hristiyan olduklarında hemfikirlerdi.³⁵⁸

3.4.2-Mengü Kağan(1208-1259)

Mengü Kağan Willem aracılığıyla IX. Louis'ye gönderdiği mektubunda, gökyüzünde yalnız bir ebedî Tanrı olduğu gibi, yeryüzünde de yalnızca bir efendi olduğunu, kim olurlarsa olsunlar ve nereye giderlerse gitsinler, kulağın duyabileceği ve atın gidebileceği her yerde bunu anlatmalarını, eğer birileri onun buyruğunu duydukları hâlde itaat etmezlerse bir şeyi tutacaklarında elleri, yürüyecekleri zaman ayakları olmayacağını duyacaklarını ve görececeklerini söylüyordu.³⁵⁹ Willem'den geriye Mengü'ye dâir izlenimlerini yansıtan pek bir şey kalmadı. Yukarıdaki mektuptan başka Mengü'nün Willem'in elindeki kitaplara ilgiyle yaklaştığını, onları alıp incelediğini ve daha önce de bahsettiğimiz gibi, Mengü'nün koyun kemikleriyle fal baktırmadan hiçbir işe kalkışmadığını biliyoruz.³⁶⁰

3.4.3-Kubilay Han(1215-1294)

Kubilay Han ülkesini bir bozkırlıya kıyasla çok uzun süre yönetti. Zâten onun devrinde devleti, konar-göçer özelliklerinin büyük kısmını kaybederek yerleşik Çinli bir karakter arz etmeye başladı. Ancak hükmettiği coğrafya kağanı biraz da buna

³⁵⁷ Gerçekten de o tahta çıktığında kırk yaşındaydı ve Carpini doğru tahmin etmişti.

³⁵⁸ Carpini, 152. Simon burada da Carpini'ye dayanarak aynı şeyleri söylüyor; fakat fazladan olarak Güyük veya Gök adını Gog'la birleştiriyor ve onun bir de Magog adlı bir kardeşinin olduğunu söylüyor; Simon, 68-69.

³⁵⁹ Willem, 258.

³⁶⁰ Willem, 201, 203-204.

mecbur etmişti. Halkı konar-göçerler ve yerleşiklerden oluşuyordu; bunun nispetini tayin etmek ise çok güçtü. Bu halkı yönetebilmek için hem konar-göçerlerden, hem de yerleşiklerden destek görmesi, kendi içlerinde bir bütünlük de bulunmayan bu kalabalıklar nezdinde meşruiyet kazanabilmesi gerekiyordu. Bunun için etrafına birçok millet ve düşünceden danışman toplamış, yine her dinin din adamlarına da iyi davranmış,³⁶¹ böylece yönetimde karşısına çıkacak zorlukları aşmayı planlamıştı. Polo kardeşlerden yüz Hristiyan bilgin istemesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu laik-pragmatist tavır Kağan'ın dünyaya bakışındaki önceliklerini gösterdiği gibi, tecrübeli bir devlet adamı olduğuna da işaret etti.

Polo'nun tabiriyle, Kubilay Kağan denen beylerbeyi şöyleydi: Boyu yerindeydi; ne kısa ne uzun, orta boyluydu. Etleri gayet iyi dağılmıştı; ne çok yağlı, ne zayıftı; bütün uzuvları gayet sağlamdı. Yüzü gül gibi beyaz ve lal rengiydi ve bu ona çok hoş bir görünüm veriyordu. Gözleri siyah ve güzel, burnu biçimli ve yerindeydi. Dört karısı vardı.³⁶² Çok fazla hareket edemiyordu; çünkü gut hastalığından muzdaripti.³⁶³ Altı ay başkenti Hanbalık'ta, üç ay av için yaptırdığı sarayında ve üç ay da sıcaklardan dolayı bambu sarayında kalıyordu.³⁶⁴ Sosyal sistemini iyi kurmuştu. Halka tahıl yardımı yapıyor, yoksullara bakıyor, onları vergiden muaf tutuyor, yol kenarlarına ağaç diktiriyor ve anne babasına kötü davrananı hapisle cezalandırıyor, hatta hapisten çıksalar bile damgalayarak

³⁶¹ Rossabi, *age*, 16 ve 222.

³⁶² Polo-1, 215. Marco'nun yanında bulunduğu sıralarda Kubilay artık genç değildi ve kilo problemleri yaşıyordu. Bu tasvirin Kubilay'ı pek de iyi yansıtmadığı ortadadır.

³⁶³ Polo-1, 246.

³⁶⁴ Polo-1, 250.

tanınmalarını sağlıyordu.³⁶⁵ Gelirlerini, kentleri ve bölgeleri koruyan ordulara ve yoksulluğun kentlerden kovulmasına harcıyordu.³⁶⁶

3.4.4-Timur(1336-1405)

Timur Avrupa saraylarında önce korkutucu bir hükümdâr, sonra bir kurtarıcı olarak algılanmıştı.³⁶⁷ Ama bütün ideolojik altyapısına rağmen, Timur'un kendisini de gören Clavijo, ondan Batılı önyargılardan görece sıyrılmış olarak bahsetti; çünkü o daha çok gördüklerini ve duyduklarını naklediyordu: Timur'a Timurlenk, yâni Aksak Timur diyorlardı; sağ ayağı aksaktı, sağ elinin de iki küçük parmağı yoktu. Gençliğinde bir gece koyun çalarken parmaklarını kaybetmişti.³⁶⁸ Eski çağlarında dört beş atlısıyla akıncılık yapıyordu. İnek ve koyun çalıyorlar, bunlarla köye dönüyorlar, halka ziyafet çekiyorlardı. Böylece atlıları artmış, sayıları üç yüze çıkmıştı. Akınlar açıyor, yağmalıyor ve bölüşüyorlardı. Timur yolları tutmuş, vergi almaya başlamıştı. Daha da büyüdükten sonra beş yüz atlısıyla Sistan'ın koyun sürülerini çalmaya çalışırken halkla savaşa tutuşmuş, adamları mahvolmuş, atı ölmüş, sağ ayağı yaralanıp aksamış, sağ elinin iki parmağını da kaybetmişti.³⁶⁹

Clavijo Timur'u ilk gördüğünde önünde bir fiskiye vardı, fiskiyenin havuzunda kırmızı elmalar yüzüyordu. Timur bir şilte üzerine oturmuş, arkasındaki yastıklara dayanmıştı. Şilte ve yastıklar sırmayla işlenmişti, Timur da sırmasız ipekten bir kıyafet giymişti. Başında uzun, beyaz bir şapka bulunuyordu. Şapkanın tepesine büyük bir yakut konmuş, kenarlarına incilerle başka değerli taşlar

³⁶⁵ Polo-1, 265-275.

³⁶⁶ Polo-2, 99.

³⁶⁷ Bkz.: Caterino Zeno bölümü.

³⁶⁸ Clavijo, 99-100.

³⁶⁹ Clavijo, 158-160.

yerleştirilmişti.³⁷⁰ Seyyah, Damgan yakınında onun, itaat etmeyen Akkoyunluların altmış bin tanesini öldürterek yaptırdığı dört kafatası kulesinden yıkılmayan ikisini de görmüştü.³⁷¹ Yaşlı ve ceberrut Timur, yukarıdaki tasvirde bir Hint Kralı gibi yakutlu başlıklar taşıyor ve ipekten elbiseler giyiyorsa da, tam bir konar-göçerdi: Semerkand dışında yaptırdığı mükemmel bahçelere kurdurduğu büyük seyyar çadırlarda yaşıyordu ve hatta ibadet ettiği cami bile seyyardı.³⁷²

Timur'un en kaydadeğer politikalarından biri, fethettiği yerlerin zanaatkârlarını ve halkını kendi başkentine taşımaktı. Bunu ilk olarak o uygulamıyordu; fakat iyi bir icracı olduğuna da şüphe yoktu. Cengiz Harezmi halkını katletmişti; ama otuz bin kadar zanaatkâr ve mühendisi öldürmeyip Moğol topraklarına göndermişti. Yine Kubilay'ın veziri Yav-şu, Ta-li şehri alındığında arşivlerdeki bütün mühürleri ve kitapları başkente naklettirmişti.³⁷³ Carpini'ye göre Moğollar savaştan sonra insanları, esir alacakları köleleri ve zanaatkârları ayırdıktan sonra öldürüyorlardı. Hükmettikleri bütün ülkelerin sanatkârlarını alıp götürüyorlardı ve götüremediklerini de vergiye bağlıyorlardı.³⁷⁴ Aynı işi Meraga'yı kurarken Hülagü de yapmıştı. Ankara Savaşı'ndan önce Timur, Sivas ve Şam şehirleriyle bâzı Akkoyunlu bölgelerini gazabına uğrattı. Buradan elde ettiği birçok hünerli sanatkârı başkenti Semerkand'a götürdü.³⁷⁵ Bunu geri dönerken İsfahan'da da yaptı, buradaki kadınlarla çocukları başkentine taşıdı.³⁷⁶ Timur bu politikayı uygularken yeni bir şey yaratmıyor, sadece geleneği takip ediyordu.

³⁷⁰ Clavijo, 166-167.

³⁷¹ Clavijo, 130.

³⁷² Clavijo, 171, 172, 201 ve başka birçok yerde...

³⁷³ Rossabi, *age*, 6 ve 26.

³⁷⁴ Carpini, 104 ve 111.

³⁷⁵ Clavijo, 87-88, Schiltberger, 65. Schiltberger'e göre bunlar arasında dokuz bin bakire de vardı.

³⁷⁶ Schiltberger, 79.

3.4.5-2. Murad(1404-1451)

Bertrandon, Büyük Türk olarak adlandırdığı 2. Murad'ı gördüğünde üstünde lâl rengi satenden bir entari ve işlemeli yeşil saten, yakası samur kürklü bir kaftan vardı. Oturacağı özel yerde kadifeyle kaplı bir şilte bulunuyor, buraya dört beş basamakla çıkılıyordu. Oturuş tarzı, terzilerin dikiş dikerken durdukları gibiydi.³⁷⁷ Yemeği, iki altın sahan içinde etlerden ibaretti ve ne içecek bir şey, ne de ekmek vardı. Yemek yerken çalgıcılara fasıl yaptırıyor, şarkıları bilenler hoşlandıkları şarkılar söylendiğinde yüksek sesle eşlik ediyorlardı. Bertrandon onun yirmi sekiz yaşlarında olduğunu düşündü. Biraz iri yarıydı, kalın sesliydi. İri yarı olmasına rağmen kısa boyluydu, geniş çehresi Tatarları andırıyordu, burnu oldukça büyük ve kıvrık, gözleri küçük, esmer tenli, yanakları tombul ve sakalı yuvarlaktı. Bertrandon'a onun yumuşak huylu, iyiliksever, toprak ve para vermekte cömert olduğu söylenmişti.³⁷⁸ Tafur da 2. Murad'dan Büyük Türk diye bahsediyordu.³⁷⁹ “Yaklaşık kırk beş yaşlarındaydı, boylu poslu ve güzel yüzlüydü. Ölçülülüğünden ihtiyatlı, görünüşünden ciddi biri olduğu anlaşılıyordu.”³⁸⁰

3.4.6-Karamanoğlu 2. İbrahim Bey(?-1464)

Karamanoğlu 2. İbrahim Bey, Bertrandon'un da içinde bulunduğu Kıbrıs Elçi Heyeti'ni, ülkesinde âdet olduğu üzere bir halı üzerinde oturarak karşıladı. Altın işlemeli kumaştan dört köşe bir yastığa yaslanıyor, kılıcı da hemen yanında

³⁷⁷ Pâdişâh galiba bağdaş kurmuştu.

³⁷⁸ Bertrandon, 235, 239, 242-246.

³⁷⁹ Bu adlandırma daha sonra gelenek hâline geldi. Uzun Hasan'ı ziyaret eden Venedikli seyyahlar 2. Mehmed'e Büyük Türk, Uzun Hasan'a Küçük Türk diyorlardı.

³⁸⁰ Tafur, 149. 2. Murad'ı iki seyyah yaklaşık beş sene arayla gördüler. Ancak yaş tahminlerinde sekiz yıl gibi bir fark bulunmaktadır. Bertrandon onun yaşını duymuş olmalıydı; gerçekten de o geçerken Pâdişâh otuz yaşlarındaydı. Fakat herhâlde Tafur gelene kadar geçen sürede yaşlanmış ve Tafur'u yanılmıştı.

duruyordu. Yine altın işlemeli kırmızı bir kumaştan bir giysi giymişti. Elçinin getirdiği hediyeleri az bulmuş, beğenmemiş, suratını asmıştı. Mektup okununca da cevap olarak tek kelime dahi etmedi. Otuz iki yaşlarında ve yakışıklıydı. Kızkardeşiyle evli de olsa, ülkesinin topraklarını elinden aldığı için Büyük Türk'ten nefret ediyordu. Çok zalimdi, mahkeme kurup birilerini yargılamadığı ve ölüme mahkûm etmediği pek az gün vardı; hiçbir şey yapmazsa insanların ellerini ayaklarını kestiriyor, burunlarını koparttırıyordu. Ülkesinde birisi zenginleşse servetine el koymak için onu öldürttüüyordu.³⁸¹

3.4.7-Uzun Hasan(1423-1478)

Zeno Uzun Hasan'ın, Türkleri kendi yönetiminde toplayan büyük ve küstah Büyük Türk'ü, yâni 2. Mehmed'i, kıskançlıkla seyrettiğini söylüyordu,³⁸² ancak Pâdişâh, yine onun söylediğine göre yiğit, savaşçı ve her türlü zorluktan âzâde³⁸³ idi. Hâkimiyet mücadeleleri sırasında abisi Cihangir³⁸⁴ bir yüksek hâkimiyet belirtisi olarak kendisinden üç yüz Memlûk çocuğu istediğinde, "askerlerini oğlu gibi gördüğünü, Cihangir zorla onları almak isterse canını verse dahi askerlerini vermeyeceğini, hatta halk yöneticiye karşı çıkarsa yöneticinin halka uyması gerektiğini" söyleyerek askerlerini vermemiş, halkının güvenini kazanmıştı.³⁸⁵

Contarini'ye göre pâdişâhın davranışları ve hareketleri "doğrusu" övgüye lâyıktı. Pâdişâh günde en az dört yüz kişiyi eğlence meclisinde ağırlıyordu. Yemekler çalgılıydı, misafirlere saygı gösteriliyordu. Müzikler bizzat Uzun Hasan tarafından

³⁸¹ Bertrandon, 186, 188, 192.

³⁸² Zeno-Contarini, *age*, 14-15.

³⁸³ Zeno-Contarini, *age*, 11.

³⁸⁴ Zeno Cihangir'i Karakoyunlu Cihanşah'la karıştırır ve iki rakip hükümdârın kardeş olduğunu zannederek yanılır.

³⁸⁵ Zeno-Contarini, *age*, 13.

belirleniyordu. O, şarabı da seviyor, canının kıymetini biliyordu. İnce, uzun boylu ve güzel görünüşlüydü; ancak sağlıksız görünüyordu.³⁸⁶ Şarap içerken eli titriyordu. Görüntüsü Tatarları andırıyordu. Neşeli, eğlenceliydi. Yetmiş yaşındaydı.³⁸⁷

Seyyahlar gördükleri hükümdârları, bâzen iyi veya kötü hislerle, fakat genellikle nasıl görüyorlarsa öyle anlattılar. Kesin bilgiler edinmeleri her zaman mümkün olmadığından tahminlerinde yanıldıkları da oldu; fakat hepsi meslekleri itibariyle en azından iyi birer gözlemci oldukları için anlattıkları, bugünün araştırmacıları için paha biçilemez şeylerdir. Zamanda geriye dönmek şimdilik mümkün olmadığına göre, elde o çağların tanıklarının geriye bıraktığı bu kaynaklardan daha fazla güvenilebilecek bir şey bulunmaz. Bu da onların özellikle hükümdârlar hakkındaki yabancı ve müdebbir tanıklıklarını daha değerli kılar.

3.5-Şehirler

Seyyahlar bir şehir medeniyetinin mensupları oldukları ve ticaretle doğrudan ilgilendikleri için gittikleri ülkenin şehirlerinin ayrıntılarıyla fazlaca ilgilendiler. Şehirlerin durumunun tasviri, hangi malların buralardan geçtiği, gerektiğinde ne kadar asker çıkarılabildiği gibi konular, hazırlayacakları raporların amacı doğrultusunda kendilerini yollayan iradeye verebilecekleri önemli bilgilerdi. Bunun için de onlar, şehirlerin fizikî ve psikolojik tasvirlerini, mümkün olduğu kadar bereketli yapmaya dikkat ettiler. Gerçi bu bilgilerin kendilerinden sonra da kullanılacağını biliyor, hatta çok zaman bunun için yazıyorlardı; ama yine de

³⁸⁶ Zeno-Contarini, *age*, 143.

³⁸⁷ Zeno-Contarini, *age*, 100-101; eğer Akkoyunlu kaynaklarının söyledikleri doğruysa 1425'te doğan Pâdişâh,³⁸⁷ Contarini'nin sarayda olduğu 1474'te henüz elli yaşında bile değildi; Faruk Sümer, "Akkoyunlular," *DİA*, c. 2, TDV Ankara 1989, s. 261.

yazdıklarının yüzyıllar sonra şehir ve ticaret tarihçiliği açısından kıymetli olacağıın elbette farkında değillerdi.

Çalışmamızın bu kısmında, seyyahlar epey fazla şehir dolaştıkları için bir yöntem sorunuyla karşı karşıya kaldık. Bâzı yerler hakkında söyledikleri şeyler çok kısa ve kısıtlı olsa da, bu bilgileri belki de yok saymak bize pek doğru gelmedi. Ancak birbiriyle ilintisiz birçok şeyi arka arkaya sıralamakta da herhangi bir mantıklı taraf yoktu. Bunun için bir seçim yapmak gerekiyordu. Ya birçok şehri görmezden gelerek seyyahlara bir nevi sansür uygulamak veya çalışmayı bu noktada anlamsız bir manzume hâline getirmek söz konusu oldu. İki seçenek de bir diğeri kadar tehlikeli görünüyordu. Biz de burada şöyle bir çıkış yolu bulduk: Tezin ana bağlamlarından birisi Türklerin hâkimiyet alanlarıysa bir diğeri de ticaretle ilişkisi olduğu ölçekte Avrupalıların coğrafyaya ilgisiydi. Bu hâlde Türklerin büyük şehirleriyle-ki bunlar genellikle büyük ticaret merkezleriydi-iki dünyayı birbirine bağlayan şehirleri, bunlar küçük de olsa, anlatmak yolunu seçtik. Seyyahların uğradıkları fakat bizim anlatamadığımız diğer şehirleri de, görmemiş olmaktan çekindiğimiz için, gerektiği takdirde başkaları da haberdâr olabilsinler diye liste hâlinde çalışmanın sonuna yerleştirdik.

3.5.1-Bursa

1326 yılı 6 Nisan günü Osmanlıların eline geçen Bursa,³⁸⁸ kısa bir süre içinde daha önce olmadığı biçimde bir ticaret şehri olarak yükseldi. 15. yüzyılda Bursa'ya Arap, Fars, Venedikli, Ceneviz ve Rus tüccarlar geliyor, her türlü mal ithal ve ihraç

³⁸⁸ Halil İnalçık, "Bursa," *DİA*, c. 6, TDV, Ankara, 1992, s. 446.

ediliyordu. Bölge Levant ticareti için çok önemli bir nokta olmuştu; Anadolu'dan geçen ticaret yollarının büyük kısmı şehirde toplanıyordu.³⁸⁹

Schiltberger Bursa'yı Türkiye'nin başkenti olarak tanımlıyordu.³⁹⁰ Şehirde iki yüz bin hâne vardı. İnsanların Hristiyan, Müslüman veya Yahudî oluşlarına bakılmadan tedavi edildikleri, fakirlerin kaldığı sekiz hastaneye sahipti ve şehre ait üç yüz hisar bulunuyordu.³⁹¹

Bertrandon Bursa'ya girerken, hürmet etmek için Hac'dan dönenleri karşılayan bâzı Müslümanlar onu da hacı sanarak elini eteğini öptüler. Şehrin girişinde üç dört sokağın birleşimi olan bir meydan vardı. Bertrandon orada, bir Floransalının işlettiği bir handa kalmıştı. Ticarete ilerlemiş, güzel bir şehirdi, hatta Türklerin sahip oldukları şehirlerin en güzeliydi. *Olimpea*(Uludağ) adlı bir dağın eteğinde güneye yayılıyordu ve büyüktü. Dağdan inen ırmak şehre, kasabalara ayrılmış havası veriyor ve onu daha büyük gösteriyordu. Osmanlı Hükümdârları burada gömülüydü. Üç dört tane darüşşifa ve imarethânedede muhtaçlara ekmek, et, şarap veriliyordu. Şehrin ileri gelenleri pazar yerinde yüksek bir taş sekiye oturuyorlardı. Çarşıda her cins ipekli kumaş, kıymetli taş, bol miktarda inci vardı ve ucuzdu. Ayrıca pamuklu kumaşlar ve sayılamayacak derecede çeşitli eşyalar da vardı. Şehirdeki başka bir büyük çaplı ticaret pazarında da pamuklular ve beyaz sabun satılıyordu. Yine aynı yerde yüksek sıralar üzerinde Hristiyan erkek ve kadınlar da satılıyordu. Batıya uzanan alçak dağlardan birinde çok güzel bir kale

³⁸⁹ Bursa'daki ticarî faaliyet için bkz.: Halil İnalçık, "Bursa and the Commerce of the Levant," *Journal of Economic and Social History of the Orient*, v. 3, p. 2, 1960, s. 131-147.

³⁹⁰ Schiltberger'in Anadolu'da olduğu sıralarda başkent Bursa değil, Edirne'ydi. Fakat biz onun, Rumeli-Anadolu ayırımından dolayı böyle bir şey söylediğini ve aslında "Bursa Anadolu'nun başkentidir" demek istediğini farz edebiliriz ki zâten Avrupalılar Türkiye ifadesini Anadolu için kullanıyorlardı.

³⁹¹ Schiltberger, 101.

bulunuyordu. Şehirde binlerce de ev vardı. Saray buradaydı. Şehrin yöneticisi *Camussat Bayscha*(Hamza Paşa) her yıl elli bin dükadan fazla gelir sağlıyor, yirmi bin asker çıkarıyordu. Bertrandon Bursa'dan Pera'ya gitmek için baharat taşıyan bir kafilere katılarak şehirden ayrıldı.³⁹² Bu da Cenevizlilerin Bursa'dan baharat aldığı mânâsına geliyordu.

Tafur'un anlattığı Bursa Türkiye'nin en büyük şehriydi. *Nicomedia*(İzmit) *Körfezi*'nin en uç noktasında bulunuyordu. Tafur şehre, orada evi olan bir Ceneviz'in yanında gelmişti. Şehrin surları yoktu; fakat ülkenin diğer şehirlerinden daha büyük, daha iyi durumda ve daha zengindi. Nüfusu dört bin civarındaydı.³⁹³ Şehri kıymetli kılan körfezdi. Tüccarlar burayla irtibatı bu sayede kuruyorlardı. Kara yoluyla *Pers Ülkesi*'nden çok miktarda mal geliyordu. *Grek Ülkesi*'ne de çok yakındı ve Türkler ele geçirdiğinden beri çok zenginleşmişti. Çünkü burası *Grek Ülkelerindeki* Türkler için ülkelerine geçiş yoluydu. Yeni sahipler şehirde büyük ambarlar kurmuşlardı, burasını yol üzerindeki bir liman gibi kullanıyorlardı. Tafur Türkiye'nin başka hiçbir yerinde bu kadar büyük bir şehir, bu kadar fazla sayıda insan ve bu kadar zengin başka bir yer bulunduğunu sanmıyordu.³⁹⁴

Bertrandon ve Tafur hem Edirne'yi, hem de Bursa'yı gördüler. Onun için onların Bursa hakkındaki tanıklıkları ayrıca kıymetlidir. Osmanlıların şehri nasıl bir ticaret merkezi hâline getirdikleri, pazarlar, şehrin zenginliği ve Hamza Paşa'nın

³⁹² Bertrandon, 199-204.

³⁹³ Bu sayı Osmanlı'ya başkentlik yapmış Bursa gibi bir şehir için çok az görünmektedir. Dört bin belki de nüfusu değil, hâne sayısını karşılıyordu.

³⁹⁴ Tafur, 172; Battuta'ya göre Bursa büyük bir şehir olup çarşıları ve caddeleri geniştir. Etrafı bağlar, bahçeler ve akarsularla çevriliydi. Şehrin dışında akan büyükçe bir su göle dökülüyordu ve bunun üzerine biri kadınlar, biri erkekler için iki tane kaplıca inşa edilmişti. Hastalar, bazıları çok uzaklardan olmak üzere, tedavi olmak için buraya geliyorlardı. Yolcular zaviyelerde üç gün yedirilip içiriliyorlardı. Battuta'nın gittiği zaviyeyi Türkmen hükümdarlardan biri yaptırmıştı. Battuta burada Osmancık oğlu İhtiyarüddin Orhan Bey'le de görüşmüş, onun birçok ihsanlarına mazhar olmuştu; Battuta, 229-230.

geliriyle çıkarabildiği asker sayısı hakkındaki tanıklıklardan da belli olur. Türklerin bu hamlesi, ticaret yollarının eksenini Orta Anadolu'dan daha batıya kaydırды ve ilk başlarda düşmanlarının elinde bulunan, herhangi bir tehdit ânında da büyük bir tehlikeye dönüşen Sivas, Kayseri ve Konya gibi şehirlerin ticarî önemini bitirmediyse de, en azından kendilerini de onlarla mücadele edebilecek bir seviyeye çıkardı.

3.5.2-Edirne

Andrenopoly(Edirne), çok güzel bir şehirdi ve Türklerin Rumeli'deki şehirlerinin en önemlisiydi. Çok büyüktü, çok kalabalıktı ve ticareti çok gelişmişti. Pâdişâh, Rumeli'nin herhangi bir şehriden ziyade burada oturmayı tercih ediyordu; şehir, *Marisse*(Meriç) *Irmağı* üzerindeydi. Burada Venedikli, Katalonyalı, Ceneviz ve Floransalı birçok tüccar bulunuyordu.³⁹⁵ Tafur'a göre *Konstantinopolis* ayrı tutulursa *Grek Ülkesi*'nin en büyük şehri *Andrenopoly*'ydi. Bölgede birçok milletten tüccar bulunuyordu. Tafur Edirne'de, Ceneviz bir tüccarı ziyaret etmişti. Sülün, turaç ve her türden kuş boldu. Halkın iyi, kendine özgü bir giyimi vardı. Kıyafetleri yünlü, ipekli ve sırmalı İtalyan kumaşındandı. Şehirdeki en önemli ve en bol şey samur, sansar, ermin, bölgede bulunan tilki kürkleriydi. Kürkler çeşit çeşitti.³⁹⁶ İki seyyah Osmanlı başkentini böyle görmüşlerdi.

3.5.3-Gelibolu

Gelibolu'da *Yunan Sahili*'nde bulunan ama Türklerin elinde olan bir şehir vardı. *Süleyman Çelebi*'ye aitti. Türklerin savaş gemileri ve diğer gemileri burada

³⁹⁵ Bertrandon, 230-231.

³⁹⁶ Tafur, 149-151.

konuşlanıyordu. Büyük bir tersane ve havuz bulunuyor, Clavijo oradan geçerken kırk kadar gemi hazır bekliyordu. Kale askerlerle doluydu. Burası Türklerin Boğaz'ı işgal ederken aldıkları ilk şehirdi. Cenevizlerden aldıkları bu nokta Türk sahillerine on altı kilometre uzaklıktaydı. Gelibolu'yu aldıktan sonra Yunanlıların Trakya'daki memleketlerini fethetmişlerdi. Donanmaları burada duruyordu. Asıl vatanlarından buraya askerler ve levazım gönderiyorlardı. Kale, Türklerin bütün *Yunan İmparatorluğu*'nu boğazından yakalamalarını sağlayan üs konumundaydı. Şehrin üstündeki tepelerde dağlardan ve vadilerden oluşan Türk memleketinin izlenebildiği iki kale vardı.³⁹⁷ Schiltberger burayı, Türklerin denize açıldığı bir liman şehri olarak tanımlamıştı.³⁹⁸ Tafur onlardan uzun sayılabilecek bir süre sonra burasını olağanüstü bir yer olarak bulmuştu. Sağlam surlarla çevrili, muhkem bir kalesi olan iyi bir limandı. Türklerin *Greks Ülkesi*'ne giderken ilk aldıkları yerdi. Türkler, başka hiçbir yerde yapmadıkları hâlde burada surları ve kaleyi, mağlup olurlar veya korumaları gerekirse bölgeyi savunmak üzere bırakmışlardı.³⁹⁹

3.5.4-Lârende-Konya

Selçukluların başkenti Konya ve daha sonra onların yerini almaya çalışacak Karamanoğullarının başkenti Lârende(Karaman), uzun bir süre bölge ticareti için önemli noktalar olarak kaldılar. Konya'da doğudan gelen ticaret yolları birleşiyor, büyük pazarlar kuruluyor; Karaman'dan ise, Akdeniz limanlarından gelen mallar içerilere aktarılıyordu.

³⁹⁷ Clavijo, 37-38. Clavijo bölgenin stratejik önemini çok iyi anlamış görünüyordu. Gerçekten de Osmanlıların bir Avrupa İmparatorluğu'na dönüşmesini sağlayan fetihlerin başladığı nokta burasıydı. Kantakuzenos'un hatası böyle büyük bir ilerlemeye neden olmuştu. Bölgenin stratejik önemi için bkz.: Feridun M. Emecen, "Gelibolu," *DİA*, c. 14, TDV, Ankara, 1996, s. 1-6.

³⁹⁸ Schiltberger, 36.

³⁹⁹ Tafur, 139.

Willem'in geldiği zamanlarda, Köseadağ Savaşı'nın üzerinden biraz zaman geçmişti; ama şehrin ticareti pek etkilenmemişti. Konya, Moğolların hâkimiyetindeki Selçuklu başkenti olarak, bu zamanlarda milletlerarası bir ticaret şehriydi.⁴⁰⁰ Nitekim Willem de *Yconium*'da(Konya) birkaç Frank ile Akra'dan Ceneviz bir tacire rastlamıştı. *Nicolo de Santo Sior* adlı bu tüccar, ortağı olan Venedikli *Bonifacio de Molendino* ile birlikte *Turkia*'daki bütün şapı ihraç ediyordu. Yapılan anlaşmaya göre Sultan bu ikisinden başka kimseye şap satamıyordu; bunlar Türk şapı üzerinde tekel kurmuşlardı. Bunun üzerine fiyatları öyle yükseltmişlerdi ki, onlardan önce on beş pesant olan şey, elli pesanta yükselmişti. Ayrıca Willem burada bulunduğu süre içinde Sultan'la da görüştü.⁴⁰¹

Bertrandon, Lârende'den Yunanlıların *Quhongnopoly* dedikleri *Quhongne* şehrine gidene kadar hiçbir akarsuya, dolayısıyla ağaca rastlamadı. Bölgede su kıtlığı vardı. Ancak Konya'nın çevresine meyve ağaçları dikilmişti. Burası Karaman ülkesinin en güzel ve büyük şehriydi. Ticareti gelişmişti. Etrafı sağlam surlar ve düzgün meyilli hendeklerle tahkim edilmişti. Bir ucunda küçük, ortasında da büyük ve muhkem, iki kalesi bulunuyordu. Karaman Beyi'nin sarayı bu şehirdeydi; Bertrandon geçerken harapsa da eskiden sağlam bir şehir olduğu belli oluyordu.⁴⁰²

15. yüzyılın ilk yarısında Konya ve Lârende Karamanoğullarının elindeydi.⁴⁰³

Lârende, Ereğli'ye iki günlük mesafede, uygun bir yere kurulmuş, büyük bir şehirdi. İnsanları ticareti biliyordu. Ancak şehirde su yoktu. Ortasında büyük bir kale vardı.

⁴⁰⁰ Tuncer Baykara, "Konya," *DİA*, c. 26, TDV, Ankara, 2002, s. 184.

⁴⁰¹ Willem, 281-282.

⁴⁰² Bertrandon, 184-185; Konya güzel şekilde inşa edilmiş büyük bir şehirdi. Nehirleri, bağ bahçeleri ve meyveleri boldu. Mısır ve Şam taraflarına satılan Kamereddin türü kayısı burada yetiştiriliyordu. Şehrin caddeleri geniş, çarşıları düzenliydi. Her sanat ehlinin kendisine mahsus bir yeri vardı. Rivâyete göre şehir İskender tarafından kurulmuştu. Karamanoğlu Bedreddin'in elindeydi ama yakın olduğu için zaman zaman Irak Sultanı'nın işgaline de uğruyordu; Battuta, 218.

⁴⁰³ Baykara, "agm," 184.

Eskiden çok iyi tahkim edilmiş olduğu, Bertrandon geçerken hâlâ duran demir kapılarından belliydi.⁴⁰⁴ Bundan sonraki elli yıl içerisinde tamamen Osmanlı idaresine geçecek olan iki şehir, eski ihtişamlarını kaybetmeye başlamış olsalar da, seyyahlara ticaret konusunda hâlâ iyi göründüler.

3.5.5-Adana-Tarsus-Silifke-Korykos

Çukurova bölgesi, özellikle Levant ticaretinin hâkimiyeti konusunda Osmanlılarla Venedikliler arasındaki mücadele kızıştığında büyük önem kazandı. Karamanlılarla irtibat kurulan ve ardından Uzun Hasan'a açılan Silifke-Korykos civarı, Adana ve Tarsus'tan da geçen Toros Dağlarının devamıydı ve Barbaro buraların tamamını, Bertrandon ise Adana ve Tarsus'u gezdi.

Bertrandon Adana'yı, Misis'e bir günlük mesafede, güzel bir çevrede ve denize oldukça yakın olarak gördü. Çok iyi bir ticaret şehriydi. Yüksek dağlardan inen *Adana*(artık Seyhan) *Nehri* surlar boyunca akıyordu. Çok geniş ve uzun bir köprüsü vardı. Şehrin komutanı da, halkı da Türkmen'di.⁴⁰⁵ Ondan yaklaşık kırk yıl sonra şehirden geçen Barbaro, Tarsus'a bir günlük mesafede, yanından *Adana Irmağı* akan, taştan yapılmış, uzun bir köprüye sahip bir şehir görmüştü. Merkezde ve nahiyelerde kadife kumaş dokunuyordu. *Küçük Ermenistan*'da'ydı, Memlük hâkimiyetindeydi.⁴⁰⁶ Ayrıca o bu şehirden geçerken dervişlerin daha önce bahsettiğimiz zikrine de şahit olmuştu.

Halkın *Terso* dediği *Tarsus*, çok güzel yerler ve ovalarla çevriliydi. Çadırlardan oluşan kasabalarında çok sayıda Türkmen yaşıyordu. Şehir çifte veya

⁴⁰⁴ Bertrandon, 181; Battuta'ya göre Lârende bağ ve bahçelerle kaplı güzel bir şehirdi; Battuta, 219.

⁴⁰⁵ Bertrandon,173, 175.

⁴⁰⁶ Barbaro, 50-51.

üçlü, bâzen hendekli, yüksek surlarla tahkim edilmişti. Surların bir ucunda bir kale vardı. Şehrin yakınından ırmak, içinden dere geçiyordu. Şehri Sultan'ın kumandanı yönetiyordu, halkı Türkmen'di. Buğday ve şarap üreten güzel bir şehirdi. Antalya'dan itibaren buralarda güzel, özlü ve öğrenilmesi kolay bir dil, Türkçe konuşuluyordu.⁴⁰⁷ Barbaro Tarsus Beyi'nin Dulkadir olduğunu söylüyordu; fakat Tufan Gündüz'ün de dediği gibi, o sıralarda şehir Ramazanoğullarının elindeydi. *Büyük Ermenistan*'da⁴⁰⁸ yer alıyordu; ancak Mısır Sultanı'na aitti. Çevresi altı mildi, yanında üstünde taştan bir köprü olan bir ırmak vardı. Şehirden tek çıkış yolu burasıydı. Irmak şehri neredeyse sarmıştı. Her iki tarafında burç ve hisar bulunan, on beş adım yüksekliğinde duvarları olan müstahkem bir kalesi vardı. Duvarları çekiçle yontulmuştu. Yüz kişi alabilecek bir avluya sahipti ve yüksek olmayan bir tepe üzerinde duruyordu.⁴⁰⁹

*Korykos*⁴¹⁰ deniz kıyısındaydı. Batısında bir bozkır bulunuyordu. Bozkırda güzel ve sağlam bir kale vardı. Barbaro oradan geçerken virane durumdaysa da yerinde duruyordu. Şehrin bir kısmı kayalığa, bir kısmı da deniz tarafındaki tepe yamacına kurulmuştu. Doğusunda hendekler kazılmıştı. Müstahkem de bir sur yapılmıştı. İkinci bir kale daha vardı ve o da müstahkemdii. Her ev kendi sarnıcına sahipti. Sokak başlarına da dört tane su sarnıcı konmuştu, bunlar büyük bir şehrin ihtiyacını karşılayabilirdi. Doğu tarafındaki anayolda iki mil boyunca uzanan, çoğunluğu daha Barbaro oradan geçmeden kırılmış mermer kemerler dikiliydi. Halk Karaman Beyi'ne tâbiydi. Zemin küçük tepeliklerle doluydu. Buğday ve pamuk

⁴⁰⁷ Bertrandon, 176-177.

⁴⁰⁸ Seyyahlar eski Kilikya Ermeni Krallığı'na ait olan topraklardan bahsederken genellikle Küçük Ermenistan tabirini kullanıyorlardı. Barbaro'nun Adana'yı Küçük Ermenistan'da gösterirken Tarsus'un Büyük Ermenistan'da olduğunu söylemesinin nedeni anlaşılamamıştır.

⁴⁰⁹ Barbaro, 50.

⁴¹⁰ Bugünkü Erdemli'de, Kızkalesi bölgesi.

ekiliyor, bol miktarda inek ve at yetiştiriliyordu. Meyveleri bol, iyi ve çeşitliydi. Havası mutedildi. Ancak şehri Osmanlılar tahrip etmişti.⁴¹¹

Korykos'tan kuzeydoğu tarafına doğru on mil gidildiğinde bir tepe üzerindeki *Silifke*'ye ulaşıyordu. Tepenin altında bir ırmak akıyor, *Korykos* yakınında denize dökülüyordu. Tepe yakınında, tek parçadan büyük sütunların çevirdiği basamaklı bir tiyatro vardı. Şehrin girişinde de tek parça kemerler vardı. Kemerlerin çoğu şehirde oyulmuştu. Tepenin biraz üzerinde, şehrin her yerini gören birinci kapı duruyordu. Kapılar elli adım yüksekliğinde, yirmi beş adım genişliğinde demir kapılardı. O kadar parlatılmıştı ki görenler gümüş sanıyordu. Müstahkem ve kalındı. Surlar sağlamdı, üzerleri gözcü doluydu ve oralara çıkılmıyordu. Duvarların dışına da toprak yığılmıştı. Düşmanın gelmesi böylece engelleniyordu. Bir dairenin içinde burçlarla dolu *Silifke Kalesi* görünüyordu. İç ve dış surlar arasında tarım yapabilecek kadar arazi vardı. Kalenin içine de teçhizat yığmak için bir çukur kazılmış, susuz kalmamak için de bir sarnıç yapılmıştı. *Küçük Ermenistan*'da yer alıyordu.⁴¹²

3.5.6-Erzurum

Erzurum, Anadolu'nun fethinde önemli bir kilit noktası konumundaydı. Çeşitli mücadelelerden sonra Melikşah zamanında Selçukluların ve böylece onlara bağlı Saltukoğullarının hâkimiyetine girdi. Büyük Selçuklular yıkılınca Anadolu Selçuklularının egemenliğinde kaldıysa da, Köseadağ Savaşı'yla Moğolların eline geçti. 1242'de daha savaştan önce bile Baycu tarafından tahrip edilmişti. Şehrin

⁴¹¹ Barbaro, 46-48.

⁴¹² Barbaro, 48-49.

bundan sonraki tarihi epey karışıktır. Çok yılların ardından Uzun Hasan ve 1. Selim dönemlerinde şehre görece bir sükun ortamı hâkim oldu.⁴¹³

Willem *Aarserum*'u Türkiye Sultanı'na ait güzel bir yer olarak tanımladı.⁴¹⁴ Polo'ya göre Erzurum'da büyük miktarda gümüş çıkarılıyordu. Çok büyük bir bölgeydi. Yazın Tatar orduları otlaklar bol olduğu için Erzurum'da konaklıyordu. Fakat kışın kar soğuğu oluyordu; hayvanların burada yaşayamayacağı gerekçesiyle bölge terk edilip çayırlar ve otlakların bol olduğu başka bir yere gidiliyordu.⁴¹⁵ Clavijo'nun geçtiği zamanlarda Erzurum Timur'a bağlıydı. Ovardı, kuleli surlarla çevriliydi. Kalesi yoktu ve kalabalık da değildi. Şehirde eskiden Ermenilere ait olan bir kilise vardı. Ermeniler hâlâ burada yaşıyorlardı. Önceleri bölgenin en zengin ve muazzam şehriymiş;⁴¹⁶ fakat Clavijo oradan geçerken, hele bir de Timur'dan sonra, şehrin eski zenginliğinden eser kalmamış olsa gerektir.

3.5.7-Erzincan

Önce Mengüceklilerin, sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan Erzincan'ın yakınlarında, Türk-Moğol ilişkilerini değiştirecek iki savaş yapıldı. Yassıçemen ve Köseadağ Savaşları Erzincan civarında gerçekleşmiş sayılırdı. Köseadağ'dan sonra ise surları Moğollar tarafından mancınıklarla yıkıldı, şehir yağma ve tahribe uğradı. Ancak buna rağmen Moğol idaresi sırasında da önemini kaybetmedi.⁴¹⁷

⁴¹³ İsmet Miroğlu, "Erzurum," *DİA*, c. 11, TDV, Ankara, 1995, s. 322.

⁴¹⁴ Willem, 273.

⁴¹⁵ Polo-1, 77-78.

⁴¹⁶ Clavijo, 100-101; Battuta da Erzurum'dan geçmişti. Ona göre Erzurum, Irak Hükümdârı'nın idaresi altındaydı. Çok geniş bir sahaya yayılmışsa da iki Türkmen grubu arasında çıkan savaşlar yüzünden bir kısmı haraptı. İçinden üç nehir geçiyordu, evlerinin çoğu bahçeliydi; Battuta, 222.

⁴¹⁷ Mehmet Ali Sönmez, "Erzincan," *DİA*, c. 11, TDV, Ankara, 1995, s. 319.

Willem görevini tamamlayıp geri dönerken, yâni 1255'te *Arsengen*'de öyle şiddetli bir deprem olmuştu ki, isimleri bilinen on bin kişi ölmüştü. Kayıtlı olmayan yoksullar bu sayıya dâhil değildi.⁴¹⁸ Polo burasını *Büyük Ermenistan*'da, dünyanın en iyi *bocheran*larının(Buhara Kumaşı) yapıldığı yer olarak anlattı. Buranın zanaatkârları bu işin ustasıydı. En iyi ve en güzel pamuklu da Erzincan'daydı. Ayrıca şehirde sayılamayacak kadar meslek de icra ediliyordu. Yerden sıcak su çıkıyordu, doğal banyolar vardı. İnsanların çoğu Tatarların tebası olan Ermenilerdi. Bölgenin Hristiyanlarının başpiskoposu vardı ve bütün bölgenin de metropolüydü. Ama birçok sapkına da rastlanıyordu.⁴¹⁹

Clavijo'ya göre Erzincan nehir kenarında, buğday tarlaları ve üzüm bağlarıyla dolu bir ovada kuruluydu. Bu nehir cennetten kaynakayan Fırat'tı. Ova geriden bir dağ sırasıyla çevriliydi. Etrafta ve her yerde bağlı bahçeli köyler görülüyordu. Pek geniş olmayan Erzincan, adım başı güzel bahçeler, verimli tarlalar ve kuleli bir duvarla çevriliydi. Duvarın birkaç yerinde haç bulunuyordu. Evler damdan dama geçilecek kadar birbirine yakın, teraslı evlerdi. Nüfus çok kalabalıktı. Birçok cadde ve meydan inşa edilmişti. Memurların çoğu zengindi. Burada birçok zengin ve muteber tüccar iş yapardı. Halkın çoğu Rum ve Ermeni'ydi. Birçok kervan Suriye'den gelip Erzincan üzerinden Anadolu'ya gidiyordu.⁴²⁰ Barbaro buradan geçtiğinde ise şehir büyüktü ama bir kısmı harabe olmuştu.⁴²¹

⁴¹⁸ Willem, 280.

⁴¹⁹ Polo-1, 77.

⁴²⁰ Clavijo, 92-93.

⁴²¹ Barbaro, 90; Battuta Erzincan'ı Irak'a bağlı, büyük ve kalabalık, halkının çoğu Ermeni olan, Müslümanlarının Türkçe konuştuğu bir şehir olarak gördü. Çarşıları çok düzenliydi. Şehrin adıyla tanınan ünlü kumaşları vardı. Bölgede çıkarılan bakırla eşyalar yapılıyordu; Battuta, 222.

3.5.8-Sinop-Samsun-Suğdak

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Sinop ilk başlarda fethedilemeyen şehirlerdendi; Bizans'ın limanlardaki egemenliği devam ediyordu ve ticareti terk etmeye niyeti yoktu. Ancak daha sonra Selçuklu'nun limanları almaya dayalı politikasıyla şehir, Selçuklu egemenliğine geçti. Selçuklulardan sonraysa Beylikler arasında bir çatışma mevzu oldu. Nihayet 2. Mehmed zamanında Osmanlılar şehri aldılar ve Sinop onların devrinde, daha önce de olduğu gibi bölgenin en önemli ticaret limanlarından biri olarak kaldı.⁴²²

Willem, Pontus Denizi'nin güneydeki çıkıntısı *Sinopolis*'in *Turkia Sultani*'na ait bir kale ve liman olduğunu biliyordu. Fakat Sultan'a aitse de Sultan gibi şehir de onun geçtiği sıralarda Tatarlara tâbiydi.⁴²³ Ankara Savaşı'ndan sonra bölgeden geçen Clavijo ise Türklere ait olan ve İsfendiyar'ın hâkimiyetinde bulunan bir Sinop görmüştü.⁴²⁴ Tafur'a göre Sinop'ta yaşayan Türkler, fevkalade sağlam olan Tatar yaylarından yapmak üzere ağaç kesiyorlardı. Ancak bunları Hristiyanlara satmak yasaktı ve ağır cezalar gerektiriyordu. Bunun için bu yayları toprağa gömüyorlar, oradan bir geminin geçtiğini görünce çıkarıp satıyorlardı.⁴²⁵

Samsun, stratejik öneminden dolayı Türklerin de Hristiyanların da bırakmak istemedikleri bir liman şehriydi. Bunun için şehir, *Kâfir* ve *Müslüman* olmak üzere

⁴²² Mehmet Öz, "Sinop," *DİA*, c. 37, TDV, Ankara, 2009, s. 253-255.

⁴²³ Willem, 77, 81.

⁴²⁴ Clavijo, 74.

⁴²⁵ Tafur, 153; Sinop kalabalık ve güzel bir şehirdi ve savunma bakımından iyi imkânlarla sahipti. Doğu tarafı hariç, diğer yanlardan denizle çevriliydi. Doğuda tek bir kapısı vardı. Yöneticinin izni olmadan kimse içeri giremezdi. İçeride bir dağ, onun üzerinde bağlar, bahçeler, tarlalar ve akarsular vardı. En çok üzüm ve incir yetişiyordu. Şehrin camisi en güzel camilerden biriydi. Ortasında dört ayaklı bir kubbesi olan bir su havuzu da vardı. Üst tarafta ahşap merdivenle çıkılan bir mahfeli vardı; Battuta, 238-239.

ikiye bölünmüştü.⁴²⁶ Clavijo'nun oradan geçtiği sıralarda Türklerin elindeydi. Şehirde, biri Cenevizlerin, diğeri de Türklerin elinde olmak üzere iki kale vardı.⁴²⁷ Schiltberger'in gördüğü Samsun ise surları birbirinden yaklaşık bir ok atımı kadar uzaklıkta, birbiri karşısında iki şehirdi. Şehrin birinde çoğunluğu Cenevizler olmak üzere Hristiyanlar, diğesinde çevre toprakların da sahibi olan Türkler yaşıyorlardı.⁴²⁸

Soldaia(Suğdak), Sinop'a bakan bir şehirdi. *Turkia*'dan kuzeye ve tersine, Rusya'dan *Turkia*'ya gelen bütün tacirler buraya uğruyordu. Rusya'dan gelenler sincap kürkü ve değerli bâzı başka kürkleri taşıyorlardı; bâzı tüccarlar da pamuklu veya bombazin, ipek kumaş ve kokulu baharat getiriyordu.⁴²⁹

3.5.9-Trabzon

Trabzon uzun süre boyunca Türk şehri yapılamayan, hatta İstanbul'un fethedilmesinden sonra bile Bizans hânedânının sığınarak direndiği bir şehirdi. Daha önce Türkler tarafından birçok kez kuşatıldı ve muvakkat olarak alındıysa da şehir her seferinde bu saldırılardan kurtulmayı başardı. Burayı ancak 1461 yılında 2. Mehmed ele geçirebildi.⁴³⁰

Clavijo Karadeniz'den geçerken şehir henüz Türklerin eline geçmemişti. Cenevizlerin şehir dışında güzel bir kaleleri vardı. Trabzon ve komşuları olan Türkler Timur'a vergi veriyorlardı. Deniz üzerindeydi. Duvarları gerilerde, dağ eteklerine kadar uzanıyordu. Bir tarafı bir nehir ve onun vardığı uçurumca korunuyordu. Diğer tarafları ovaydı ama surları çok kuvvetliydi. Etrafı bağ ve

⁴²⁶ Mehmet Öz, "Samsun," *DİA*, c. 36, TDV, Ankara, 2009, s. 84.

⁴²⁷ Clavijo, 75.

⁴²⁸ Schiltberger, 51.

⁴²⁹ Willem, 78.

⁴³⁰ Heath W. Lowry-Feridun M. Emecen, *DİA*, c. 41, TDV, Ankara, 2012, s. 297.

bahçeydi. Gelen bütün mallar sahil boyunca uzanan, gerçekten görülmeye değer bir caddede satılıyordu. Denize yakın bir yerde sağlam duvarlı, İmparator'un izniyle yapılmış, biri Venedik'e diğeri Ceneviz'e ait iki kale bulunuyordu. Ermenilerin de şehirde bir piskoposları vardı ve pek sevilmeseler de ibadetlerini kendi dillerinde yapabiliyorlardı.⁴³¹

Schiltberger *Tarbesanda Krallığı*nı kapalı, küçük bir memleket olarak gördü. Buradan çok fazla şarap çıkıyordu.⁴³² Barbaro zamanında şehir artık Türklerin eline geçmişti. O, burayı, Karadeniz kıyısında, eskiden imparator unvanlı kişiler tarafından yönetilen, büyük ve güzel bir şehir olarak tanımladı. İmparatorlar Bizans İmparatoru'nun kardeşleriydi ve bu adı alma sebepleri buydu. Daha sonraki halefler İmparator'un kardeşi değillerdi ama yine de bu adı kullanmaya devam ettiler, daha doğrusu gasp ettiler.⁴³³

3.5.10-Kefe

Türklerin Karadeniz ticaretiyle ilgilenmesi sonucu Kefe'de Türk tüccarlar daha Anadolu Selçukluları devrinden itibaren faaliyet göstermeye başladılar. Ancak bölgedeki asıl Türk hâkimiyeti, Altınorda Tatarlarının 1239'da burayı almasıyla kuruldu. Cenevizler Altınorda'dan, burada koloni kurmak için imtiyaz aldılar. Tatarların zayıflamasıyla buradaki hâkimiyetlerini pekiştirdiler ve şehri büyüttüler. Kırım Hanlığı zamanında şehir için Ceneviz-Kırım mücadelesi başladı. Ceneviz bu

⁴³¹ Clavijo, 76-79.

⁴³² Schiltberger, 102.

⁴³³ Barbaro, 89.

mücadelede galebe çalınca Giraylar Osmanlı'dan yardım istediler; 1475'ten sonra şehir Osmanlı idaresine girdi.⁴³⁴

Schiltberger zamanında Kefe, Karadeniz sınırında iki surla çevriliydi. Surlardan birinin içinde altı bin ev vardı; bunlarda Ceneviz tüccarlar, Ermeniler ve Rumlar oturuyordu. Dıştaki ikinci surlar içinde de Katolik, Rum Ortodoks, Ermeni ve Suriyeli Hristiyanların oturduğu on bir bin ev bulunuyordu. Katolik, Rum ve Gregoryenler kendi piskoposluklarına sahiplerdi. Ayrıca Kefe'de, mabetleriyle birçok Müslüman yaşıyordu. İki Yahudi mezhebi de sinagoglarıyla buradaydı. Surlar dışında dört bin ev daha vardı ve deniz kenarındaki dört şehir daha buraya bağlıydı.⁴³⁵

Tafur, Kefe'nin *Tartar İmparatoru*'na bağlı olduğunu söyledi. Cenevizler burayı iskân etmek için Tatarlardan izin almışlardı; şimdi onların elindeydi. Tatarlar Cenevizlerin bu kadar kalabalık geleceğini düşünmemişlerdi. Şehir çok büyüktü. Katolik ve Ortodoks Hristiyanlarla dünyanın diğer bütün milletlerinden oluşan nüfusu seksen bin kadardı.⁴³⁶ Burası *Persler* tarafından bütün fenalıklar için kullanılıyordu. Kadın ve erkek köleler en çok bu şehirde satılıyordu. Mısır Sultanı da buradan köle alıp *Bâbil*'e(Kahire) yolluyordu. Bunlara *Mamaluco*s(Memlûkler) deniyordu. Hristiyanlar Hristiyan halklardan köleleri, Papa'dan aldıkları bir mektup gereğince satın alarak din değiştirmelerini, Müslüman olmalarını önlüyorlardı. Tafur da buradan iki kadın ve bir erkek köle alarak yanında götürmüştü. Alınan köle altmış gün içinde vebadan ölürse satıcı aldığı parayı geri vermek zorundaydı. Tatar

⁴³⁴ Yücel Öztürk, "Kefe," *DİA*, c. 25, TDV, Ankara, 2002, s. 182-183; Barbaro, 29-31'de şehrin Osmanlılar tarafından alınmasına dair ayrıntı bulunur.

⁴³⁵ Schiltberger, 118-119.

⁴³⁶ Tafur burada seksen bin sayısını vermez, "Sevilla'nın iki katıydı" der. Tafur, 155, 171 numaralı dipnota göre Sevilla'nın o günkü nüfusu kırk bin kadar olmalıdır.

kölelerin değeri, efendilerine diğer herkesten daha bağılı oldukları için üçte bir oranında daha fazlaydı. Kefe surlarla alelâde çevriliydi, etrafındaki hendek küçüktü. Ama iyi silahlarla donanmıştı. Şehre *Pers Ülkesi* ve Hindistan'dan kara yoluyla, *Tana*(Azak) ve Bakü'den deniz yoluyla muazzam miktarlarda ticarî mal, baharat, altın, inci ve değerli taşlar geliyordu. Hepsinden önemlisi de dünyanın dört bir yanından gelen kürkleri. Fiyatlar da diğer yörelere göre daha ucuzdu. Burada çeşitli milletlerden birçok insan kendi tarzına göre yaşardı ve Tafur'a göre Cenevizler orada bulunduğu için bura halkının Avrupalılarla ortaklığı vardı. Şarap, meyveler ve ekmek kıttı. Bunlar dışarıdan geliyordu, pahalıydı. Sayısız milletten adam olmasına rağmen şehirde veba görülmemesi mucizeydi.⁴³⁷

Contarini, şehir Cenevizlerin olduğu için dışarı çıkamamış, saklanmak zorunda kalmıştı. Ancak şehir hakkında duydukları şunlardı: deniz kıyısındaydı, ticaret açısından övgüye değerdi, kozmopolit ve zengindi, nüfusu kalabalıktı.⁴³⁸

3.5.11-Astrahan

Astrahan İdil Nehri kenarındaydı. Barbaro oradan geçtiğinde harabe hâldeydi. Eskiye göre küçüldüğünü belirten izler vardı. Çünkü şehrin üzerinden Timur geçmişti. Ondan önce Suriye'den gelen ipek ve baharat Astrahan'dan geçip Azak'a, buradan da Venedik eliyle Avrupa'ya taşınıyordu. Fakat Barbaro'nun gördüğü şehirde artık bu ticaret yoktu.⁴³⁹ Astrahan'la deniz arasında büyük bir tuz gölü vardı. Buradan çıkan ve daha çok Rusya'da tüketilen tuz, dünyanın büyük bölümüne

⁴³⁷ Tafur, 154-158. Gerçekten de veba Ortaçağ'ın ciddi bir sorunuydu. Fakat seyahatnâmelerde vebaya dair neredeyse hiç ayrıntı görülmez. Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgınının Doğu'da görülmemesi açıklanmaya muhtaçtır.

⁴³⁸ Zeno-Contarini, 81.

⁴³⁹ Barbaro, 32.

yetebilecek kadardı. Şehir halkı kışın taze ot ihtiyacını karşılamak için Rusya'ya gidiyordu. Yazları yaylaya çıkıyorlardı. Aslında Volga kenarında, küçük duvarlarla çevrili küçük bir şehirdi. Şehirde parmak sayısı kadar, çok az ev bulunuyordu. Tuğladan yapılmışlardı. Çok uzak olmayan bir geçmişte birkaç büyük binaya sahip olduğu belliydi. Eskiden burası bir alışveriş merkeziydi; Venedik'e giden baharatın *Tana*'ya buradan taşındığını Contarini de tekrarlıyordu. *Tana*'yla arası sekiz gündü.⁴⁴⁰

3.5.12-Tebriz

Tebriz, daha İldenizlilerin hâkimiyetine barış yoluyla girdiği 1174'ten itibaren Âzerbaycan'ın merkezi hâline geldi. Bundan sonra şehri sırasıyla Celaleddin Harezmsah, Moğol Argun Han, Hülagü, Abaka Han'la beraber İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular ve 1469'dan sonra Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun Hasan, onun da ardından Safevîler yönetti. Siyasî çatışmalara rağmen şehir, konumundan dolayı bölgenin başkenti olma avantajını hep elinde tuttu.⁴⁴¹ Çünkü Anadolu'ya ve oradan da Avrupa'ya gitmek isteyen konar-göçerler mutlaka Âzerbaycan'dan geçmek zorundalardı ve bölge, atlar için büyük ve güzel otlaklara sahip olduğu için önemliydi.

Willem bölgeden geçerken Tebriz'in yöneticisi Argun'du.⁴⁴² Polo ise burayı *Ermenistan* ile *Pers* arasında, Bağdad'a yakın, *Irak*(Irak-ı Acem) bölgesinde büyük ve görkemli bir şehir olarak gördü. Bulunduğu yerin en güzeli ve en görkemlisiydi. Halk Tatarlara tâbiydi, ticaret ve el sanatlarıyla geçiniyorlardı, çoğu giysi işiyle

⁴⁴⁰ Zeno-Contarini, 119-121.

⁴⁴¹ Ali Sinan Bilgili, "Tebriz," *DİA*, c. 40, TDV, Ankara, 2011, s. 219-220. Tebriz şehrinin ayrıntılı bir tarihçesi için bkz.: Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, Berikan, Ankara, 2014.

⁴⁴² Willem, 272-273.

uğraşıyordu. Burada çok güzel ve çok büyük değerde ipekli ve sırma işlemeli kumaşlar imal ediliyordu. Şehir öyle talihli bir yerdeydi ki Bağdad'ın, Hürmüz'ün, Hindistan'ın ve daha birçok yerin malları buraya geliyordu. Çoğu zaman çok sayıda Latin tacir, özellikle de Cenevizler mal almak için burayı ziyaret ediyorlar, bol bulunan değerli taşlar ve inci için geliyorlardı. Tacirler büyük kâr ediyorlardı. İnsanlar küçük marifetleri olan, birbirine karışmış insanlardı ve Ermeni, Nasturî, Fars, Yakubî ve Gürcü Hristiyanlarla Müslümanlardı. Kendi aralarında farklı diller konuşuyorlardı. Şehrin dört tarafı nefis meyve ve mallarla dolu güzel ve hoş bahçelerle çevriliydi. Müslümanları çok acımasız, kötü yürekli ve haindi. Hristiyanlara ve Müslüman olmayanların hepsine büyük zararlar veriyorlardı.⁴⁴³

Clavijo'ya göre Tebriz iki dağ arasında bir ovaydı. Dağları çırılçıplaktı. Etrafında duvar yoktu. Şehrin bir tarafındaki dağlar sınırına kadar sarkıyor, bunlardan inen ırmakların suyu içilmiyordu. Diğer taraftakiler şehrin gerisine kadar iniyordu, suları serindi, sağlıklıydı ve içilebiliyordu; bu dağların tepeleri karla örtülüydü. Güneye gidenlerin tepeleri ise birbirine, tek bir dağ gibi görünecek kadar yakındı. Bir rivayete göre *İlhan*, bu dağları Cenevizlere satmış, sonra pişman olmuş, “tâcir kale yapmaz” diyerek yaptıkları kaleyi yıktırmak istemiş, onlardan itiraz gelince de hepsini idam ettirmiş. Dağlardan inen ırmaklardan bâzıları şehre girmeden dağıtılıyor ve sulamada kullanılıyordu. Bunun için birçok kemer inşa edilmişti.

Şehirde güzel yerler ve meydanlar, birçok güzel bina ve ev vardı. Kapılar meydanlara açılıyordu, meydanlar birer kervansaraydı. İçlerinde birçok daireler ve mağazalar bulunuyordu. Buradan çıkınca ipekli, pamuklu ve yünlülerin, yiyeceklerin, mücevherlerin ve daha birçok şeyin satıldığı çarşılarla varılıyordu.

⁴⁴³ Polo-1, 87-88.

Alışveriş canlıydı. Kadınlara ait eşyaların satıldığı yere kadınlar beyaz çarşaf ve at kılından yapılmış bir maskeyle geliyorlardı; böylece tanınmıyorlardı. Şehirde birçok muhteşem bina dikilmişti; fakat mavi ve altın sarısı çinilerle süslenmiş camiler özellikle dikkat çekiyordu.⁴⁴⁴ Bu binalar en güzel binayı yaptırmak için birbirleriyle rekabet eden adamlar tarafından yaptırılıyorlardı.

Tebriz gerçekten zengin ve muhteşemdi. Ticaret her gün biraz daha ilerliyordu. Nüfusun eskiden daha fazla olduğu söylene de Clavijo'ya kalırsa en az iki yüz bin hâne veya belki de daha fazlaydı. Meydanlarda pişmiş, sağlıklı yemekler satılıyor, halk bunları rahatça yiyor ve arkasından da bolca meyve tüketiyordu. Ortalık yerlerde fiskiyeler ve çeşmeler bulunuyordu. Yazın bu sular buz atılarak serinletiliyordu. Birçok güzel cami ve hamam da burasını süslüyordu.⁴⁴⁵

Schiltberger Tebriz'in bütün İran'ın başkenti olduğunu söylüyordu. Ona göre *Pers Kralı* birçok tüccarın geldiği bu şehirden, Hristiyan memleketlerindeki en kudretli kralın gelirinden fazla kazanç sağlıyordu.⁴⁴⁶

Barbaro uzun süre kaldığı ve defalarca döndüğü Tebriz hakkında bilgi vermedi. Sadece Tebriz'in Hoy'dan üç gün sonraki geniş bir ovanın ardından geldiğini söyledi.⁴⁴⁷ Contarini ise onu, ovada kurulmuş, iç karartıcı duvarlarla çevrili bir şehir olarak buldu. Yakınında *Tauri* adlı birkaç kızıl renkli dağ vardı. Şehir büyük ve kehribar renkliydi; her çeşit öteberi bol fakat pahalıydı. Çok sayıda pazarı vardı. Bol miktarda ipekli ve yünlü kumaşla neredeyse her türden ticaret malı buradan kervanlarla Haleb'e taşınıyordu. Fakat Contarini şehirde gizlenmek zorunda kaldığı

⁴⁴⁴ Mavi, yeşil ve sarı çiniler Timurlu sanatının ortak özelliğiydi.

⁴⁴⁵ Clavijo, 112-115.

⁴⁴⁶ Schiltberger, 108.

⁴⁴⁷ Barbaro, 56.

için etrafı çok fazla gezememişti. Çünkü şehre girer girmez kendisini Hristiyan olduğu için köpeklikle ve ortalığı karıştırmakla suçlamışlar, paramparça etmekle korkutmuşlardı.⁴⁴⁸

3.5.13-Şamahı

Samah(Şamahı) kenti Willem'e göre büyük bir şehirdi.⁴⁴⁹ Barbaro'nun Tebriz'e on iki menzil mesafede, zaruret hâlinde dokuz ilâ on bin süvari çıkarabilen bir şehir olarak tanımladığı Şamahı'nın yöneticisine *Şirvanşah* deniyordu.⁴⁵⁰ Şehir altı mil ötede *Bakü Denizi*'yle sınırlıydı. Diğer tarafında ise Kafkaslar bulunuyordu. Dört beş bin kadar güzel eve sahipti. Ahalisi kendi tarzlarında ipekli ve pamuklu kumaş dokuyordu. *Büyük Ermenistan*'daydı ve insanların çoğu Ermeni'ydi.⁴⁵¹ Contarini de bu şehrin *Şirvanşah*'a bağlı olduğunu söyledi. Burada *Tolamana* denen, pek de latif olmayan bir ipekli kumaşla atlas kumaş dokunuyordu. Tebriz kadar büyük değilse de Contarini onu her bakımdan Tebriz'den daha iyi buldu. Her çeşit yiyecek burada oldukça boldu.⁴⁵²

3.5.14-Derbend

Seyyahların bahsettiği Derbend şehrinin hangi Derbend'e, yâni Demirkapı'ya denk geldiğini tespit etmek bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Türkler

⁴⁴⁸ Zeno-Contarini, 91-92, 94; İbn Battuta Tebriz'de bir gece konakladı. Gazan Han'ın mezarı yanındaki medrese ve zaviyeyi gördü. Orada herkese yemek veriliyordu. Yemek ekmek, et, pilav ve tatlıdan ibaretti. Gazan Han adına şehirde yaptırılmış bir çarşı, Battuta'nın dünya ülkelerinde görmüş olduğu çarşıların en güzeliydi. Çarşıda her sanata ait ayrı bir yer vardı. Kuyumcu çarşısından geçerken gördüğü çeşit çeşit mücevherler gözlerini kamaştırmıştı. Bu mücevherleri, üstüne güzel bir elbise giymiş ve beline ipek kumaş bağlamış güzel yüzlü kadın köleler tutuyorlardı. Bunlar tüccarın önünde dikilerek mücevherleri Türk kadınlarına gösteriyorlar, Türk kadınları da onları almak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Battuta'ya göre bu tarz alışveriş bir fitneydi; Battuta, 176.

⁴⁴⁹ Willem, 271.

⁴⁵⁰ Tufan Gündüz'ün Şirvanşah adını açıklayışı için bkz.: Barbaro, 93, 160 numaralı dipnot.

⁴⁵¹ Barbaro, 93.

⁴⁵² Zeno-Contarini, 113-114.

geçilmesi zor olan yerlere Demirkapı diyorlardı. Bu ad Orhun Abideleri'nde bile Temir Kapıg olarak yer alıyordu. Onun için, Asya'dan Avrupa'ya kadar birçok bölgede Derbend adıyla anılan sarp geçitler bulunuyordu.⁴⁵³ Ancak yine de seyyahların çoğu, gittikleri yol itibarıyla Hazar kenarındaki, Kafkaslardaki Derbend şehrinden geçtiler.

Willem'e göre Derbend şehrini *Makedon Kralı İskender* inşa etmişti. Kentin doğu ucu deniz boyunca uzanıyordu. Denizle dağlar arasında küçük bir düzlük vardı. Kent, batısındaki dağa kadar bu düzlükte yayılıyordu. Dağlar çok sarp olduğundan daha yukarıda yol yoktu, deniz nedeniyle aşağıda da yoktu; yalnızca dümdüz bir yol şehri ortadan kesiyor ve buraya adını veren *Demirkapı* da burada bulunuyordu. Uzunluk olarak bir milden fazla bir alana yayılmıştı. Dağın zirvesinde sağlam bir kale vardı. Ama genişliği büyük bir taş atımı kadardı, yâni azdı. Çevresinde hendek yoktu; fakat çok kalın duvarları ve büyük, cilalı taşlardan kuleleri vardı. Tatarlar şehri alınca kulelerin üst taraflarını ve payandalarını yıkarak bunları sur hizasına indirmişlerdi. Bu kentten aşağıya bakınca görülen alan cennete benziyordu.⁴⁵⁴

Clavijo Hazar kıyısındaki Derbend'i de, Semerkand yakınındaki Derbend'i de biliyordu. Ancak bize bu iki şehirden bahsettiği yer, *Tirmiz Kapısı* adıyla da bilinen Demirkapı'ydı. Hazar'daki Demirkapı tabii ki İspanya'ya daha yakındı. Tataristan'dan İran'a gelenler buradan geçmek zorundalardı. Hindistan'dan gelen tacirler de Semerkand'daki Demirkapı'dan geçmek zorundalardı. Timur aralarında

⁴⁵³ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Demirkapı," *DİA*, c. 9, TDV, Ankara, 1994, s. 154.

⁴⁵⁴ Willem, 270.

bin beş yüz fersah mesafe olan bu iki Derbend'in de hâkimiydi. İki kapıdan da çok miktarda gelir elde ediyordu.⁴⁵⁵

Zeno da Hazar kıyısındaki Derbend'e varmıştı. Buradan sayıları beş-altı bine varan savaşçı, yiğit ve iyi eğitilmiş sipahi çıkıyordu. Şehri *İskender Hazar Dağlarının* geçidinde, *İskit* akınlarını dizginlemek için kurmuştu. Yol o kadar dardı ki, birbirine yakın duran yüz asker binlerce kişinin geçmesini engelleyebilirdi. Bulunduğu yer itibarıyla Doğu ülkelerinin en güçlü şehirlerinden biri sayılıyordu. Çünkü bir dağın zirvesindeydi ve şehirle limanı çevreleyerek denize kadar devam eden iki duvarı vardı. Gemiler üç yüz adımdan daha geniş olmayan limana demir atıyorlardı. Şehre bekçiler kinsa kimsenin giremeyeceği kadar güçlü ve müstahkemd. *Çerkes Ülkesi'*ne girilen tek geçit yeri burasıydı. O diyarın halkı buraya *demirden yapılmış kapı* anlamında *Demirkapu* diyordu. Bu adı sadece demir bir kapının olmasından değil, saldırıya geçenlere karşı oldukça dayanıklı ve müstahkem olmasından da almıştı. Bu yüzden buradaki halk kendisini bu kapının arkasında emniyette görürdü.⁴⁵⁶

Barbaro'ya göre *Bakü Denizi'*nin kenarında ve dağdan bir mil mesafedeki Derbend şehrini *İskender'*in inşa ettirdiği söyleniyordu. Dağın üzerinde iki hisarlı bir kale vardı. Sağdaki hisar suya batmış, duvarı suyun iki adım altında kalmıştı. Şehrin genişliği iki kapı arasında yarım mildi. Duvarları *Roma* yapılarının tarzında, büyük taşlarla yapılmıştı. Bir adı da *Demirkapı'*ydı. Derbend *İtalyancada dar ve ince* demektir.⁴⁵⁷ Geçiş zordu; ancak İran, Osmanlı ve Suriye'den *Saka Ülkesi'*ne gitmek isteyenler buradan geçmek zorundalardı. Çünkü *Bakü Denizi'*nden Karadeniz'e düz

⁴⁵⁵ Clavijo, 153-154.

⁴⁵⁶ Zeno-Contarini, 49-50.

⁴⁵⁷ Barbaro burada, dar ve der kelimesini karıştırmış olabilir.

çizgi ile beş yüz millik bir mesafe vardı ve bu bölge dağlar ve derelerle doluydu. Bâzı yerlerde bu dik dağları attan inerek yaya olarak geçmek gerekiyordu. Bu arada Çerkeslerin topraklarından geçmek zorunluluğu vardı, bu da tehlikeliydi; onlar, hayduttu. Dolayısıyla herkes Derbend'i kullanmak zorundaydı. Kapının birinden bölgeye girer girmez hisara varana kadar her çeşit üzüm, meyve ve özellikle de badem bulunuyordu. Diğer tarafta bâzı yabanî ağaçlardan başka hiçbir şey yoktu. Bu durum on-on beş mil boyunca devam ediyordu. Bölge insanları geçmişte büyük gemilere sahiplerdi.⁴⁵⁸

Contarini geri dönüş yolunda Rusya'ya gitmek için Derbend'den gemiye binecekti; fakat buraya 9 Kasım günü ulaştı ve mecburen 6 Nisan'a kadar beklemek zorunda kaldı. Çünkü *Bakü Denizi*'ni kışın geçmek çok zordu. Onun için Contarini Derbend'den uzun uzun bahsetti. Şehir *Bakü Denizi* kıyısında kurulmuştu. Bu şehri *Büyük İskender*'in inşa ettiği söyleniyordu. Adına *Demirkapı* da deniyordu. *Media ve Pers Ülkelerine*, sadece buradan gidilebiliyordu. Burada Astrahan'a kadar uzanan derin bir ırmak yer alıyordu. Etrafını beş tane geniş ve güzel duvar çevrelemişti. Ama şehrin dağın dibinde olan kısmının altıda biri meskûn değildi. Denize yakın olan bir bölümü ise tamamen virane durumundaydı. Sayısız miktarda mezarları vardı. Her çeşit yiyecek burada bulunabiliyordu. Halk bolca şarap üretiyordu. Her çeşit meyve bolca yetiştiriliyordu. Burada havyar ve moron⁴⁵⁹ bol miktarda avlanıyordu. Ama halk başka balıkları avlamayı bilmiyordu. Bu denizde çok sayıda köpekbalığı vardı. Halk iyi huyluydu ve onlara hiçbir kötülük yapmadı. Kim olduklarını sorduklarında

⁴⁵⁸ Barbaro, 93-94, 98.

⁴⁵⁹ Moron adı Tufan Gündüz'ün çevirisinde olduğu gibi bırakılmıştı. Araştırmalarımıza göre, il morone veya bilimsel adıyla morone saxatilis, bir tür tatlı su levreğiydi. Fakat Contarini'nin bu balığın adını havyarla beraber anması, "müren" adını kendi hafızasındaki morone'yle birleştirmiş olabileceğini düşündürüyor.

Hristiyan oldukları cevabını rahatlıkla veriyorlar, başka da bir sorguya uğramıyorlardı.⁴⁶⁰

3.5.15-Sultaniye

Sultaniye Clavijo onu gördüğünde ova içinde, içinden birçok su yolu geçen bir şehirdi. Caddeleri ve meydanlarında mallar sergileniyordu. Şehrin her tarafında tâcirleri misafir etmek ve mallarını korumak için hanlar vardı. Gerisinde, doğuya doğru geniş ovalar uzanıyordu. Bütün bölge meskûndü. Güneyinde de dağlar bulunuyordu ve hava sıcaktı. Şehirden Hazar Denizi'ne mesafe altı gündü. Buralarda elmas çıkıyordu. Sultaniye'nin ticareti her yıl hazineye katkı sağlayacak kadar büyüktü. Şehrin dışında muazzam bir cami ve saray yapılmıştı. Etrafı surla çevrili değildi, ortasında muazzam, taştan bir kale duruyordu. Birçok kulesi olan kale çinilerle süslenmişti. Her kulede bir top bulunuyordu. Nüfus kalabalıktı ama yine de Tebriz'inkinden daha azdı. Canlı bir ticaret sezonu, Haziran-Ağustos ayları arasında develerin gelmesiyle başlıyordu. Fakat vergiler ağırdı. Suriye'de olmayan baharatlar Hindistan'dan, Türkiye, Şam, Kefe ve komşu yerlere gönderilen ipekler Seylan'dan ve Şamahı'dan, yine pamuklu ve ipekler Şiraz'dan, birçok kumaş Horasan bölgesinden ve birçok inci ve değerli taş da Hürmüz'den getirilerek Kefe ve Trabzon üzerinden her yıl gelen Venedikli ve Ceneviz tüccarlara satılıyordu.⁴⁶¹ Schiltberger'e göre İran'da, başkenti Sultaniye olan ikinci bir devlet de vardı.⁴⁶²

Barbaro Uzun Hasan'ın yanında dolaşırken biraz rahatsızlanarak Sultaniye'ye gitmek zorunda kaldı. Ona göre Sultaniye adı *imperial* mânâsına geliyordu, Sultân'a

⁴⁶⁰ Zeno-Contarini, 114-115.

⁴⁶¹ Clavijo, 118-120.

⁴⁶² Schiltberger, 108.

aitti ve sağlam inşa edilmişti. Ancak hisarları harap olmaktaydı; çünkü dört sene önce Karakoyunlu Cihan Şah'ın saldırısına uğramıştı. Kalenin etrafı bir mildi. İçinde bir kilise de vardı. Bu şehirdeki altın ve bakır ustaları başka hiçbir yerde bulunamazdı. Şehir nispeten büyüktü. Etrafı dört mildi. Suyu boldu. Adı bile nasıl bir öneme sahip olduğunu gösteriyordu. Barbaro oradan geçerken nüfusu altı veya sekiz bin yahut biraz daha fazlaydı.⁴⁶³

Contarini görünüşüne göre Sultaniye'nin güzel bir şehir olduğunu tahmin ediyordu. Etrafı hisarlı, büyük bir kaleye sahipti. Eski, üzerinde gümüşten gül ve yaprak işlemesi bulunan, yüksek kapılı üç tane kapısı olan görülmeye değer bir camisi vardı ve başka bir şeyi de yoktu. Düzlukte kurulmuştu, etrafı nispeten yüksek dağlarla çevrilmişti. Kışları yaşanmayacak kadar soğuk oluyordu. Pazarında yiyecekler ve sıradan kumaşlar bulunuyordu.⁴⁶⁴ Ama Contarini bütün bunları dışarıdan görmüştü.

3.5.16-Hürmüz

Hürmüz, Basra Körfezi'nin doğu sahillerinde bir liman kentiydi. Havanın çok sıcak olması nedeniyle burada yaşamak çok zordu. Ancak Basra Körfezi-Hindistan deniz yolunun üzerine bulunması adayı çok değerli kılıyordu.⁴⁶⁵ Hürmüz Ovası'nda çok sayıda hurma ve türlü kuşlar vardı. Şehir *okyanus denizinin* sahilindeydi. Çok iyi bir limana sahipti. Tacirler kadırgalarıyla buraya her çeşit baharat, değerli taş, inci, ipekli ve sırmalı diğer kumaşlar, fildişi ve başka şeyler getiriyorlardı. Bunlar da bu büyük ve çok milletli ticaret şehrinde bütün dünyaya yayılıyordu. Kirman

⁴⁶³ Barbaro, 74-75. Barbaro'nun şehirde bulunduğu mevsim yayla mevsimiydi. Herhâlde kış nüfusu daha kalabalık olmalıdır.

⁴⁶⁴ Zeno-Contarini, 95.

⁴⁶⁵ Mustafa L. Bilge, "Hürmüz," *DİA*, c. 18, TDV, Ankara, 1998, s. 497.

bölgesinin başşehriydi, çok sayıda köy ve şehir buradan yönetiliyordu. Ancak ısı yüksek, güneş sıcak ve toprak sağlıksızdı. Bir tacir burada ölecek olursa malları yöneticiye kalıyordu. Burada çok iyi şarap yapılıyordu. İnsanlar sağlıklı kalmak için hurma ve tuzlu ton balığı yiyorlardı. Limanda çok kadirga vardı; fakat bunlar dayanıksızlardı. Deniz çok tehlikeliydi. İnsanlar siyah renkliydiler ve Muhammed'e tapıyorlardı. Yazın sıcakta, su olan bahçelerine gidiyorlardı. Gidemeyenler ise kum fırtınası zamanı başlarına kadar suya giriyorlar, böylece nefes aldirmayan sıcak ve fırtınadan kurtuluyorlardı. Hava o kadar sıcaktı ki ürünler Mart'ta olgunlaşıyor, ondan sonra her şey kuruyordu. Erkekler ölünce kadınlar kırk gün yas tutuyorlardı. Bu şehrin erkekleri sürekli öldüğü için kadınlar da sürekli yas tutmak zorunda kalıyorlardı. Bunun için şehirde, parayla ağlayan insanlar türemişlerdi.⁴⁶⁶ Hava çok sıcak olduğu için evlere, havayı dolaştırıp rüzgâr sağlayacak düzenekler kurmuşlardı. Rüzgâr hangi yönden eserse düzeneği o yöne çeviriyorlardı ve böylece evin içi esintili oluyordu; bunu yapmasalar bu sıcak havaya dayanmaları mümkün olmazdı.⁴⁶⁷ Schiltberger de deniz kenarındaki bu şehre gelmişti. Hindistan'a buradan gidiliyordu. Tabii ki buraya da birçok Hintli tüccar geliyordu. Bölgenin iyi toprakları ve sayıca fazla kıymetli taşları vardı.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Polo-1, 110-113.

⁴⁶⁷ Polo-2, 218.

⁴⁶⁸ Schiltberger, 110; Battuta'ya göre Hürmüz deniz kenarında, Mugistan da denen bir şehirdi. Limanın karşısında, denizin ortasında "Yeni Hürmüz" denen bir ada vardı. Bu adanın çarşıları her çeşit yiyecek ve giyeceklerle doluydu. Hürmüz, Hind ve Sind'in limanıydı. Hind malları oradan Irakeyn, Fars ülkesi ve Horasan'a dağılırdı. Adanın boyu bir günlük mesafeydi ve yönetici burada oturuyordu. Arazinin büyük kısmında sütun yapımında kullanılan bir tuz vardı. Halkın yiyecekleri balık ve Umman ve Basra'dan getirilen hurmaydı. Su kıymetliydi. Çeşmeler ve suni havuzlarda yağmur suyu biriktirilirdi. Bunlar şehirden uzaktaydı, halk kovalarla gider, bunları sırtına yükler ve kayıklarla şehre naklederlerdi; Battuta, 203.

3.5.17-Hoy

Hoy birçok bağlar ve tarlalarla çevrili bir ovaydı. Etrafı otlaktı. Tuğladan örülme bir duvarla korunuyordu. Halkın önemli bir kısmı Ermeni'ydi ve bu şehirden İran sınırına geçiliyordu.⁴⁶⁹ Zeno'ya göre Hoy, antik *Artaxarta*(*Artasata*) harabeleri üzerinde kurulmuştu.⁴⁷⁰ Barbaro'nun gördüğü şehrin ise kendisi harabe durumundaydı. Dört yüz hânedan oluşan halk, el sanatları ve tarımla geçiniyordu.⁴⁷¹

3.5.18-İsfahan

İsfahan'ın kaderi, Sultan Melikşah orayı Rey'den vazgeçerek kendi başkenti yaptığı ândan itibaren Türklerin kaderiyle birlikte şekillendi. Bundan sonra Türklerin taht kavgalarına sahnelikten, Celaleddin'in yenilişine şahit olmaya kadar birçok olayın merkezinde veya hiç olmazsa içinde yer aldı. Selçuklulardan sonra Moğol İlhanlı ve Timurlu hâkimiyetlerine de giren şehir, 1452'de Karakoyunlu egemenliğine, 1469'da Akkoyunlu yönetimine geçti.⁴⁷²

Kerpiçten bir hisara ve hendeğe sahipti. Çevresi dört mildi. Etrafındaki varoşlarla birlikte on mile varıyordu. Dışarıdaki evler de içeridekiler kadar güzeldi. Halkı kalabalıktı. Erkekleri iyi huylu ve zengindi; fakat bâzen pâdişâha isyan ediyorlardı. Cihan Şah bir keresinde şehirde çıkan isyanı bastırmak için katliam yapmıştı; çünkü daha önce de onların bir isyanını bastırmıştı. Yine de şehrin altıda biri, geçen yirmi yıl içerisinde tekrar meskûn hâle gelmişti. Büyük ve tarihî binaları vardı. Bunların en önemlilerinden biri, suyu lezzetli, tatlı ve hoş içimli olan dört

⁴⁶⁹ Clavijo, 109.

⁴⁷⁰ Zeno-Contarini, 64.

⁴⁷¹ Barbaro, 56.

⁴⁷² Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan," *DİA*, c. 22, TDV, Ankara, 2000, s. 499-500.

köşeli sarnıçtı. Etrafında sütunlar, güzel kubbeler, odalar ve tüccarlara ayrılmış dükkânlar vardı. Şehirde en az on beş bin kişi yaşıyordu.⁴⁷³ Hisarları ham kerpiçtendi. Su kanallarıyla hububat ve meyve elde ediliyordu. Burada her çeşit meyve bulunuyordu. Contarini başka yerde o kadar güzel meyve görmemiş ve yememişti. Şehrin sağı solu dağlıktı. Toprak verimliydi ve böylece İsfahan kendine yetiyordu. Hristiyanları seviyorlardı, insanları iyi huylu ve edepliymiş. Halk Müslüman'dı.⁴⁷⁴

3.5.19-Şiraz

Şiraz Alparslan'ın kardeşi Kavurd tarafından Selçuklu hâkimiyetine alındı ve Selçukluların sonuna kadar onlar tarafından yönetildi. Bundan sonra da diğer İran şehirlerinininkiyle aynı olarak, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunluların eline geçti.⁴⁷⁵ Schiltberger şehre hiçbir Hristiyan tüccarın giremediğini söylüyordu.⁴⁷⁶ Ancak Barbaro'ya göre Şiraz'ın nüfusu sayısızdı ve şehir tüccar doluydu. Herat, Semerkand ve Nesa'dan, yâni kuzey bölgelerinden gelen herkes buradan geçiyordu. Şehirden mücevher, büyük ve küçük ipekli kumaşlar, baharat ve ışgın ithal ediliyordu. Uzun Hasan'a aitti. Kerpiç duvarlar, derin hendekler ve kapılarla çevriliydi. Evleriyle büyük güzel camilerinin çoğu, çiniler ve başka güzel eşyalarla süslüydü. Evlerin sayısı iki yüz bin veya belki daha fazlaydı.

⁴⁷³ Barbaro, 77-78.

⁴⁷⁴ Zeno-Contarini, 98-99; İsfahan veya İsbahan en büyük ve güzel şehirlerden biri ise de mezhep kavgaları yüzünden büyük bir kısmı Battuta'nın geçtiği zamanlarda harapmıştı. Meyvesi bol, adı Kamerüddin olan kayısı eşsizdi. Ayvasının da büyüklük ve lezzet bakımından benzeri yoktu. Kavunun eşi ancak Buhara ve Harezm'de bulunabilirdi, çok tatlıydı. Halkın yüzü güzeldi. Renkleri beyaz ve parlaktı. Birbirlerine yemek ikram etmekle yarışıyorlardı. Cömertlerdi. Zanaatçıların her birinin kendi seçtikleri başkanları vardı; Battuta, 154.

⁴⁷⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Şiraz," *DİA*, c. 39, TDV, Ankara, 2010, s. 182-183.

⁴⁷⁶ Schiltberger, 110.

Güvenli bir şehirdi; ayaklanma ve kargaşa çıkmazdı. Tüccarlar buradan yola çıkıp *Çağatay Ülkesi*'ndeki Herat'a gidiyorlardı.⁴⁷⁷

3.5.20-Buhara

Buhara şehri Maveraünnehr'de, Zerefşan Irmağı'nın aşağı havzasında bulunuyordu. Cengiz Han'ın bu bölgede aldığı ilk şehirlerden biriydi. Polo'nun onu gördüğü sıralarda ise Moğollar arasında bir çatışma konusuydu.⁴⁷⁸ Burası çok soylu ve büyük bir şehirdi. Vilayet adı da şehrinkiyle aynıydı. Bütün *Pers*'in en güzel şehri Buhara'ydı.⁴⁷⁹ Bir yüzyıldan daha fazla bir süre sonra Clavijo da oradan geçti. Şehir büyük bir ovanın içindeydi. Tuğlalarla örülmüş büyük bir duvarla çevrilmişti. Duvarın kenarında bir hendek kazılmıştı. Bir tarafında tuğladan bir kale vardı. Bunun taştan yapılmama sebebi, bölgede taş bulunmamasıydı. Kalenin dışında bir nehir ve şehrin dışında çok güzel yazlıklar inşa edilmişti. Her yerde et, ekmek ve şarap boldu. Bölgeye gelen tâcirlerin hepsi zengindi. Şehirdeyken elçilik heyetinin her ihtiyacı giderilmiş, her birine bir at hediye edilmişti.⁴⁸⁰ Clavijo buradan geçerken şehir, Timur'un hâkimiyeti altındaydı.

⁴⁷⁷ Barbaro, 80; Şiraz geniş bir sahada kurulmuştu, en tanınmış şehirlerdendi. Güzel bostanları, şarıldayan nehirleri, şirin çarşıları ve zarif sokakları vardı. Nüfusu kalabalıktı. Binaları çok sağlam ve zarifti. Her türlü sanatkârın oturduğu bir çarşısı vardı. Halkı güzel yapılydı, temiz giyinirlerdi. Çarşı, bahçe ve nehirlerinin ve halkının güzelliği bakımından Doğu'da Şiraz kadar Dimaşk'a benzeyen başka şehir yoktu. Düz bir ovadaydı, her tarafı bağlarla çevriliydi. İçinden beş nehir geçiyordu. Mükemmel bir sebze pazarı bulunuyordu. Halk iffetli ve dindardı. Kadınlar ayaklarına mest giyerek çarşaf ve peçeyle çarşıya çıkıyor, hiçbir yerlerini göstermiyorlardı. Çok da sadaka veriyorlardı. Her pazartesi, perşembe ve cuma günleri kadınlar büyük camide toplanarak vaaz dinliyorlardı. Battuta bu kadar kadının bir araya geldiğini başka ülkede görmemişti; Battuta, 156.

⁴⁷⁸ Ramazan Şeşen, "Buhara," *DİA*, c. 6, TDV, Ankara, 1992, s. 363, 365, 366.

⁴⁷⁹ Polo-1, 50.

⁴⁸⁰ Clavijo, 223.

3.5.21-Timur'un Hazinesi: Semerkand

Uzun yıllar Timur'un başkentliğini yapan Semerkand şehri, 1220'de Cengiz Han tarafından tahrip edildi. Ancak konumu itibariyle Maverâünnehr'in yönetim merkezi durumundaydı.⁴⁸¹ İki seyyah, Willem ve Polo şehri Cengiz'in tahribinin üzerinden henüz bir yüzyıl bile geçmemişken gördüler. Willem şehrin, sekiz yıllık bir kuşatmadan sonra alındığını söylüyordu.⁴⁸² Şehrin surları yoktu; ırmak taşarsa etrafı suyla doluyor ve böylece korunuyordu. Şehirde *Tatarlar, Alanlar ve Sarakenler* yaşıyordu.⁴⁸³ Polo'nun gördüğü Semerkand Willem'inkine kıyasla daha derli topluydu. Çok görkemli ve çok büyüktü. Güzel bahçelerde insanın arzu edebileceği bütün meyveler yetişiyordu. İnsanlar Müslüman ve Hristiyan'dı. Kubilay'ın yeğeni Kaydu'ya tâbiydiler ve otoriteye üç kez savaş açmışlardı. Başkentle aralarında ciddi sıkıntılar vardı.⁴⁸⁴ Fakat şehir asıl büyük hâlini ve bugünkü yapısını, Timur'un bölgeyi kendine başkent yapması sayesinde aldı; Timur'la ardıllarının faaliyetleri şehrin büyümesini ve güzelleşmesini sağladı.⁴⁸⁵ Schiltberger şehre geldiğinde şehrin hâkimi Timur'du. O, büyük ve ihtişamlı bir şehirle karşılaşmıştı. Burada yarı Türkçe yarı Farsça özel bir dil konuşuluyordu. Halkı çok savaşçıydı; ekmeğe yemiyorlardı.⁴⁸⁶

Clavijo Semerkand'ı en çok ayrıntıyla anlatan seyyahı. Ona göre Semerkand vilayeti Ceyhun'un kuzey kıyısından başlıyordu. Arazi verimliydi. İnsanlara ve

⁴⁸¹ Osman Aydın, "Semerkant," *DİA*, c. 36, TDV, Ankara, 2009, s. 481.

⁴⁸² Willem'in bu sekiz yıl meselesini nereden duyduğu anlaşılamadı. Şehir Cengiz Han tarafından dört günde ele geçirilmişti. Bu durumun herhâlde Semerkand'ın Cengiz tahribinin etkisini üzerinden atamamasıyla ilgisi vardı; Aydın, "agm," 483.

⁴⁸³ Willem, 267.

⁴⁸⁴ Polo-1, 136-137.

⁴⁸⁵ Aydın, "agm," 483.

⁴⁸⁶ Schiltberger, 115..

hayvanlara gerekli olabilecek her şey yetişiyordu. Timur şehri imar edebilmek için birçok esiri buraya nakletmişti. Nüfus onlara söylendiğine göre bu şekilde yüz bin kişi artmıştı. Semerkand onun fethettiği şehirlerin içinde birincisiydi ve diğerlerinin hepsinden daha süslü ve iyi imar edilmişti. Bir ovaya kuruluydu. Etrafında topraktan bir duvar ve bir de hendek vardı. Timur tarafından fethedilen şehirlerin hazinesi sayılıyordu. Dört tarafı mükemmel bahçeler ve evlerle çevriliydi. Bunlar su yollarıyla iyi sulanıyorlardı ve pamuk ve kavun yetişiyordu. Koyun, meyve, ekmek ve pirinç boldu. Zenginliği ve ihtişamı akılları durduracak seviyedeydi. Bunun için buraya “*semizkent*” denmiş, bu ad sonradan Semerkand’a dönmüştü. Şehrin dışındaki halk içindekinden daha kalabalıktı. En güzel ve muhteşem binalar da şehrin dışında bulunuyordu. Fethedilen yerlerden getirilen göçmenler şehrin dışında oturuyorlardı. Evler ve bahçelerin arası caddeler ve meydanlarla örülüydü. Buralarda her şey satılıyordu. Timur şehirden uzakta, bahçe içinde bir sarayda oturuyordu. Bahçelerinin içinde haç planlı köşkler bulunuyordu. Şehrin sanatları da ünlüydü.

Kitay, Hindistan ve Tataristan gibi ülkelerden her yıl Semerkand’a birçok ticaret malı geliyordu. Semerkand’da ipek tezgahları vardı. Kumaş ve baharat ticareti rağbet görüyordu. Çarşılar en uzak yerlerden gelen mallarla doluydu. Rusya ve Tataristan’dan deri ve keten, *Kitay*’dan dünyanın en güzel ipeği, Hoten’den en iyi elmas, yakut, inci ve baharat ve ayrıca Hindistan’dan da baharat geliyordu. İskenderiye’de bile bunlar bulunamazdı. Çarşı sabahın erken saatlerinde açılıyor, hava kararana kadar da açık kalıyordu. Kasaplar geceleri de çalışıyordu. Timur burasını dünyanın en asil, en mükemmel şehri yapmak için ticareti sürekli teşvik ediyordu. Gittiği yerdeki iyi ve faydalı adamları, en usta sanatkârları bunun için getirmişti. Şam’daki dokumacılar, ipekçiler, zırhçılar, camcılar, porselenciler;

Türkiye'deki kuyumcular, mimarlar bunun için getirilmişti. Bunlar o günün dünyasının en değerli ve yetenekli sanatçılarıydı. O kadar kalabalıklardı ki Semerkand'da her meslekten adam bulmak mümkündü. Sayıları yüz elli bini geçen her milletten insan şehirde yaşıyordu. Bunlar arasında Türkler, Araplar, Ermeniler, Katolikler, Yahudîler, Nasturîler, Pagan-Hristiyan Hintliler de vardı. Nüfus çok arttığı için yeni gelenlere yer bulunamamış, bir süreliğine inlerde, çadırlarda, bahçelerde ve köylerde konaklamaları sağlanmıştı.

Şehrin bir tarafında pek yüksek olmayan bir kale göze çarpıyordu. Etrafına, içinden sürekli sular akan, böylece alınmasını zorlaştıran hendekler kazılmıştı. Timur'un hazinesi bu kalenin içindeydi ve kalenin bir tarafında savaş âletleri yapan dükkanlar bulunuyordu.⁴⁸⁷

Barbaro geçtiğinde Semerkand'ı *Çağatay Ülkesi* olarak buldu. Nüfusu kalabalık ve şehir çok büyüktü. Çin, Hitay ve *Maçin*'den gelen tüccar ve yolcular buraya uğruyorlardı. Çok sayıda zanaatkâr ve tüccar vardı. Şehrin hâkimi Karakoyunlu Cihan Şah'ın oğullarından biriydi.⁴⁸⁸

3.5.22-Karakurum

Karakurum, Han'ın sarayı sayılmazsa Willem'e çok da güzel gelmedi. İki mahallesi vardı: birisinde, karargâh sürekli yakın olduğu ve mütemadiyen elçiler geldiği için tacirler toplanıyordu. Burası *Sarakenler*indi. Diğeri, hepsi zanaatkâr olan *Cataialıların* mahallesiydi. Bunlardan ayrı bir yerde saray kâtiplerine ait büyük saraylar vardı. Değişik halklara ait on iki putperest tapınağı, iki *mahumnerie*(cami)

⁴⁸⁷ Clavijo, 128, 150-152, 163-164, 165, 174, 204, 209-213.

⁴⁸⁸ Barbaro, 81.

ve şehrin diğer ucunda bir Hristiyan Kilisesi bulunuyordu. Şehir çamurdan bir duvarla çevriliydi. Dört kapılıydı. Doğu kapısında akdarı ve diğer tahıllar satılıyordu; ama bunlar nadir bulunuyordu. Batıda koyun ve keçi, güneyde sığır ve araba, kuzeyde at satılıyordu.⁴⁸⁹ Polo Karakurum'un, tamamen ağaçtan ve topraktan bir şehir olduğunu görmüştü. Çevresi üç mildi. Ülkesini terk eden Tatarların, vaktiyle ilk başkenti olmuştu. Civarda taş olmadığı için güçlü bir yığma toprakla çevrilmişti. Dışında, uzak olmayan bir mesafede çok büyük bir şato, onun içinde de harikulade bir saray vardı.⁴⁹⁰

3.5.23-Hanbalık

Hanbalık(Ta'i-tou), 1264-1368 yılları arasında Moğollara başkentlik yapmış,⁴⁹¹ özel olarak kare şeklinde inşa edilmiş, çevresi yirmi dört mil uzunluğunda bir şehirdi. Kalın toprak duvarlarla çevriliydi. Duvarlar tamamen mazgallı ve beyazdı. Şehrin on iki kapısı, her kapının üzerinde de büyük ve güzel bir sarayı vardı. Ayrıca köşelere de birer saray konmuştu. Çok düzenliydi, yollar "I" şeklindeydi. Bir kapıdan karşı uçtaki kapı görünüyordu. Ortadaki büyük sarayın çanı gece üç kere çalıyor, bundan sonra doktorlar ve ebeler dışında-onlar da ancak ellerinde ışıkla çıkabiliyorlardı-kimse dışarı çıkamıyordu.

Şehrin içinde ve dışında çok sayıda insan ve ev bulunuyordu. Her kapıdan bir mahalleye giriliyordu; mahalle sayısı on ikiydi. Tacirler ve işleri için gelenler burada kalıyorlardı. Hanbalık'a başkent olduğu için gelenler de, büyük bir pazar olduğu için gelenler de vardı. Her millete, her türden adama bir kervansaray ayrılmıştı.

⁴⁸⁹ Willem, 231.

⁴⁹⁰ Polo-1, 161.

⁴⁹¹ Ahmet Taşağıl, "Hanbalık," *DİA*, c. 15, TDV, Ankara, 1997, s. 524.

Lombardiyalıların, Germenlerin, Frankların, yâni Avrupalıların bile kendi kervansarayları vardı. Dünyada bu kadar tacirin geldiği başka bir şehir yoktu. Hindistan'dan değerli taş, inci, ipek, baharat, *Kıtay*'dan, *Mançi*'den ve diğer yerlerden güzel ve pahalı erzak geliyordu; her şeyin bu kadar bol miktarda gelmesi olağanüstüydü. Şehre her gün, sadece ipek yüklü binden fazla araba giriyordu; çünkü ipek ve simden çok fazla kumaş imal ediliyordu. Keten yoktu; pamuk ve kenevir varsa da daha ucuz olduğu için ipek tercih ediliyordu.⁴⁹² Etraftaki iki yüz kadar yerleşim yerinin sakinleri buradan alışveriş yapıyordu. Hanbalık'ta yaklaşık beş bin astrolog yaşıyordu. Bunlar Hristiyan, *Sarazen* ve *Kataylı*ydı. Ölenler, Moğolların dinî inançlarından dolayı şehre değil, dışarı gömülüyordu.⁴⁹³

⁴⁹² Polo'nun burada söylediği çok açık bir abartıdır.

⁴⁹³ Polo-1, 223-225, 251-253, 271.

Sonuç

13-15. yüzyıllarda Avrupa'da dünyevî olan, uhrevînin elinde uzun zamandır bekleyen egemenliği aldı ve böylece tanrısal kökenli siyaset ve yönetme hakkı⁴⁹⁴ toplumun ve laik-seküler şahısların eline geçti. Gerçi ilk başlarda gökten destek gören hükümdârların indirilmesi, onlara karşı gelinmesi zordu; aslında her şey birbirine karışmıştı. Seyyahları Türk-Moğol topraklarına yollayan otorite önceleri dindi. Bu maksatla yollananların araştırdıkları da daha çok dini ilgilendiriyordu. Ancak ardıllarının düşünce yapısı, bütün bir Avrupa'nınkiyle birlikte değişti. Yeni gelenler ticarîyi, parayı ve maddî çıkarları önemser oldular. Bu arada vatansever edebiyat ve ressamlık gelişerek şövalyelik kültürünü ikinci plana attı.⁴⁹⁵ Her iki deneyimde de ortak olan taraf, siyasî iradenin temsilcileri olmalarıydı; fakat yönetim hakkı tam da bu sıralarda el değiştirdiği ve tanrısal olandan soylu-insana devredildiği için, seyyahların profili de yöneticilerin kafa yapısına uyarak değişiyordu. Bu bakımdan, düşünüş tarzları da ontolojik temelleriyle uyumluydu. Siyasîydiler ve ilk ândan beri muhatap oldukları topluma siyasî pencereden bakıyorlardı. Onların bakışlarındaki değişim, Avrupa'da Ortaçağ'da siyasetin dayanaklarının da değiştiğinin deliliydi. Kendilerini gönderen yöneticiler din adamıysa din temelli, laik-sekülerse maddî bakıyorlardı.

Zikredilen devrin başlangıcında bilinen dünyanın doğusunda Cengiz Han ortaya çıktı. Onun var oluşu iki ciddi olaya son vermiş gibi görünüyor: Evvelâ Orta

⁴⁹⁴ Mehmet Evkuran, "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 4, 2003, s. 39.

⁴⁹⁵ Daniel Waley-Trevor Dean, *İtalyan Şehir Cumhuriyetleri*, çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014, s. 148-149.

Asya'nın, yâni bozkırın kim tarafından yönetileceği meselesi nihayet buldu. Cengiz, Türkçe bile bilmeyen bir Moğol olarak Türklerin, özellikle de Kıpçak Türklerinin çok önemli bir kısmının yöneticisi olarak tezahür etti; bir süre sonraysa yönetimdeki Uygurlar ve halkın çoğunluğunu oluşturan diğer Türk toplulukları, belki kendisini değil ama hânedânını ve devletini Türkleştirerek bir terkip ortaya çıkardılar: bozkırın artık tamamen Türkleşmiş devletin yöneticileri Cengiz soylu olacaktı. İkincisi ise Doğu ve Batı Türklüğünün ayrılması meselesiydi. Hüseyin Nihal Atsız'ın bizim de takipçisi bulunduğumuz fikirlerinden birine göre, Doğu ve Batı Türklüğü daha 1040'ta Dandanakan'da birbirinden ayrılmıştı.⁴⁹⁶ Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, büyük Türk kütlesini ikiye bölmüş, bunlar iki farklı hayat çizgisinin içine dâhil olmuşlardı. Cengiz'in hâkimiyeti alışı ise bu ayrımı daha da derinleştirdi. Cengiz'in hamlesi, hem diğer kalabalıklar içinde yok olup gitme tehlikesiyle karşılaşan Kıpçakları bozkır hayatına geri döndürdü, hem de Türklüğü kesin olarak Doğu ve Batı diye ikiye böldü. Bundan sonra Doğu Türklerini Cengiz soyundan gelenler,⁴⁹⁷ Batı Türklerini ise Selçuklular yönetecekti.⁴⁹⁸

Moğollar sözün ve anaerkilliğin hüküm sürdüğü eski dünyanın son temsilcileri olarak Avrupa içlerine son akınlarını yaptılar. Onların Çin'e kadar olan ticaret yollarını birleştirmesi Latinler için yeni bir hamlenin başlangıcı oldu. Bir düşman olarak Âzerbaycan ve Macaristan bozkırlarında görünen bu taze kuvvet,

⁴⁹⁶ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 48.

⁴⁹⁷ Polo da bu gerçeğin farkındaydı, Tatarların efendisinin Cengiz soyundan gelmesi gerektiğini biliyordu; Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 1*, çev.: Işık Ergüden, İthaki, İstanbul, 2003, s. 202. (Bundan sonra Polo-1 olarak anılacak.)

⁴⁹⁸ Bu mesele Anadolu'da meşruiyet sağlamak isteyen her beyin sarıldığı bir iddianın ortaya çıkmasına neden oldu. Selçuklulardan sonra Türklere hâkim olmak isteyen beylik yöneticileri, ya Selçuklu soyundan geldiklerini veya saltanatın Selçuklulardan kendilerine geçtiğini söyleyeceklerdi. Meşruiyet meselesi için bkz.: Üçler Bulduk, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Kurucuları Hakkında," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Meseleleri Sempozyumu(12 Ekim 2009-Bilecik)*, Bilecik, 2011, s. 82-90.

çeşitli kereler Rahip Johannes efsanesiyle de birleşerek kurtarıcı olarak dahi algılandı. Latin Avrupa, kendisini ticaret yollarıyla birleştirecek Anadolu'nun hâkimiyeti için kısa bir süre önce ortaya çıkan Türklerle savaşmakla meşguldü; bu arada Türklere düşman olarak doğudan gelen bu kuvvet, düşmanın ötesindeki düşman veya gelecekteki düşmandı ve şimdilik onunla ittifak kurmak, acil bir hasımlıktan çok daha faydalı olacaktı. Moğollar Budist veya Müslüman bürokrasiyle çevriliydiler; gönderilen elçi-seyyahlar onları bu şartlar altında Hristiyan yapmaya muvaffak olamazdı, nitekim olamadılar da.⁴⁹⁹ Marco Polo da bunun farkındaydı. Batıdakileri Çin, doğudakileri de İslâm etkisine girmişti.⁵⁰⁰

Avrupalıların Türkleri, Tatarların yardımıyla Anadolu'dan söküp atması da mümkün olmadı. Türkiye Beylikler döneminde siyasî olarak paramparçaydı; bu durumu gören bâzı Batılı seyyah ve elçiler, yeni bir Haçlı Seferi tertibiyle ülkenin eskisinden çok daha kolay ele geçirilebileceğini rapor ettiler; fakat Avrupa'nın siyasî durumu böyle bir seferin gerçekte hiç var olamamasına neden oldu. Birleşme sağlanıp çeşitli savaşlarda Anadolu üzerine hamle edildiğinde ise artık Osmanlı büyük bir kuvvet hâline çoktan gelmişti.⁵⁰¹

Vaziyet Osmanlı için pek de kötü gitmezken ortaya çıkan Timur, Doğu Türklüğünün Batı üzerine son başarılı atılımını yaptı. Ankara Savaşı galibiyeti kurtarıcı Timur'un adını Avrupa'da bir umut ışığı olarak parlattı. Ankara Savaşı Osmanlı'nın merkezî devletine büyük darbe vurdu. Anadolu hâkimiyetinin tek elde toplanmasına doğru giden süreç, Timurlu hücumuyla bıçak gibi kesildi. Beylikler

⁴⁹⁹ Polo-1, 10, Yerasimov'un sunuşundan...

⁵⁰⁰ Polo-1, 177-178.

⁵⁰¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul, 2004, s. 28.

tekrar dirildi; Fetret Devri'nden sonra gelen üç hükümdarın toparlayıcı faaliyetleri bile doğudaki Akkoyunlu varlığını bir ânda bertaraf edemedi.

Kendisinden önceki kurtarıcı tipleri gibi Gürcistan ve Âzerbaycan üzerine akımlarıyla Avrupa'ya adını duyuran Uzun Hasan, Batılı saraylarda yeni bir Timur olarak görüldü. Onun Osmanlılara karşı yeni bir zafer kazanması için özellikle Venedik büyük bir çaba içine girdi. Barbaro'nun getirmeyi planladığı ama hiçbir zaman yerine ulaşamayan yardımlar, Venedik'in Levant ticaretine tutunabilmek için yaptığı son ciddi hamlelerden birisiydi. Otlukbeli Savaşı Uzun Hasan'dan Timur yaratma planlarını da suya düşürmüştü. Zâten Akdeniz kıyılarının önemli bir kısmı Osmanlı hâkimiyetindeydi. Barbaro'nun yardımlarının ulaşmayışı bu hâkimiyeti perçinledi. Gedik Ahmed Paşa'nın 1475'te Kefe'yi alması ise Akkoyunluları Venedik'ten iyice koparak kendi iç siyasetine dönmek zorunda bıraktı.⁵⁰² Venedik de Doğu ticaretine bağlanabilmek için yeni yollar aradı. Çünkü artık Osmanlı Levant'taki tek imtiyazlı kuvvet olarak yüzyıllar geçiren Venedik'in elinden bu hakkı aldı; başkalarına, onun tekeline kırmak için imtiyazlar verdi.⁵⁰³

Cengiz'in doğuda bütün bozkırlıları kendi soyunun hâkimiyetinde toplaması Doğu Türklüğünün çıkarımaydı; fakat batıda Timur bilmeden, Batı Türklüğünün lehine gelişecek bir süreci başlattı. Timurluların Anadolu'yu ellerinde tutmaları, belki de unutulmuş olan Oğuz şecerelerinin tekrar ortaya çıkmasına neden oldu; çünkü Timur, Yıldırım'la "dedesi kayıkçı olduğu için" alay etmişti.⁵⁰⁴ Batı Türkleri efsanevî atalarına ulaşan kendi şecerelerinden Cengiz'i, hiç olmamış gibi çıkarıp

⁵⁰² John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev.: Sibel Özbudun, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 200.

⁵⁰³ Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Venedik, 1600-1630*, Giza Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18.

⁵⁰⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg," *Bellekten c: LXXI*, s. 261, Ankara, Ağustos 2007, s. 484.

atarak doğrudan Oğuz Kağan'a bağlandılar.⁵⁰⁵ Ancak Osmanlılar ikinci bir Timur'a karşı fazlasıyla hazırlıklıydılar. Akkoyunlu Pâdişâhı Uzun Hasan'ın, önce Karakoyunluları, sonra da Timurluları yenerek bütün Türklerin lideri olma iddiasını dillendirdiğinin⁵⁰⁶ de farkındaydılar. Ancak Otlukbeli'nin gerçek sonucu, 2. Mehmed'in bütün Türklerin lideri olduğunu göstermesi oldu. O, Karakoyunlu ve Timurlu gibi iki büyük kuvveti yenerek Doğu Türklerinin lideri durumuna geçen Uzun Hasan'ı mağlup etmekle bütün Türklerin hâkimi olduğunu ispat ediyordu.

2. Mehmed'in Otlukbeli'de aldığı zafer hiç de sadece Türkleri ilgilendiren bir zafer değildi. 13. yüzyıl başlarında Haçlı Seferlerinin de etkisiyle Doğu'ya bağlanan ticaret yolları üzerinde Venedikliler aracılığıyla Latin-Katolik dünyanın büyük bir etkinliği vardı; hatta bu etkinliğe egemenlik dahi denebilirdi. Sonraki iki asır ise Türklerin Ortodoksları kendi yönetimlerine ve Latin-Katolikleri Levant'tan kovmak konusunda da büyük yol kat ederek Doğu'ya Anadolu üzerinden bağlanan ticaret yollarının tekeline ellerine almalarına şahit oldu. Böylece Latin Avrupa Anadolu'dan karadan da, denizden de tardedildi.

Seyyahlar gelirken genellikle ticaret yollarını kullandılar. Bâzıları da nadiren Hac yolundan geldiler; ancak bu yollar aynı zamanda ticaret için de kullanılıyordu. Kuzeyden veya güneyden ticaret malları hangi rota üzerinden gidiyorsa, onlar da aynı yolu izlediler. Bu da gayet normaldi. Daha önce denenmiş, güvenilir yollar sadece ticaretle sınırlı kalamazdı; bütün diplomatik faaliyetlerin icracıları da bu yolları geçtiler.

⁵⁰⁵ Bulduk, "agm."

⁵⁰⁶ V. Minorsky, "Uzun Hasan," *MEBİA*, c. 13, Millî Eğitim Basımevi İstanbul 1998, s. 65.

Bir kıyasa gitmek gerekirse, Polo ile Willem geçiş aşamasındaki iki tip adamın prototipleriydiler. Willem bir rahip olarak çağdaşı Polo'dan daha erdemliydi. Yalana başvurmayı tercih etmiyordu. Polo ise bütün özellikleri, meselâ kapitalistlere benzerliği, kendisini aslında hiç bulunmadığı olaylarda göstermesi ve yalancılığı bakımından, yaşadığı çağdan birkaç asır sonrasının insanı gibiydi. Willem değişen değerlerden eskisini, Polo ise büyük bir zevkle yenisini temsil ediyordu.

Yerasimov, seyyahların zihin dünyasındaki değişimi mükemmel bir Şekilde resmetti. Avrupa'nın ve onların silahlarıyla mücehhez olarak Türk topraklarına gelen seyyahların dünya görüşünde, gerçek olarak algılanan olağanüstünün yerini olağanüstü olarak algılanan gerçek aldı.⁵⁰⁷ 13. yüzyılda efsanelerinin karşılığını bulmak ve büyük hakikatlerine muhataplarını da inandırmak için gelen seyyahlar, 15. yüzyıl biterken artık o efsaneleri umursamaz oldular. Gerçekten ilgilendikleri Şey, mensup oldukları kültür çevresi ve ülkenin siyasî-maddî ıkarlarıydı.

⁵⁰⁷ Polo-1, 35.

Kaynakça

Aka, İ., *Timurlular Devleti Tarihi*, Berikan, Ankara, 2010;

Atsız, H. N., *Türk Tarihinde Meseleler*, İrfan Yayınevi İstanbul 1997;

Aydınlı, O., "Semerkant," *DİA*, c. 36, TDV, Ankara, 2009, s. 481-484;

Aydoğmuşoğlu, C., *Tarihte Tebriz*, Berikan, Ankara, 2014;

Barbaro, J., *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 2. Baskı, çev.: Tufan Gündüz, Yeditepe, İstanbul, Ekim 2009;

Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 4. Baskı, haz.: M. Fuad Köprülü, Akçağ, Ankara, 2012;

Baykara, T., "Konya," *DİA*, c. 26, TDV, Ankara, 2002, s. 182-187.

Bertelé, T., *Venedik ve Kostantiniyye*, çev.: Mahmut Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012;

Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati, ed.: Ch. Schefer, çev.: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul, 2000;

Beşirli, H., "Türk Kültüründe Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Yemek Sembolizmi Esasında Değerlendirilmesi," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sa. 58, 2011, s. 139-152;

Bilge, M. L., "Hürmüz," *DİA*, c. 18, TDV, Ankara, 1998, s. 497-498;

Bilgili, A. S., "Tebriz," *DİA*, c. 40, TDV, Ankara, 2011, s. 219-222;

- Bulduk, Ü., "Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Kurucuları Hakkında," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Meseleleri Sempozyumu(12 Ekim 2009-Bilecik)*, Bilecik, 2011, s. 82-90;
- Bulut, N., "Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi," *AÜEHFD*, c. vi, s. 1-4, 2002, s. 17-32;
- Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 4. Baskı, çev.: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan 2011-Şubat 2012;
- Clavijo, R. G., *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev.: Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları, İstanbul, Nisan 2016;
- Daş, M., "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 20, s. 2, Aralık 2005, s. 43-58;
- Dawson, C., *The Mongol Mission: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, çev.: Stanbrook Abbey, Seed and Ward, New York, 1955;
- de Hartog, L., *Dünyanın Fatihisi Cengiz Han*, çev.: Mehmet Savan, Doğan Kitap, İstanbul, 2013;
- Dönmez, S., "Orta Çağ Felsefesi Bir Hıristiyan Felsefesi midir?" *Felsefe Dünyası*, c. 2, s. 40, 2004, s. 94-107;
- Durgun, F., "Ortaçağ Avrupa Düşünce Tarihinde Gelenekçilik: Robert Grosseteste'nin Hexaëmeron Adlı Eserinde Teoloji, İlahi Aydınlanma ve Âlemin Ezeliliği," *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 17, Bahar 2016, s. 167-183;

- Eliade, M., *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, c. 3, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009;
- Emecen, F. M., "Gelibolu," *DİA*, c. 14, TDV, Ankara, 1996, s. 1-6;
- Emecen, F. M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 3. Baskı, Timaş, İstanbul, 2016;
- Evkuran, M., "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi," *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, s. 4, 2003, s. 37-58;
- Eyice, S., "Bertrandon de la Broquière," *DİA*, c. 5, TDV, Ankara, 1992, s. 523-524;
- Fleet, K., *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev.: Özkan AKPINAR, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009;
- Guzman, G. G., "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal," *Speculum*, c. 46, s. 2, The University of Chicago Press, Nisan 1971, s. 232-249;
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.: Enver Ziya Karal, TTK, Ankara, 2000;
- Hobson, J. M., *The Eastern Origins of Western Civilisation*, Cambridge University Press, New York, 2004;
- İbn Battuta Seyahatnamesi*, haz.: Mümin Çevik, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mayıs 2015;
- İnalcık, H., "Bursa," *DİA*, c. 6, TDV, Ankara, 1992, s. 445-449;

İnalcık, H., "Bursa and the Commerce of the Levant," *Journal of Economic and Social History of the Orient*, v. 3, p. 2, 1960, s. 131-147.

İnalcık, H., *Devlet-i Aliyye, c.1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2017;

İnalcık, H., "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beg," *Bellekten c: LXXI*, s. 261, Ankara, Ağustos 2007, s. 479-537;

Kılıç, Ş., *Bizans Kısa Kronikleri*, İthaki, İstanbul, 2013;

Köprülü, M. F., *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, 3. Baskı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012;

Köprülü, M. F., "Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti," *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, sa. 1, İstanbul, 1938, s. 71-79;

Köse, M. Z., *Osmanlı Devleti ve Venedik, 1600-1630*, Giza Yayınları, İstanbul, 2010;

Lowry, H. W.,-Emecen, F. M., *DİA, c. 41*, TDV, Ankara, 2012, s. 296-301;

Minorsky, V., "Uzun Hasan," *MEBİA, c. 13*, Millî Eğitim Basımevi İstanbul 1998, s. 91-96;

Miroğlu, İ., "Erzurum," *DİA, c. 11*, TDV, Ankara, 1995, s. 321-329;

Muhammedoğlu, A. S., "Demirkapı," *DİA, c. 9*, TDV, Ankara, 1994, s. 153-154;

Öz, M., "Samsun," *DİA, c. 36*, TDV, Ankara, 2009, s. 83-88;

Öz, M., "Sinop," *DİA, c. 37*, TDV, Ankara, 2009, s. 252-256;

Özcan, A. T., "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar," *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 33*, s. 55, Ankara 2014, s. 121-162;

Özcan, U.-Dalyan, M. G., "19. Yüzyılda Ruımlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları," *History Studies(International Journal of History)*, c. 3, sa. 3, 2011, s. 319-336;

Özgüdenli, O. G., "İsfahan," *DİA*, c. 22, TDV, Ankara, 2000, s. 497-502;

Özgüdenli, O. G., "Şiraz," *DİA*, c. 39, TDV, Ankara, 2010, s. 182-184;

Öztürk, Y., "Kefe," *DİA*, c. 25, TDV, Ankara, 2002, s. 182-184;

Pero Tafur Seyahatnamesi, 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438, çev.: Hakan Kılınç, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2016;

Polo, M., *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 1*, çev.: Işık Ergüden, İthaki, İstanbul, 2003;

Polo, M., *Dünyanın Hikaye Edilişi, Harikalar Kitabı 2*, çev.: Z. Zühre İlkelen, İthaki, İstanbul, 2004;

Polo, M., *The Description of The World*, tr.: Sharon Kinoshita, Hackett Press, Cambridge, 2016;

Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi(1245-1247), çev.: Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, 2015;

Rossabi, M., *Kubilay Han*, çev.: Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2015;

Roxburgh, D. J., "Ruy González de Clavijo's Narrative of Courtly Life and Ceremony in Timur's Samarqand, 1404," *The 'Book' of Travels: Genre, Ethnology, and Pilgrimage, 1250–1700*, ed.: Palmira Brummet, Leiden, Brill, 2009, s. 113-158;

- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi, c. 1, 4. Baskı*, çev.: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2008;
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi, c. 2, 3. Baskı*, çev.: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2008;
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi, c. 3, 3. Baskı*, çev.: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2008;
- Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk, 1253-1255*, ed.: Peter Jackson, David Morgan, çev.: Zülal KILIÇ;
- Schiltberger, J., *Türkler ve Tatarlar Arasında(1394-1427)*, çev.: Turgut Akpınar, İletişim, İstanbul, 1997;
- Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248*, çev.: Erendiz Özbayoğlu, DAKTAV, Alanya, 2006;
- Sönmez, M. A., "Erzincan," *DİA, c. 11*, TDV, Ankara, 1995, s. 318-321;
- Spuler, B., *İran Moğolları, 3. Baskı*, TTK, Ankara, 2011;
- Sümer, F., "Akkoyunlular," *DİA, c. 2*, TDV Ankara 1989, s. 270-274;
- Şatıroğlu, A., "Marco Polo'nun Doğu ile İlgili Gözlemleri," *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, c. 3, s. 5*, İstanbul, 2000, s. 127-141;
- Şeşen, R., "Buhara," *DİA, c. 6*, TDV, Ankara, 1992, s. 363-367;
- Tafur, P., *Travels and Adventures, 1435-1439*, tr. and ed.: Malcolm Letts, Routledge Curzon Press, London, 2005;
- Taşagıl, A., "Hanbalık," *DİA, c. 15*, TDV, Ankara, 1997, s. 524-525;
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken*, İstanbul, 2004;

Turan, Ş., *Türkiye-İtalya İlişkileri, c. 1*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2000;

Türker, Ö.-Ükten, S. S., "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri,"

AÜDTCFD, c. 54, s. 1, Ankara, 2014, s. 319-344;

Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara, 2011;

Waley, D.-Dean, T., *İtalyan Şehir Cumhuriyetleri*, çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014;

Woods, J. E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev.: Sibel Özbudun, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1993;

Yuvalı, A., *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, Ocak 2017;

Zeno, C.-Contarini, A., *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, çev.: Tufan GÜNDÜZ, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

Özet

Manga, Veysel Gökberk, 13-15. Yüzyıllarda Katolik Seyyahlar Gözünden Türk İlleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Üçler Bulduk, 201 s.

Cengiz Han'ın konar-göçerleri hâkimiyetine alarak Doğu Türklerini tek bir kudret hâline getirmesi bozkırlılarla denizci/yerleşik devletler arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme tekabül eder. Bundan önceki insan kalabalıklarından farklı olarak Cengizliler idaresindeki konar-göçerler, geçici değil kalıcı akınlarla dünya ticareti üzerinde söz ve hak sahibi olmak istediler. Latin-Katolik dünya ise, bu görece yeni düşmanlarını tanımak ihtiyacı hissetti ve onlara aralıklarla seyyahlar yolladı. Bu çalışmada, kabaca bir sınır çizmek gerekirse, Cengizlilerin Avrupa'da tanınmasından Uzun Hasan devrinin sonuna kadar, Levant ticaretine hâkim olma mücadelesi sırasında yola çıkan Katolik elçi-seyyahların neden yollandıkları, kimlikleri ve Batı âlemi gözünden Türklerin nasıl görüldüğü anlaşılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Türk İlleri, Katolik, Levant, Ticaret

Abstract

Manga, Veysel Gökberk, The Turkish Lands in the 13th-15th Centuries According to Catholic Travelers, Master's Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Üçler Bulduk, 201 pages.

Genghis Khan's unification of semi-nomadic Eastern Turks marks the beginning of a new era for the relations between steppe people and settled/maritime states. Genghis's semi-nomads's permanent raids were different than other semi-nomadic tribes's temporary raids, as they wanted to have an influence on the world trade. Latin-Catholic states wanted to know better this relatively new enemy, they often sent travelers to this region. In this work we are tried to understand the reason of sending these travelers, who were sent during the struggle of controlling the Levant trade between the period of Genghis's recognition by the Europeans and the ending of the Uzun Hasan era, as well as their identities and how did they perceived semi-nomadic Turkish tribes with a western, foreign eye.

Keywords: Traveler, Turkish Lands, Catholic, Levant, Trade